

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar II

Editor: Doç. Dr. Nüket Kırıcı Çevik

 ÖZGÜR
YAYINLARI

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar- II

Editör

Doç. Dr. Nüket Kırcı Çevik

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgur yayinlari.com

✉ info@ozgur yayinlari.com

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar- II

Research on Social Sciences II

Editör: Doç. Dr. Nüket Kırıcı Çevik

Language: Turkish - English

Publication Date: 2023

Interior desing by Yeter Yeşilyurt

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-975-447-587-6

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub56>

OPEN ACCESS

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Kırıcı Çevik N., (2023). *Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar II*.

Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub56>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgur yayinlari.com/>

 ÖZGÜR
YAYINLARI

İçindekiler

Bölüm 1

- Radikal Dinci Terör Örgütleri: El Kaide'den İşid'e Evrilen Süreç** 1
Şeref Çetinkaya

Bölüm 2

- Türkiye'de Sendikalaşma Süreci** 15
Fatime Gül Oktay Atsatan

Bölüm 3

- Külliyyat-ı Tarih'in XV-XVI. Yüzyıla Ait Nüshaları
Üzerine Değerlendirme** 27
Gulzoda Makhmudjonova Akay

Bölüm 4

- Felsefenin İşlevi Hakkında Bir İnceleme** 37
Ferhat Onur

Bölüm 5

- İyi Bir Fikir Her Zaman Başarıyı Getirmez:
Startuplar İçin Yolculuk Rehberi** 51
Ahmet Tarık Usta

Bölüm 6

- Gürültüye Bağlı İşitme Kaybı ve Sosyo-Ekonomik Etkisi** 63
Emre Söylemez - Ümit Topçuoğlu

Bölüm 7

- Philomelion'dan Roma İmparatorluk Dönemi**
Adak Hekate Heykelciği 75
Barış Emre Sönmez

Bölüm 8

- İş Yaşamının Karakter Üzerine Etkileri: Sosyolojik Bir Yaklaşım** 91
Mevlüt Yılmaz - Sevinç Karakılıçık

Bölüm 9

- Popüler Kültür Bağlamında Instagram “Fotoğrafçılığı”** 119
Sümeyye Şahin - Erdem Dirimeşe

Bölüm 10

- Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi ve Sürdürülebilir**
İnsan Kaynakları Yönetimi Arasındaki İlişki 153
Burcu Arısoy

Bölüm 11

- Turkish Sephardic Women’s Social Life in Istanbul between the**
1930s and 1980s Discovered through Interviews:
Respecting Atatürk’s Reforms for Women 165
Fazıla Derya Ağış

Bölüm 12

- Dede Korkut Destanlarının Yeni Bulunan Gumbet Nüshasında**
Yiğit Tasviri ve Ahilik 185
Muhammet Yıldırım

Bölüm 13

- Afetlerin Engelli Bireylere Etkisi** 197
Kübra Arslan

Radikal Dinci Terör Örgütleri: El Kaide'den Işid'e Evrilen Süreç

Şeref Çetinkaya¹

Özet

Rusya'nın Afganistan işgali ile başlayan süreçte, dini radikalizmin giderek artan bir şekilde dünya gündemine girdiğini söylemek mümkündür. Yıllar süren Afganistan savaşının bitmesi sonrasında geriye, Rusya'ya karşı savaşmış kendilerine mücahit ismi verilen radikal dinci gruplar kalmıştı. 9/11 olaylarının planlayıcısı olarak bilinen Usame Bin Ladin de bu savaşın dünyaya bıraktığı miraslardan biridir. 1988 yılında Usame Bin Ladin'in öncülüğünde kurulan El Kaide'nin ABD'de ikiz kulelere yönelik saldırısı, dünya kamuoyunun dikkatini radikal dinci gruplara ve Orta Doğu'ya çekmeyi başarmıştı. Zaman içerisinde El Kaide içerisinde fikir ayrılıkları yaşanmış ve bu ayrılıklar sonucu küresel bir terör örgütü olan IŞİD ortaya çıkmıştır. Kısa sürede uluslararası seviyede güvenlik tehdidi haline gelen IŞİD, günümüzde Türkiye'nin önemli operasyonları neticesinde Orta Doğu'daki gücünü oldukça yitirmiştir. Bu çalışmada, dini radikalizmin amaçları, radikalleşme süreçleri analiz edilmiş, El Kaide'den IŞİD'e dönüşüm süreci incelenmiştir. Radikalleşmeye giden süreçler toplumsal olarak ele alınıp, önlem geliştirilmediği sürece, bu tarz yapıların yaşamlarını devam ettirecekleri düşünülmektedir.

Giriş

Dini istismar yolu ile terör faaliyetlerini meşru hale getirmeye çalışan radikal dinci örgütlerin özellikle son yıllarda giderek artan bir şekilde hem ulusal hem de uluslararası seviyelerde, güvenliğe yönelik tehdit oluşturdukları gözlemlenmektedir. Günümüzde radikal dinci terör örgütü denildiğinde akla ilk gelen IŞİD (Irak Şam İslam Devleti) terör örgütüdür. Bölgesel ve uluslararası ölçekte propaganda ve eylem yeteneğine sahip olan bu terör örgütü son yıllarda gerçekleşen birçok kanlı eylemin de faili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eylemlerin önemli bir bölümünde kendi hayatını sona erdirmek suretiyle bir başka deyişle intihar bombacısı olarak kendisi ile birlikte birçok insanın ölümünü ve yaralanmasını amaçlayan zihniyet, dikkat çekmektedir.

1 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Avrasya Siyasi, Sosyal, Ekonomi ve Kültür Araştırmaları Anabilim Dalı, seref.cetinkaya@istanbul.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6446-2322

Hangi süreçlerin, olayların ve inançların bir kişiyi bu noktaya getirdiği konusu uzun süredir akademik olarak da tartışılmaktadır. Bu çalışmada, İŞİD terör örgütü referans noktası olarak belirlenmek suretiyle, radikal dinci terör örgütlerinin ideolojik arka planı ve bunun tarihsel süreci incelendiğinde, konunun daha iyi anlaşılacağı ve her türlü şiddet eylemini gerçekleştirebilecek hale gelen terör örgütü mensuplarının zihinsel yapısının da ortaya konulabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmanın ilk kısmında dini radikalizm ve radikalleşme süreçleri ele alınacak, daha sonra radikal dinci terör örgütlerinin ideolojik altyapıları ile tarihsel arka planları, İŞİD terör örgütü bağlamında incelenecektir. Son olarak, İŞİD özelinde, örgüte eleman kazandırma çalışmaları ele alınarak çalışma nihayete erdirilecektir.

1. Dini Radikalizm

Radikalizm kavramına bakıldığında; Latince 'kök' anlamına gelen 'radix' sözcüğünden türediği görülmektedir. Radikalizm kavramı aynı zamanda 'köktencilik' şeklinde de ifade edilmektedir. Radikalizm, aşırı bir düşünceyi benimsemek, savunmak ve desteklemek şeklinde tanımlanabilir. Bir başka tanım da ise radikalizm, aynı zamanda aşırılık içermeyen bir düşünceyi aşırı unsurlar kullanmak suretiyle tekrar şekillendirmeye çalışmak olarak ifade edilmiştir (Çelik, 2015: 101).

Radikalizm kavramının tarihsel arka planı incelendiğinde, radikalizmin 19. yüzyılda şiddet içermeyen daha demokratik bir içeriğe sahip olduğunu, 20. yüzyılda kavramın şiddet unsuruyla anılır hale geldiğini görmek mümkün olmaktadır. Bu süreçte radikalizm, aşırılık ve şiddet içeren bir hal almıştır (Schmid, 2013: 7).

Dini açıdan radikalizm kavramı ilk kez ABD'de Birinci Dünya Savaşı sonrası fundamentalizm kavramı olarak kullanılmıştır (Salur, 2009). Fundamentalizm ya da diğer adıyla dini radikalizm, dini-siyasi hedeflere ulaşmak adına şiddet kullanımının meşru bir hal alması ve desteklenmesi anlamına gelmektedir (Rink ve Sharma, 2016: 1233). Dini radikalistler, yeni fikirlere kapalı, gelenekçi yapıdadırlar. Yeni fikirleri inançlarına yapılmış bir hakaret olarak değerlendirmektedirler. Bu noktada dini radikalizmin ortaya çıkışında etkili olan faktörlere değinmek uygun olacaktır. Bu faktörler (Arpacı, 2017: 20):

- **Bireysel Sebepler:** Bu sebepler arasında, kişinin kendini gösterme ve ispatlama ihtiyacı, kendini bulma (kimlik), yalnızlık hissetme, düşük eğitim seviyesi ve ekonomik yetersizlik sayılabilmektedir.

- **Dini-Politik Amaçlar:** Bu amaçlar arasında, devletin dinin emrettiği şekilde yönetme arzusu, Batı ülkelerine karşı olumsuz bakış açısının devlet yönetimine yansıtılması sayılabilmektedir.
- **Politik Sebepler:** Daha çok seküler yönetimlerin iktidarda bulunduğu ve toplumun önemli bir kesimini Müslümanların oluşturduğu devletlerde, devletin, bireyin dini ihtiyaçlarına tam olarak cevap veremediği, dinini özgürce yaşamasına fırsat tanımadığı şeklindeki fikirlerden oluşmaktadır.
- **Toplumsal Sebepler:** Toplum içerisinde arzu edilen saygıyı görememe, toplumdaki soyutlanma, toplum ile yaşamada uyum problemi yaşama, göçün getirdiği sorunlar bu başlık altında değerlendirilmektedir.
- **Felsefi Sebepler:** Özellikle devlet anlayışı üzerindeki farklılaşma, devletin kurum ve kuruluşlarındaki modernleşme çabalarına itiraz ederek kabullenmeme şeklindeki düşünme biçimlerini içermektedir.

Dini radikalizme taban oluşturan sebepler vuku bulduğunda, birey artık radikalleşmeye ve kendini diğerlerinden farklı görmeye başlamaktadır. Bu nedenle radikalleşme sürecini incelemek gerekmektedir.

1.1. Radikalleşme Süreci

Radikalleşme süreci ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, bireylerin terör örgütlerine katılmalarında çok çeşitli nedenlerin etkili olduğu, farklı motivasyonlara sahip oldukları ve bundan dolayı bireylerin radikalleşme süreçlerinin de farklılaşma gösterdiği ifade edilebilmektedir (Erdem, 2019). Bu süreç, bireyin sıradan bir vatandaşlıktan terörist sıfatı kazanmasına neden olan unsurların tamamını içermektedir. Bireyin bu süreci yaşamasında; ideolojik-siyasi ve dini sebepler, ekonomik yetersizlikler, psikolojik sorunlar, kimlik arayışı sorunu, aile ve aidiyet gibi bir takım sorunlar etkili olabilmektedir (Çelik, 2015: 105).

Radikalleşme sürecinin yaşanması noktasında en önemli sebeplerden biri olarak ideolojik düşünce biçimi karşımıza çıkmaktadır. Belli bir ideoloji etrafında toplanarak büyük siyasi hedefler belirlemekten uzak olan terör örgütleri, kendileri için eylem yapacak ve gerektiğinde canını verebilecek teröristler bulmakta güçlük çekeceklerdir. Buna karşın, tüm yaşamını ideolojisine göre şekillendiren ve bunu bir hayat tarzı haline getiren terör örgütü mensupları ideolojik hedeflerine ulaşmak için her türlü eylem içinde olabilecek şekilde güdülenebilirler (Çapar, 2013: 63). Din referanslı terör örgütlerinde, bu ideoloji yerine karşımıza, dini bir anlayış/akım ve farklı bir dünya görüşü

çıkılmaktadır. Türkiye üzerinden Suriye'deki çatışma bölgelerine gitmeye çalıştıkları sırada yakalanan İŞİD sempatizanlarının birçoğunun, örgüt mensubu olma arzusuna sahip olmaktan çok, İŞİD tarafından kurulduğu iddia edilen şeriat devletinde yaşama isteklerinin bulunduğu anlaşılmıştır (Çelik, 2015: 106).

Radikalleşme süreci, üç düzeyde ele alınabilmektedir. Bunlar; bireysel, grupsal ve kitlesel düzeylerdir. Bu düzeyleri geçen terör örgütü mensupları süreç sonucunda başkalarının hayatına ve/veya kendi hayatına son verebilecek şekilde radikalleşmiş olmaktadır (McCauley ve Moskalenko, 2008: 416). Bu düzeyler, yaşanan süreç ve mekanizmalar şu şekildedir:

- Bireysel Radikalleşme Düzeyi: Kişisel ya da siyasi/ ideolojik nedenlere bağlı olarak radikalleşme, radikal bir gruba katılmak suretiyle radikalleşme, basın-yayın/medya yoluyla radikalleşme.
- Grupsal Radikalleşme Düzeyi: Aynı düşünce topluluğu arasındaki grup radikalleşmesi, izolasyon altındaki grup radikalleşmesi, devlet gücü karşısında mücadele eden grup radikalleşmesi, terörü hedefe ulaşmak için en kısa yol olarak görülmesi sebebiyle grup radikalleşmesi.
- Kitlesel Radikalleşme Düzeyi: Başka bir grup ile çatışırken ortaya çıkan kitlesel radikalleşme, başka bir grup ile uyumsuzluktan ortaya çıkan radikalleşme.

Dini açıdan radikalleşme son yılların en büyük uluslararası güvenlik problemlerinden biri olarak ifade edilmektedir. Özellikle radikal dinci terör örgütlerinin, Batı dünyasında, İslamiyet ile bir arada anılmaları İslam dini mensupları bakımından oldukça büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bu terör örgütlerinin, dini bir araç olarak kullanmalarındaki en önemli sebep, örgütlere yeni mensuplar kazandırmaktır. Bu terör örgütleri, ekonomik gelir elde etmek, siyasi kazanımlar sağlamak ve hatta şiddet eylemlerini haklı göstermek adına kutsal kitapları referans gösterecek kadar ileri gitmektedirler (Çağır ve Çetin, 2011: 28).

Günümüzde dini radikalizmin en somut örneği olarak, özellikle Orta Doğu coğrafyasında eylemlerini yoğunlaştıran ve Türkiye'de de bir dönem oldukça aktif olan İŞİD başı çekmektedir.

2. Radikal Dinci Terör Örgütlerinin İdeolojik Altyapısı

Radikal dinci terör örgütlerinin ideolojik altyapısı incelendiğinde, selefilik, vehhabilik, cihat, haricilik gibi kavramlar karşımıza çıkmaktadır. Bu

kavramların açıklanması ile İslam'ı radikal şekilde yorumlayan ve bu anlayışı ideolojisinin merkezine yerleştiren dinci terör örgütlerini anlamak daha kolay olacaktır.

2.1. Haricilik

Haricilik, kelime anlamı olarak isyan etmek, itaatten ayrılmak gibi anlamları olan Arapça 'huruç' kökünden gelmekte ve ayrılan, isyan eden manasında kullanılmaktadır. Hz. Ali'ye karşı ayaklanan, isyan eden Müslümanları tekfir eden hariciliğin kökenleri, Siffin Savaşı ve Hakem olayına kadar geri gitmektedir (Paraszczuk, 2017).

Hariciler ile günümüzde adından en çok bahsedilen radikal dinci terör örgütü olan IŞİD mensupları arasında bir takım paralellikler olduğu söylenebilir. Benimsedikleri muhalif, cihatçı anlayış, İslamiyet'i, İslamiyet'in doğduğu ilk yüzyılda olduğu gibi yorumlama çabası ve Kuran-ı Kerim'i lafzi okuma ve yorum katılmaması gerektiği düşüncesi ile IŞİD, bu haliyle Selefi-Harici bir örgüt olarak değerlendirilebilir.

2.2. Selefilik

Selefiliğe ya da selefi düşünceye günümüzde birçok İslam ülkesinde rastlamak mümkündür. Sünni İslam'ın aşırı muhafazakâr bir kolu olan Selefilik, yeniden diriliş olarak da ifade edilmektedir. Selefilik, kendi içerisinde barındırdığı cihatçılık anlayışı ile diğer Sünni gruplar arasında da etkili olmuştur. Afganistan, Çeçenistan gibi çatışma bölgelerinde Selefiler, diğer Sünni grupların fikir ve ideolojilerini etkilemeyi başarmışlardır. 'Bir işte kendinden önce bulunan ve yerine geçilen kimse' manasına gelen Selefilik, Arapça 'selef' sözcüğünden türemiştir. Selefi düşünceye göre İslam ümmetinin en hayırlısı 'Hz. Peygamber döneminde yaşayan Sahabiler, sonra onları izleyenler (Tabiin) ve sonra onların ardından gelenlerdir'. İslam tarihinde bu üç kuşak Selef-i Salihin olarak bilinmektedir ve Selefiler ise İslam'ı Selef-i Salihin'in yaşadığı gibi yaşamak ve anladığı gibi anlamak gerektiğine inanırlar. Selefilere göre İslamiyet yoruma açık değildir ve yorum yapmak dinden çıkmak (Bid'at) manasına gelmektedir (Turner, 2014).

Radikal İslam'ın ana ideolojisi Selefilik olarak algılanmaktadır. Selefiliğin, köktenci oluşu, orijinal haliyle İslam'ın yaşanması gerektiğini savunması ve İslamiyet'in ilk geldiği yıllardaki haline karşı alternatif bir düşünce ya da mezhep kabul etmeyişi, bu algının oluşmasındaki en önemli etkenlerdendir.

Selefilikte dinin yorumlanması kesinlikle yasaktır. Bu anlayışın izlerine IŞİD terör örgütünde de rastlanmaktadır. İslami konularda yoruma dayalı fikir ayrılıkları IŞİD açısından dinden çıkmakla eşdeğerdir. Ayrıca IŞİD,

dinden çıkanın kâfir olacağını ve kâfirlerin canının ve malının helal olacağını ifade ederek cinayetlerini sözde meşru bir zemin hazırlamaktadır.

2.3. Vehhabilik

Vehhabilik, 18. yüzyılda Muhammed bin Abdülvehhâb tarafından kurulmuş, köktenci ve tekfirci bir harekettir (Juergensmeyer ve Roof, 2011: 1369). Vehhabiler, kendilerine tevhid inancını hatırlatan muvahhit demektirler (Wiktorowicz, 2006: 235). Vehhabilik, teolojik olarak, İbn Teymiyye ve Hanbeli ekolünü fıkıh yönünden referans almaktadır. Bunlar, aynı zamanda El-Kaide lideri Usame bin Ladin tarafından da atıfta bulunulan kaynaklardır. Vehhabilik de selefilikte olduğu gibi, birçok Müslüman tarafından uygulanan davranışların yanlış olduğunu ifade etmekte ve reddetmektedir. Vehhabilik akımı da selefilikte olduğu gibi köktenciligi, saflığı benimsemekte, İslam'ın yorumlanmasını dinden çıkma olarak değerlendirmektedir (Cyril, 2001).

2.4. Cihat Anlayışı

Cihat kelimesi, bir işi başarmak için güç ve gayret sarf etmek anlamına gelmektedir. İslam literatüründe ise dini esasları öğrenmek, benimsemek ve buna uygun şekilde hayatını şekillendirmek, bunun için mücadele etmek, iyiliği savunmak anlamında kullanılmaktadır. Fıkıh alanındaki anlamıyla cihat, Müslüman olmayanlarla mücadele etmeyi, savaşmayı ifade etmektedir (Özel, 1993).

İslamiyet'in ortaya çıkışından itibaren cihat kavramı, daha çok Müslümanlara karşı yapılan haksızlıklar karşısında meşru savunmaya yönelik eylemleri kapsamaktaydı. Daha sonra cihat kavramı, yaptıkları eylemlere meşruiyet ve kutsiyet kazandırmak isteyen kişi ve devletler tarafından sıkça kullanılmaya başlanmıştır (Turna, 2011). Günümüze gelindiğinde ise cihat kavramı özünden iyice koparılmış olduğunu görmekteyiz. Radikal dinci terör örgütleri tarafından gerçekleştirilen bombalı ve silahlı eylemler, bu kesimlerce cihat olarak tanımlanmaya çalışılmaktadır. Ancak bu durum özellikle Batı dünyasında İslam dini ile terörizmin bir arada anılmasına neden olmaktadır.

3. Radikal Dinci Terör Örgütlerinin Tarihsel Arka Planı

Günümüzde radikal dinci terör örgütleri arasında tüm dünya tarafından bilinirliği olan en önemli örgüt İŞİD'tir. İŞİD birdenbire ortaya çıkmış bir örgüt gibi görülse de tarihsel arka planına bakıldığında, durumun böyle olmadığı ifade edilebilir. Orta Doğu'da yaşanan ve uzun yıllar süren savaşlar, baskıcı rejimler tarafından yönetilen halkların yaşadığı ekonomik zorluklar,

eğitimde geri kalmışlık, mezhepsel kavgalar IŞİD'in ortaya çıkışındaki en önemli etkenlerdir.

IŞİD'in temeli her ne kadar fikren bazı çatışmalar yaşasa da El Kaide terör örgütüne dayanmaktadır. El Kaide'nin dünya sahnesine çıkışı, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal ettiği döneme denk gelmektedir. El Kaide'nin ideolojisi de selefi-vehhabi çizgidedir ve cihat kavramını sıkça kullanan bir anlayışa sahiptir.

1979 yılında Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, Sovyetlerin düşündüğü gibi bir ayda sonuç vermemiş, ABD ve Suudi desteği ile örgütlenen Afgan mücahit gruplar nedeniyle uzun yıllar sürmüş ve içinden çıkılmayacak bir şekle bürünmüştür. Hatta on yıl kadar süren çatışmalar, 1991 yılında Sovyetlerin dağılmasında etkili olan faktörler arasında ifade edilmektedir. Bu savaşın dünyayı etkileyen sonuçlarından bir tanesi de cihatçı alt kültürün ve radikal, dini istismar eden terörizmin temellerini teşkil etmesidir. Taliban gibi uluslararası seviyede tanınırlığı olan radikal dinci örgütlerin ortaya çıkması yine bu çatışmaların ürünüdür.

Cihatçı anlayışı benimsemiş selefi-vehhabi ideoloji ile hareket eden terör örgütlerinin başında 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren El Kaide gelmektedir. El Kaide'nin o dönemde lideri, Suudi kökenli Usame bin Ladin'di. 11 Eylül 2001 yılında New York'taki İkiz Kulelere yönelik gerçekleştirilen terörist saldırılar, cihatçı-selefi-vehhabi görüşteki terör örgütlerinin küresel bir nitelik kazandığını göstermektedir. Bu saldırıların bir sonucu olarak ABD terörle mücadele kapsamında 2003 yılında Irak'ı işgal etmiştir. Bu işgal, bölgenin giderek istikrarsızlaşmasında rol oynamış ve bu durum selefi-cihatçı örgütler için uygun bir ortam oluşmasına neden olmuştur.

3.1. El Kaide'den IŞİD'e Dönüşüm Süreci

11 Eylül saldırılarından sonra El Kaide ve Usame bin Ladin isimleri dünyanın gündeminde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bu saldırılar uluslararası ilişkileri ve güvenlik algılamalarını temelden sarsmıştır. Son yirmi yılda, El Kaide'den bazı yönlerden ayrılışlar da genel anlamda El Kaide'yi takip eden IŞİD, El Nusra, Boko Haram gibi radikal dinci örgütler ortaya çıkmıştır.

1980 yılında Usame bin Ladin ile Filistin Müslüman Kardeşler örgütü lideri Abdullah Azzam bir araya gelerek Afgan savaşı için mücahit toplama-ya başlamışlardır. Bu yapılanmaya katılanlar Usame bin Ladin tarafından El Kaide ismi altında kayıt altına alınmıştır. El Kaide terör örgütünün temelleri bu şekilde atılmıştır (Ebrari, 2014: 7-8).

El Kaide zaman içerisinde farklı örgütlerle işbirliklerinde bulunmuştur. 1998 yılında Usame bin Ladin, Şeyh Mir Hamza (Pakistan Cemiyet-ül Ulema yöneticisi), Ebu Yasir Rifai Ahmed Taha (Mısır Cihat Örgütü lideri) ve Fazlul Rahman (Bangladeş Cihat Hareketi lideri) tarafından imzalanan fetva, bu işbirliğinin en güzel örneklerinden biridir. Bu fetva özetle; 'ABD'nin kutsal toprakları işgal ettiği ve ABD ile müttefiklerinin nerede olursa olsun öldürülmesi tüm Müslümanlara farzdır' şeklindeydi (Bozan, 2016: 13). Bu fetva ile talimat alan unsurlar, 1998 yılında ABD ile ilişkin askeri tesislere, gemilere ve büyükelçiliklere yönelik saldırı girişimlerinde bulunmuşlardır. Ancak bu saldırılarda ABD askerlerinden çok yerel halkın hayatını kaybetmesi, örgütün tabanında çatlak seslerin çıkmasında neden olmuştur. Bu çatlak sesleri kesmek için İbni Teymiyye referans gösterilerek yeni bir fetva yayınlanmış ve bu fetvada, kâfirle savaş sırasında sivillerin ölmesinde bir sakınca olmadığı ifade edilmiştir. Bu fetvaya göre, ölen sivil kâfir ise hak ettiğini bulmuş olacak ve öldüren cihatçı bir kâfir öldürdüğü için sevap kazanacaktı. Eğer ölen masum sivil bir Müslüman ise zaten cennete gideceği için sorun yoktu.

Usame bin Ladin ile cihat kavramı küresel anlamda yeni bir içerik kazanmıştır. Cihatçılık anlayışı ABD'nin Irak'ı işgali sırasında Irak topraklarına da sıçramıştır. ABD ve koalisyon ortaklarına yönelik artan nefret duygusunun da etkisiyle Zerkavi'nin liderliğindeki El Kaide'nin güç kazanması sonraki süreçte İŞİD'in oluşumu için zemin oluşturmaya başlamıştır (Acun, 2014: 1-2).

İŞİD terör örgütünün temelleri ilk olarak, Ebu Musab el-Zerkavi tarafından 1999 yılında kurulan Tevhid ve Cihad örgütüne dayanmaktadır. Bu örgüt 2004 yılında Irak El Kaidesi'ne dönüşmüştü. 2006 yılında ölen Zerkavi'nin yerine El Muhacir gelmiş ve 2006 Ekim'de Irak İslam Devleti kurulmuş ve bu örgütün başına da Ömer El Bağdadi geçmiştir. 2010 yılında Ömer El Bağdadi öldürülmüş ve sonrasında Irak İslam Devleti'nin başına Ebu Bekir El Bağdadi geçmiştir. ABD'nin 2011 yılında Irak'tan çekilmesiyle Irak İslam Devleti giderek güçlenmeye başlamış ve örgütün lideri Ebu Bekir El Bağdadi, 8 Nisan 2013'te İŞİD'i kurduğunu ilan etmiştir. İŞİD, 2014'te El Kaide ile bir takım sorunlar yaşamaya başlamıştır. El Kaide lideri El Zevahiri ile El Bağdadi arasında yaşanan anlaşmazlık sonucu İŞİD ile El Kaide arasındaki bağlar kopmuştur. İŞİD, 29 Haziran 2014'te İslam Devleti'ni kurduğunu ve halife olarak Ebu Bekir El Bağdadi'yi seçtiğini ilan etmiştir.

İŞİD ile El Kaide arasında yaşanan sorunların temelinde Şiiilerin hedef alınması yatmaktaydı. El Kaide için öncelikli hedef ABD ve müttefikleri iken İŞİD lideri Zerkavi ise öncelikli olarak Şiiiler ile Sünniler arasında ihtilaf

çıkarmayı ve bunun sonucunda Sünniler üzerinde etkisini arttırarak hilafet kurmayı hedeflemiştir. Bölgede yaşanan gelişmeler özellikle de ABD işgali ve iç savaş süreci Zerkavi'nin istediği ortamı oluşturmuş ve bu halde örgüt tabanını genişletme imkânı bulmuştur.

IŞİD terör örgütü ilk zamanlarda El Kaide'nin Irak şubesi seviyesinde idi. Ancak 2013 yılında IŞİD, Suriye El Kaidesi ile birleşmiş, daha sonra İslam Devleti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Bu duruma El Kaide karşı çıkmıştır. Irak El Kaidesi'nin Irak'ta, Suriye El Kaidesi'nin yani El Nusra'nın Suriye'de faaliyet göstermesinin gerektiğini ifade eden El Kaide, birleşmeyi onaylamadığını ilan etmiştir. Ancak Bağdadi, İslam Devleti'nin kurulduğunu ve artık geri dönüşün olmadığını ifade etmiştir. İlerleyen süreçte; IŞİD terör örgütünün 2015 yılı itibarı ile Irak ve Suriye'de önemli bir bölgeyi kontrol ettiğini görmek mümkündür. 2016 yılında bölgesel olarak toprak kaybı yaşamaya başlamıştır. Günümüze gelindiğinde ise gerek Türkiye'nin doğrudan sınır ötesinde yaptığı operasyonlar gerek de Ortak Koalisyon güçleri tarafından desteklenen operasyonlar neticesinde bölgede IŞİD'in etkinliği neredeyse kalmamıştır denilebilir.

4. Radikal Dinci Terör Örgütlerinde Propaganda ve İnsan Kaynağı: IŞİD Örneği

Radikal dinci terör örgütlerinin propaganda yeteneği IŞİD özelinde değerlendirildiğinde karşımıza teknolojik gelişmeleri yakından takip eden bir yapı ortaya çıkmaktadır. İnternet kullanımının artışı da IŞİD ve benzeri terör örgütleri için önemli fırsatlar sağlamıştır. IŞİD bu sayede dünyanın çok farklı coğrafyalarında bulunan örgüt sempatizanlarına ulaşarak, örgüte yeni elemanlar sağlamayı başarmıştır. Özellikle sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanan örgüt mensupları, örgüte yakınlık duyan kişilere ulaşmakta ve kendilerine katılmaları için telkinlerde bulunmaktadırlar.

2006 yılında kurulan ve radikal dinci propaganda yapan “Al-Furkan Vakfi Medya Prodüksiyon” bünyesinde broşürler, cd, web sayfaları gibi materyaller hazırlanmaktaydı. Yine 2013 yılında kurulan “Al-Ptisaam Medya Vakfi” musiki, ilahi gibi alanlarda propaganda yapılmasını amaçlıyordu. 2014 yılında ise “Al-Hayat Medya Merkezi” kurulmuştur. Bu merkezin amacı Batı ülkelerinde yaşayanlara yönelik propaganda faaliyetlerinde bulunmaktı. Bu amaçla birçok dilde yazılı materyaller hazırlanmıştır (Gertz, 2014). Al-Hayat'ta IŞİD'in ilk videosu 19 Haziran 2014 günü yayınlanmış ve yüksek çekim kalitesi ile yayınlanan bu videoda Batı ülkelerinde yaşayanlara yönelik cihat çağrıları dikkat çekmiştir.

Al-Hayat, İŞİD için önemli bir propaganda merkezi olmuştur. İlerleyen süreçte birçok dilde hazırlanan ve örgüt propagandasının yapıldığı dergiler yayınlanmıştır. Bu dergiler arasında Dabiq, Dar Al-Islam, Konstantiniyye, Al Manba ve Rumiyyah sayılabilir (Ryan, 2014).

Al-Furkan tarafından 17 Mart 2014 tarihinde yayınlanan bir saatlik İŞİD'i anlatan "Salil el-Sawarim I" isimli video, daha üzerinden 24 saat geçmeden yaklaşık 57 bin farklı Youtube hesabı üzerinden izlenmiştir. Yine aynı video Twitter'da 5 gün içinde 800 binden daha çok retweetlenmiştir (Prucha, 2014).

İŞİD tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılan en önemli unsurlardan biri de şiddet içerikli videolardır. Örgüt tarafından acımasızca gerçekleştirilen infaz videolarının sosyal medya ve video paylaşım sitelerinde yayınlanması ile bu görüntüler çok kısa sürede dünyanın dört bir yanına ulaşmaktadır. Böylece dünyanın diğer bölgelerinde bulunan İŞİD sempati-zanlarına ulaşmakta hem de Batı ülkelerine yönelik korku verme propagandası yapılmaktadır.

4.1. İnsan Kaynağı Olarak Yabancı Terörist Savaşçılar (YTS)

Radikal dinci terör örgütlerinin yoğun bir şekilde faaliyet gösterdiği Orta Doğu coğrafyasında uzun yıllardan beri eleman kaynağı olarak yabancı terörist savaşçılar (YTS) kullanılmaktadır. Bu sebeple yabancı terörist savaşçı konusu uluslararası güvenlik çerçevesinde de ele alınmaktadır. Özellikle İŞİD ile son yıllarda daha çok gündeme gelen bu konu, birçok ülke açısından güvenlik tehdidi oluşturmaktadır.

YTS kavramı akademik anlamda ilk kez İŞİD terör örgütünün Irak ülkesinde bazı bölgeleri işgal etmesi sürecinde kullanılmıştır. Batı tarafından YTS kavramı, dünyanın farklı bölgelerinden selefi-cihatçı terör örgütlerine katılan kişileri tanımlamak için kullanılmıştır (İstanbullu, 2017: 55).

YTS kavramının sıkça tartışılmaya başlandığı tarihe bakıldığında; 2014 yılı karşımıza çıkmaktadır. İŞİD'in giderek güçlenmesi, işgallerinin artması, teknolojiyi etkin biçimde kullanarak propaganda yeteneğini geliştirmesi gibi nedenler, çatışma bölgelerine giderek örgüte katılmak isteyen birçok YTS için zemin hazırlamıştır. Örneğin; 7 Ocak 2015 tarihinde Paris'te gerçekleştirilen ve Charlie Hebdo saldırısı olarak ifade edilen terör eylemlerinin Kouachi kardeşlerin Fransız vatandaşı olması ve çatışma bölgelerine YTS katılımını arttırmak için propaganda yapmaları, Batılı ülkeler arasında YTS konusunun ciddiyetini yeniden hatırlatmıştır (Kardaş ve Özdemir, 2015: 9).

Sonuç

Radikal dinci terör örgütleri, dini istismar etmek suretiyle kendi amaçları doğrultusunda hareket edecek, yeri ve zamanı geldiğinde hayatına bu amaç uğruna son verebilecek kişileri tespit etmek, ulaşmak ve kendi elemanı yapmak amacıyla sürekli bir faaliyet içerisinde. Bu amaçla, yazılı ve görsel medyayı kullanmanın ötesinde, hem hâlihazırda var olan örgüt mensuplarının moral motivasyonunu arttırmak hem de örgüte yeni elemanlar kazandırmak amacıyla şiddet eylemlerine başvurmaktan geri durmamaktadırlar.

Örgüte katılmadan önce propaganda yoluyla radikalleşen ya da örgüte bir şekilde katıldıktan sonra radikal bir eylemci haline gelen örgüt mensuplarının temel motivasyonlarını sağlayan ideolojik bir takım nedenler bulunmaktadır. Selefilik, vehhabilik ve cihat anlayışı gibi ideolojik öğretiler sonucunda ortaya çıkan fikirler, radikal dinci terör örgütlerinin de ideolojik altyapısını oluşturmaktadır. Bu terör örgütleri arasında günümüzde adından en çok söz edileni IŞİD terör örgütüdür. Düşünsel ve tarihsel arka planında 11 Eylül saldırılarının planlayıcısı ve mimarı olan Usame Bin Ladin'in liderlik ettiği El-Kaide bulunmaktadır. Zaman içerisinde El-Kaide içerisinde yaşanan anlaşmazlıklar, örgütün bölünmesine ve IŞİD gibi küresel ölçekte bilinen ve eylem yeteneğine sahip olan radikal dinci bir terör örgütünün tarih sahnesine çıkmasına neden olmuştur. Yaptığı şiddet eylemleri ile binlerce insanın hayatını kaybetmesine ve yaralanmasına neden olan IŞİD'in en önemli insan kaynağı yabancı terörist savaşçılar (YTS)'dir. IŞİD tarafından gerçekleştirilen küresel çaplı propaganda faaliyetleri, dünyanın birçok bölgesinden örgüte katılım sağlanmasını hızlandırmıştır. 2013 yılında, kurulduğunun ilan edilmesiyle birlikte IŞİD, çok hızlı bir biçimde dünya gündeminde yer almaya başlamış, gerek Batı dünyasındaki şiddet eylemleriyle gerek de örgütün merkezi olarak gösterilen Orta Doğu'daki faaliyetleriyle kısa sürede bu bölgede geniş bir coğrafyaya hükmeder hale gelmiştir. 2016 yılı Ağustos ayında Türkiye tarafından gerçekleştirilen Fırat Kalkanı harekâtı ile başlayan, sırasıyla Zeytin Dalı ve Barış Pınarı harekâtlarıyla devam eden süreç sonucunda IŞİD bölgede oldukça etkisizleştirilmiş, koalisyon güçlerinin de desteğiyle bugün artık özellikle Orta Doğu'da gücünü kaybetmiştir.

Nihayetinde şunu söylemek uygun olacak gibi duruyor: Radikalleşmeye yol açan faktörlerin ortadan kalkması sağlanmadığı sürece, tarihsel derinliği olan ideolojik söylemler vasıtası ile radikal dinci terör örgütler, kimi zaman gündemden düşseler de ilk fırsatta yeniden terörist eylemlerde kullanılacak kişileri bulmakta zorluk çekmeyeceklerdir. Radikal dinci örgütlerin özellikle de Doğu toplumlarında filizlenerek yeniden ortaya çıkmalarına engel olabilmenin en etkin yolu; radikalleşmenin önüne geçmek için toplumsal dokuya uygun tedbirler geliştirmektir.

KAYNAKÇA

- Acun, Can: "Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)", SETA Perspektif, S: 53, 2014.
- Arpacı, Işıl: "Dini Radikalizmin Nedenlerini Tersinden Sorgulamak: Milli Görüş Neden Radikalleşmedi?", Turkish Studies, C. XII, S: 8, 2017, ss. 11-28.
- Bozan, Fatma: "Radikal Örgütlerin Ortaya Çıkmasında Batı Politikalarının Etkisi", International Journal of Cultural and Social Studies, Vol. 2, 2016, ss. 1-17.
- Cyril, Glasse: The New Encyclopedia of Islam, Rowman & Littlefield, 2001.
- Çağır, Celal ve Çetin, Özer: "Din ve Şiddet Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XIII, S: 1, 2011, ss. 1-34.
- Çapar, Erkan: Türkiye'de İç Güvenlik Yönetimi ve Terörle Mücadele, Ankara, Adalet Yayınevi, 2013.
- Çelik, Oktay: "Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinin Radikalleşme Süreçleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S: 22, 2015, ss. 99-122.
- Ebrari, Muhammed: "(İŞİD Çerçeve Metni)", Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2014, ss. 5-38.
- Erdem, Süleyman: "Terör Örgütü Üyelerinin Radikalleşme Süreçleri", 6 Mayıs 2019, (çevrimiçi) <http://sahipkiran.org/2019/05/06/teror-orgutu-uyelerinin-radikallesme-surecleri/>, Erişim: 20 Ocak 2023.
- Gertz, Bill: "The Washington Free Beacon", 2014.
- İstanbullu, Bülent: "Suriye'deki Sünni Muhalif Grupların Yabancı Savaşçı Temininde Dinin Etkisi ve Propaganda Aracı Olarak Türkiye Özelinde Medya Kullanımı Örnekleri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Juergensmeyer, Mark ve Roof, Wade Clark: "Wahhabis", Encyclopedia of Global Religion, SAGE Publications, 2011.
- Kardaş, Tuncay ve Özdemir, Ömer Behram: "Avrupalı Yabancı Savaşçılar: Kimlik, Sosyal Medya ve Radikalleşme", SETA Analiz Raporu, S: 115, 2015.
- McCauley, Clark ve Moskalenko, Sophia: "Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism", Terrorism and Political Violence, Vol. 20, I: 3, 2008, ss. 415-433.
- Özel, Ahmet: "TDV İslam Ansiklopedisi", (çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/cihad#2-gunumuzde-cihad>, Erişim: 17 Haziran 2020.
- Paraszczuk, Joanna: "Umar Shishani's Second-in-Command in ISIS Slams Scholars Who 'Sow Discord' & Don't Fight", 7 Şubat 2014, Chechens In Syria, Erişim: 15 Ocak 2023.

- Prucha, Nico: "Is this the most successful release of a jihadist video ever?", 2014, (çevrimiçi) <http://www.jihadica.com/is-this-the-most-successful-release-of-a-jihadist-video-ever/>, Erişim: 21 Ocak 2023.
- Rink, Anselm ve Sharma, Kunaal: "The Determinants of Religious Radicalization: Evidence from Kenya", *Journal of Conflict Resolution*, C. LXII, S: 6, ss. 1229-1261.
- Ryan, Michael W. S.: "Hot Issue: Dabiq: What Islamic State's New Magazine Tells Us about Their Strategic Direction, Recruitment Patterns and Guerrilla Doctrine", 2014, <https://jamestown.org/program/hot-issue-dabiq-what-islamic-states-new-magazine-tells-us-about-their-strategic-direction-recruitment-patterns-and-guerrilla-doctrine/>, Erişim: 10 Ocak 2022.
- Salur, Hüseyin: *Küresel Çağda Din ve Terör*, Konya, Çizgi Yayınları, 2009.
- Schmid, Alex P.: *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion And Literature Review*, ICCT Research Paper, 2013.
- Turna, Erdal: "Terör Örgütlerinin Taraftar Kazanmalarında Propagandanın Rolü: Türk El Kaidesi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Turner, John: *Religious Ideology and the Roots of the Global Jihad: Salafi Jihadism and International Order*, Londra, Palgrave Macmillan Press, 2014.
- Wiktorowicz, Quintan: "Anatomy of the Salafi Movement", *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 29, 2006.

Türkiye’de Sendikalaşma Süreci

Fatime Gül Oktay Atsatan¹

Özet

Memurlar uzun yıllar boyunca yönetimin tek yönlü tasarrufu doğrultusunda yönetilmiş olup günümüzde sendikalar aracılığı ile örgütlü hale getirilmiş, sosyal ve finansal kayıplarını örgütlü bir biçimde hükümetlere ifade etme olanağı elde etmişlerdir. Memur sendikaları kurulmalarından bu yana hem kamuoyu açısından hem de kurumsal açıdan önemli düzeyde gelişmiştir.

Küreselleşme ve küreselleşmenin artması ile çok uluslu şirketler daha önemli bir hale gelmiş, uzun bir süre boyunca milli sınırlar içinde korunmuş olan sendikaların pazarlık etme gücüne zarar vermektedir. Bunun yanında sendikalar, ülkelerin bazılarında sendika karşıtı olarak güçlenen kamuoyundan da zarar görmüştür. Bu dönemde takip edilen neoliberal politikalar çerçevesinde başlatılan iktisadi teşekküllerin özelleştirilmesine yönelik uygulamalar da Türkiye gibi örgütlü iş gücü kamu iş ortamlarında ağırlıklı olan sendikal hareketlerin gücünde zayıflamaya yol açan temel nedenlerden biridir.

Bu çalışmada ilk bölümde sendikanın genel tanımını ele alırken ikinci bölümde ise sendikal hareketin olanakları ve yapılandırılma sürecini aktaracağız.

1. SENDİKA KAVRAMI

1.1. Sendika Tanımı

Sendika sözcüğünün kaynağı çok eskilere dayanmaktadır. Roma ve Yunan Hukuk sistemlerinde karşılaştığımız “syndic” deyimini, bir birliğin temsilini sağlamakla görevli kişileri ifade etmektedir. “Syndicat” deyimini de “syndic”in fonksiyonlarını ve bu fonksiyonların yürütüldüğü yeri (makamı) anlatmak için kullanılmıştır. Türkçe’ye Yunanca’dan geçen sendika deyimini hukukumuzda “işçi sendikası” ve “işveren sendikası” şeklinde ifade edilmektedir. (Demir, 2002: 161). Sendikanın tanımı çeşitli kaynaklarda değişik şekillerde tarif edilmiş olup bu tariflerden bazıları ise şunlardır:

Sendikalar, işveren veya işçilerin belirli bir iş kolunda ortak toplumsal ve ekonomik çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi amaçlanarak kurulan örgütlerdir (Dinç, 1998: 26). Çalışanların kendi çıkarlarının korunması için

1 Dr.Öğretim Üyesi, Isubü -Eğirdir Myo-İnsan Kaynakları, fatimeoktay@isparta.edu.tr, Orcid: 221080412

bir araya geldikleri sendikalar, en geniş ölçekte bir sınıfın birleştirilmesini sağlayan en sürekli ve yaygın grup örgütü şeklindedir (Çaralan, 1993: 33).

Sendika, asıl olarak sanayi devriminin yarattığı olan işçi sınıfının çıkarlarını korumak ve geliştirmek için kurulan örgüttür (Gülmez, 1995: 35).

Sendika, memleketin yürürlükteki hukuk imkânlarından yararlanmak suretiyle üyelerinin mesleklerine ilişkin hak ve çıkarlarını sağlama ve korumaya, mesleki dayanışma ve yardımlaşmayı tesis ve geliştirmeye yönelik faaliyet toplamıdır (Kalkandelen, 1968: 10-11).

1.2. Sendikaların Tarihi Gelişimi

Sendikal hareket, yani çalışan bireylerin işverenler karşısında kendilerine ait ortak faydaları korumak için örgütlenişi, modern sanayi toplumu ile başlamıştır. Sendika hareketi, çalışanların mülkiyet temelinden hareketle kendilerine işverenlere daha iyi şartlar, daha yüksek ücret ve tatmin sağlayan bir sosyal hayat sağlama amacıyla mücadeleden ortaya çıkmıştır (Eren, 1994: 37).

Sendikal alandaki gelişmeler endüstrinin gelişimi ile birlikte oluşmaya başlamıştır. Batı’daki ülkelerde özellikle 18. Yüzyıl sonunda ekonomik liberalizm üretimin artmasında, özellikle çalışma sürelerinin uzun olması, ancak ücretlerin “sefalet” düzeyinde kalması sonucuna yol açan iki hukuk temeline dayandırılmaktadır. Bunlar akit serbestisi ve mesleki birleşme (sendikalaşma) yasağıdır. Bu iki unsur, çalışma yaşamına ve çalışan-işveren arası ilişkilere uygulandığında işçinin zararına bazı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Çalışanların içinde yer aldığı ve işveren tarafından tek yönlü olarak hazırlanıp kabul ettirilen kötü çalışma şartları, işverenlere ve devlete karşı çalışanların mücadele etmesini zorunlu hale getirmiştir (Çelik, 1996: 267).

Kamu alanında siyasi ilişkilere bağlı olarak şekillenen bir sendikacılık anlayışı oluşmuş ve yerleşmiştir. Kamu sendikaları oluşumları süresince işçi sendikalarının tecrübelerinden faydalanmak istemiş ancak sendikal hak ve talepler açısından işçi sendikalarını izlemişlerdir (Kağncıoğlu, 1999; 513, Turan, 2000; 43-58).

1.2.2. Türkiye’de Sendikacılık

Osmanlı döneminde ki sendikacılık faaliyetleri Tanzimat fermanının öncesi ve Tanzimat fermanının sonrası olarak incelenmiştir. Bu durumun sebebi Tanzimat fermanıyla ciddi kararların alınarak Osmanlı devletinin yapısında ve işleyişinde köklü değişikliklerin yapılmasıdır. II. Meşrutiyet döneminin sendika ve dernek teşkili ile ilgili mevzuat ile bu mevzuata bağlı olarak geliş-

me gösteren hareketler ile Cumhuriyet döneminin 1924 Anayasası ve 1926 Medeni Kanun hükümleri göz ardı edildiğinde işveren ve işçi cemiyetleri ile sendikaların doğmasını sağlayan kanunların 1946 tarihli Cemiyetler Kanunu ve 1947 yılında yürürlüğe konan “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun” olduğu söylenebilir. Bu tarihe gelinene dek Cumhuriyet döneminde genel hükümler haricinde şekli açıdan bile sendikal hareketlerinin doğmasını sağlayacak özel mevzuata yer verilmemiş, bilakis 1936 tarihli İş Kanunu’nda sendikal hareketler ile ilgili ve koalisyon yasaklarının yumuşatılmasını sağlayacak bir hüküm mevcut değildir. Esasında Türk İş kanunu hükümlerinin tamamı ile sendikasız bir emek piyasasını temsil etmekte olup iş uyuşmazlıklarında aracılık fonksiyonunu 1951’e dek yalnızca işçi temsilcilerine vermiş, Ceza Kanunu’na ek olarak lokavt ve grev yasakları uygulanmıştır (Tuna, 2011).

Tanzimat’a kadar olan dönemde Osmanlı örfi hukuk ve padişah kanunnameleri ile birlikte Ayet, Hadis, İcma ve Kıyas’tan oluşan kurallar dâhilinde toplum hayatına yön verilmekteydi (Gerşil, 1997: 52).

Belirli meslek gruplarına ait müşterek çıkar ve hakları koruyan, mesleki gelişim, dayanışma ve yardımlaşmayı olanaklı hale getiren birlikler manasında kurulan sendikaların bu fonksiyonlarını Selçuklu Devleti’nde görmek mümkündür (Gerşil, 1997: 52). Bu dönemde Anadolu’da ilk Ahi birlikler görülmeye başlanmış olup Osmanlı Devleti döneminde Anadolu toplumunun ekonomik ve sosyal yapısı içinde biçimlenerek gelişmiştir. Ahilik, prensip bakımından Türk örfi hukuku ile İslam hukukuna dayanmaktadır. Sosyal, ekonomik, dini, ahlaki, siyasi birçok faaliyet alanına sahip olan Ahilik, insanı ve toplum refahını odağına almıştır. Ahilik ile amaçlanan, yoksul ile zengin, tüketici ile üretici, devlet ile halk arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi, sosyal adaletin sağlanması için ahlaki toplumculuğun uygulanmasıdır (Yelço, 1998: 16-17).

1453 yılında İstanbul’un fethedilmesi sonrasında Ahilik yerini Lonca Teşkilatı’na bırakmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti döneminde ülke sınırları oldukça genişlemiş, farklı kültürler ile Ahi kültürü çatışmış, Batı insanları ile zorunlu olarak bir arada kalma durumu ortaya çıkmıştır. Ahilikte hem dini, hem de sanatsal-mesleki faaliyetler gerçekleştirilirken loncalarda hizmet ve sanata yönelik faaliyetler ön plana çıkmıştır. Loncalara Müslüman olmayanların da üyeliği kabul edilmekte olup Hıristiyanlar da bu teşkilattan yararlanmışlardır (Gerşil, 1997: 52-53).

Loncalarda temel amaç fiyatların denetlenmesi, meslek sahiplerinin denetim altında tutulması, mesleğe zarar verebilecek rekabetin engellenmesi,

sermayeci ya da işçi durumunda bulunan esnafın sosyal güvenliğinin, dayanışmasının muhafaza edilmesi ve kalitenin korunmasıdır (Eryılmaz, 1994: 104).

Loncalar 19. yüzyılın ortalarına dek mevcut olup kapitülasyonlar sonucunda satan ve üreten bir ülke konumundan uzaklaşan Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında ortadan kalkmıştır. Günümüzde Anadolu’da esnafın sevgi ve saygısı, zayıfı koruması, bir araya gelerek birlikte eğlenmesi gelenekleri devam ettirmektedir (Gerşil, 1997: 53).

1.3. Sendikaların Amaçları

Sendika, finansal açıdan güçlü olmayan ve gelirleri emek gücünden kaynaklı olan çalışanlara, işçi sınıfına ait bir örgüttür. Bunun yanında siyasi iktidarlar ve işverenler karşısında çalışanların kendini koruyabilmesini de sağlamaktadır. Bu yüzden sendikalar geleneksel işlevlerinin yanında toplumun sosyal, siyasi ve ekonomik düzenine de katkı sağlamaktadır (Engin, 2002: 86).

Sendika geleneksel olarak üyelerinin hayat şartlarını ve haklarını korumak-geliştirmek gibi bir amaca sahip olup işçiler tarafından kurulmaktadır. Fakat bu tür bir tanım günümüz sendikacılığı için yetersiz kalmaktadır. Günümüzde sendikaların faaliyet alanı sadece emek piyasası ile ilgili değildir. Tarihsel süreç boyunca faaliyet alanları sürekli değişmiş ve gelişmiştir. Toplum yapısındaki değişiklikler, teknolojik alandaki değişimler ve sendikaların ilk faaliyet gösterdikleri dönemlere kıyasla değişen bakış açıları, sendikaların yeni faaliyet alanlarına yönelmelerine sebep olmuştur (Tokol, 1985: 121-127).

1. Üyelerinin Ortak Ekonomik Sosyal Hak ve Çıkarlarını Sağlamak ve Korumak
2. Üyelerinin Statülerini ve Çalışma Şartlarını İyileştirmek.
3. Mesleki Gelişmeyi ve Uzmanlaşmayı Sağlamak.
4. Sendika Üyeleri Arasındaki Dayanışma ve Yardımlaşmayı Sağlamak
5. Hizmeti Daha Kaliteli ve Verimli Hale Getirmek.
6. Hükümet ve Parlamentolarla Yakın İşbirliğini Sağlamak

1.4. Sendikaların Olanakları

1.4.1. Grev

İşçilerin topluca çalışmamak suretiyle işlerinde faaliyeti durdurmak veya işin niteliğine göre önemli ölçüde aksatmak amacıyla topluca aralarında anlaşarak veya bir kuruluşun aynı amaçla çalışmamaları için verdiği karara uyarak işi bırakmalarına grev denilir (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Grev>).

Grev her şeyden önce işçilerin haklı gördükleri isteklerini işverenlerden alabilmek ya da işverenin bu hakları sağlamaya mecbur bırakılması, çalışanların sıklıkla başvurduğu bir uygulamadır. Grev bir güç denemesi olup toplu sözleşme ve grev yapma hakkı bulunmayan dönemlerde yararları oldukça kısıtlı olan sendikalar bu nedenle işçilerden yeterli ilgi görmemiştir. Her açıdan sendikaların güç kazanması elbette bu ilgiye bağlıdır (Talas, vd.,1965; 51, Ünsal, 1997; 62-156). Sosyolojik açıdan tanımlandığında grev, mesleki bir örgütün engellemek istediği bir durum ya da karara karşı işi bırakmak yöntemiyle direnmesini ifade etmektedir (Sur, 1987; 7).

Barışçıl yöntemler toplu iş uyuşmazlıklarının çözümünde daima başarılı değildir. Çalışma alanındaki ilişkilerde barışın oluşturulması için mücadele yollarının tıkanması ve tahkim müessesesine yer verilmesi çözüm oluşturmamaktadır. İşveren karşısında işçi sendikalarının etkili hale gelmesi grev hakkının mevcut olması ile mümkündür. Bu sayede toplu pazarlık da yapılabilmektedir (Kağmıoğlu, 1999: 195-196).

İsteklerin işverene kabul ettirilmesi ve bununla ilgili işverene baskı yapılması için birlikte verilen karara uygun biçimde topluca iş bırakma durumu grev hakkı olarak ifade edilmekte olup bu hak Türkiye’de siyasi alandaki gelişmelere uygun biçimde düzenlenmiştir. Türkiye’de ilk grev 1961 Anayasası ile güvenceye alınmış olup bu çerçevede çıkarılan 275 Sayılı Kanun ile grev hakkının kullanımının sınırları çizilmiştir. Grev hem sosyal hem de ekonomik yönden bir hak olup Anayasa’da bulunduğu biçimde sosyal ve ekonomik haklara dâhildir (Kağmıoğlu, 1999: 195-196).

1.4.2. Kolektif Temsil Yetkisi

Sendikanın yetkili organları adına hareket eden idareciler kolektif temsil yetkisinden faydalanarak sendikanın amaçlarına ulaşmasına yönelik pek çok faaliyette bulunmaktadırlar. Kolektif temsil yetkisi ile sendika çalışmaları hem para, emek ve zaman tasarrufu sağlamakta hem de kamu makamlarının çok fazla başvuru ile meşgul edilmesini önlemektedir. Bazı alanlarda teknik bilgi ve becerinin yeterli olmaması durumundaki kişiler yerine konunun uzmanlarından faydalanılarak idareye başvuru yapan sendikalar tarafından ele

alınacak olan problemlerde başarı şansları daha yüksek olacaktır (Kalkandelen, 1968: 12-20).

1.4.4. Sosyal Tesisler Kurma

Üyelerine sosyal hizmet vermek için sendikalara spor alanları, dinlenme kampları, yuva, kreşler ve yurtlar gibi tesisler kurma hakkı verilmiştir. Sendikalar tarafından verilen bu hizmetlerle çalışanların verimlilik düzeyinin artırılması, toplumun daha dengeli ve sağlıklı bir hale getirilmesi amaçlanmaktadır (Kalkandelen, 1968; 12-20, Ersinadım, 2001; 70)

1.4.5. Kültürel ve Eğitsel Faaliyetlerde Bulunma

Üyelerin mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmek, davranışlarını olumlu yönde değiştirmekle ilgili faaliyetler sendikaların üzerinde önemle duracağı ve ağırlık vereceği faaliyetlerdendir (Kalkandelen, 1968: 12-20).

Sendikal eğitim, üyelerin sendika faaliyetlerine aktif bir şekilde katılma eğilimlerini artırmak, üyeler arasında dayanışma ve bağlılığı sağlamak ve sendika içi demokrasiyi geliştirmek bakımından önemli bir unsurdur.

1.4.3. Yardımlaşma Kuruluşları Kurma

Üyelerin mesleki faaliyetleriyle ilgisi olmayan fakat geçim sıkıntılarının olağanca hafifletilmesi, ihtiyaçların karşılanması amacıyla kooperatifler, yardımlaşma sandıkları gibi üyelere fayda sağlayan kuruluşları kurma yetkileri sendikalara ve meslek birliklerine tanınmıştır (Polat, 1972; 106).

Kooperatifçilik, ortak ihtiyaçların üretim ve temininde, bu ortak ihtiyaçları paylaşan kimseler tarafından kurulan, demokratik usullere göre yönetilen ve kar amacı gözetilmeden işleyen tüzel kişiliğe sahip kuruluştur.

2. SENDİKALARIN YENİDEN YAPILANMASI

Sürekli olarak değişen sosyal, siyasi ve ekonomik çevre ile üretimin doğasında mevcut olan değişim nedeniyle oluşan yeni dinamikler, şüphesiz sendikal hareketleri etkisi altında bırakmıştır. Geleneksel açıdan sanayi sektöründe güçlenen ve örgütlenen sendika hareketleri finansal sektörlerde gerçekleşen değişimin bilgi ve servis sektörüne doğru kaymasıyla güç kaybetmiştir.

Avrupa genelinde ve Türkiye’de yapılan grevlerin sayısında önemli ölçüde düşüş gözlemlenmiş olup sendikalar çalışanların yönetimde söz sahibi olmasını öngörmekte olan işverenlerin taleplerine sıcak bakmıştır. İşletme özelinde oluşturulan takım çalışmaları, toplam kalite uygulamaları ve kalite çemberlerinin uygulanması ile daha fazla çalışanın aktif hale gelmesini teşvik etmişlerdir. Uluslararası dayanışma, networklerde yer alma ve eğitim-araş-

tırma faaliyetlerine, öğretici düzeyde yeni gelişmelerin kanalize edilmesi ile son yıllarda geliştirilen stratejiler arasında yer almıştır (Büyükkuslu AliRıza Avrupa Sendikalarının Kimlik Arayışı Şubat 1997 s314)

2.1. Değişimin İşletme İçindeki Etkileri

Sanayi ilişkileri sistemi, mevcut durumlarda işveren ve işçi arasındaki karşılıklı kural ve anlaşmaya göre işlemektedir. Söz konusu ilişkileri düzenleyen rejim, değişikliğe uğradığında sistem de değişmektedir. Ülkede değişen şartlara uyum becerisi mevcut ise değişimden çok fazla etkilenmeden yeni sisteme uyum gerçekleşmektedir.

Günümüzde Avrupa Birliği gündemi olan “sosyal-siyasi güç ile “piyasa gücü” arasındaki dengedir. Sanayi ilişkilerinin akla uygun piyasa güçlerinin sosyal düzenlenmesini ifade etmektedir². (Işık Rüchan, 1996 s.111). Devletlerin dengeli bir sosyal diyalog için gereken sosyal ve yasal ortamı meydana getirmesi, politikalarını belirlemesi, sistemin uluslararası alanda da geçerli olabilmesi için mecburidir.

2.2. Sendikal Değişim Sürecinde Yeni Örgütlenme Stratejisi

Sendika hareketlerinin kaybolan etkinliğine ve hareketine karşı geliştirilen etkili stratejilerden en önemlisi, Amerika’da AFL-CIO (the US National Trade Union Federation) ile bağlı sendikaların birlikte geliştirdikleri ve uyguladıkları *örgütlenme modeli* (organizing model) olarak adlandırılan stratejidir. Henüz gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerde her ne kadar yaygın bir değerlendirme ve uygulama alanı henüz mevcut olmasa da sendikalaşma eğilimini olumlu etkilediğine yönelik bulgular söz konusudur (International Institute for Labour Studies, 1999: 10). Yeni modelin amacı, çalışanları sorunlarına kolektif yapıda çözümler arayan kitlesel bir harekete yönlendirmektir (International Institute for Labour Studies, 1999: 9). Kolektif nitelikli kitlesel hareket ise sendikal yapı içerisinde aşağıdan yukarıya doğru yükselen bir eylemciliği ve katılımı -çoksesliliği- ifade etmektedir.

Sendika yapılanması yaklaşımı üyelerin korunması ve sendikaya yeni üyelerin dahil edilmesine ilişkin mücadelede özellikle yerel seviyede çalışanlar arasında örgütçülüğün, eylemciliğin ve liderliğin güçlendirilmesini, potansiyel üyeler arasından çekirdek bir örgüt grubu oluşturulmasını, çalışma ortamında ilk aşamada örgütlü bir sendikanın mevcudiyetini izah etmektedir. (Heery ve diğerleri, 2000: 38)

2 Işık Rüchan, Küreselleşme Endüstri İlişkileri Sosyal Taraflar nisan 1996 s.111

2.2.1. Sendikal Faaliyetler ve Hizmetlerdeki Yetersizlik

Sendikal alandaki kriz, sendikaların yeniden güçlenebilmesi ve ayakta kalabilmesi için geleneksel yaklaşımdan uzaklaşılması gerektiğinin göstergesidir. Katılımcı sendikacılığa yönelme gerçekleşmeli, tek boyutlu ücret sendikacılığından uzaklaşılmalıdır (Dereli, 2003: 18). Sendikalar, 1980’li yılların kriz ortamından minimum zararla çıkmış olan ve faaliyetlerini geleneksel ekonomik işlevlerin ve toplu pazarlığın ötesine taşıyabilen örgütlerdir. Devlet ile iş birliği yapabilen, işveren ve işçi diyalogunu önemseyen, emek piyasasında farklı politikalarla destek veren sendikaların daha güçlü kalabildiği görülmektedir (Dereli, 2003: 21, 22).

20. yüzyılın sonlarından itibaren gerçekleşen gelişmeler sendika faaliyetlerinin ve hizmetlerdeki değişimin gündeme gelmesine yol açmıştır. Sendikalar artık geleneksel faaliyetlerini değiştirmeye ve yeni koşullara uyumlu hareket etmeye başlamıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde ülkemizdeki sendikal faaliyet ve hizmetler değerlendirilebilir. Buna göre yasal mevzuat çerçevesinde oluşan bir yapıda sendikalar klasik görevlerin yerine getirilmesi ve bürokrasiye uygun hareket edilmesi noktasında hareket etmektedir. Türkiye’de sendikal hareket “ücret sendikacılığı”, “toplularlık sendikacılığı”, “telefon sendikacılığı” gibi şekillerde ifade edilmektedir (Yorgun, 2005: 152).

Türkiye’de 1989 ve izleyen birkaç yıl grevlerde ciddi bir yoğunlaşma yaşanmıştır. Neoliberal politikalar nedeniyle sınırlandırılan toplu pazarlık talepleri bu artışın nedeni olarak gösterilmektedir. 1992’den sonra Türkiye’de grev eğiliminin azaldığı ve normal seviyelere ulaştığı görülmüştür (Dereli, 2003: 18).

Türk sendikacılığındaki bir başka sorun da sendikaların enformasyon ve iletişim teknolojilerini benimsemeye çok yavaş davranmaları ve çağın ihtiyaçlarına göre bir politika belirleyememeleridir (Yorgun, 2005: 154, 155).

SONUÇ

20. yy son çeyreğinden itibaren siyasal, sosyal ve ekonomik alan başta olmak üzere birçok alanda meydana gelen değişim, takip edilmesi zor bir hal almıştır. Özellikle 1980’lerden itibaren, ikinci dünya savaşından sonra ağırlık kazanan müdahaleci devlet modelinden vazgeçilerek, çalışma ilişkilerinde köklü dönüşümleri meydana getirmiştir. Bu süreç sendikaları yapısal olarak yenilenme zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmıştır. Oldukça sancılı geçen bu yeniden yapılanma sürecinde, sendikaların krize girmesi kaçınılmaz olmuştur.

Dünyanın bir çok ülkesinde işçi ve işveren ilişkilerinde sendika ve sendikacılık kavramları dile gelmekte ve ilişkiler bu kavramlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Sendikanın anlamını bilmek amaçlarını anlamak çok önemlidir.

Yeni eğilimlerle sendikalara ve sendikacılığa farklı bir bakış açısı getirilmek istense de bu konudaki eleştirileride göz önünde tutmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Avar, G. (2006). İşçi sendikalarının insan kaynakları yönetimine bakış açıları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyükuslu, Ali Rıza; “Global Esneklik Çerçevesinde İşsizlik, Avrupa’da İstihdam Ve İşgücü Pazarı Sorunları,” İktisat Dergisi, S.370-371, Ağustos-Eylül 1997, s.17-25.
- Çaralan, İhsan, (1993) Memur ve Memur Sendikaları, İstanbulL. Cumhuriyet Gazetesi (20.3.1992 ve 29.4.1992)
- DEMİR, Fevzi (2003), İş Hukuku ve Uygulaması (Yargıtay Kararları Işığında), 3. Baskı, İzmir.
- DERELİ, Mahçe (2003), “A Survey Research of Leadership Styles of Elementary School Principles”, Unpublished Master Thesis, Middle East Technical University Faculty of Education, Ankara.
- Engin, Yusuf. (2002). Sendikacılık Sivil Toplum ve Yeni Duruşlar. Öz-iplik İş Sendikası Eğitim Yayınları. Ankara.
- ERYILMAZ, Bilal (1994), “Bürokrasi ve Yönetimde Açıklık”, Politik Yozlaşma ve Şeffaf Yönetim Sempozyumu, İzmir.
- Ersinadım, Hamza. (2001). Globalleşme Sürecinde Türkiye’de İşçi Sendikalarının Sosyal Faaliyetleri. Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası Kamu İş. Ankara.
- FİŞEK Kurthan, Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili, Ankara, 1979, s.3.
- Gerşil, Gülşen Sarı. (1997). Türkiye’de Memur Sendikacılığı Uluslar arası Normlar ve Avrupa Birliği Ülkeleri
- Heery, E., M. Simms, D. Simpson, R. Delbridge and J. Salmon (2000). “Organizing Unionism Comes to the UK”. Employee Relations; Vol: 22; No: 1; pp.38-57.
- Işık Rüchan, Küreselleşme Endüstri İlişkileri Sosyal Taraflar nisan 1996 s.111 International Institute for Labour Studies, 1999: 10
- Kağmıroğlu, Deniz. (1999). Türkiye’de Kamu Sektöründe İşçi Sendikacılığı ve Küreselleşmenin Etkileri. Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1163. Eskişehir.
- Orhan Tuna, (2011) Sosyal Siyaset Konferansları;. Onbeşüçü Kitap, Önsöz
- Polat, Hüseyin. (1972). İşçinin Ekonomik Korunması ve Sendikalar, Tisa Matbaacılık. Ankara
- Tokol, Aysen. (1985). Sendika Faaliyetlerinde Gelişmeler – Geleneksel Sendikalar dan Modern Sendikalara. Uludağ Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: VI, Sayı: 2, Bursa.

- Ünsal, Engin. (1997). Sendika Yazıları – Hedefini Vuramayan Ok Türk Sendikacılığı. Boyut Matbaacılık. İstanbul.
- Yelço, M.Fatih. (1998). Avrupa Birliği Çerçevesinde Memur Sendikaları ve Türk Hukuku. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- YORGUN, Sayım (2005) “Küreselleşme Sürecinde Türk Sendikacılığında Yeni Yönelişler Ve Alternatif Öneriler” Çalışma ve Toplum 2005/3.

Külliyyat-ı Tarih'in XV-XVI. Yüzyıla Ait Nüshaları Üzerine Değerlendirme¹

Gulzoda Makhmudjonova Akay²

Özet

Külliyyat-ı Tarih, döneminin önemli tarih kitaplarının derlendiği bir külliyyat olma özelliğine sahiptir. Timurlu hükümdarı Sultan Şâhruh'un (öl.1447) isteği üzerine, dönem tarihçisi Hâfız-i Ebrû (öl.1430) tarafından hazırlanan tarih eseridir. Örnekleri verilmeye başlanan, resimli tarih geleneği kapsamında ele alınmış eserin, bir adet resimli, üç adet resimsiz nüshası olduğu bilinmektedir. Resimsiz nüshalardan sadece ikisi tezhiplidir. Tezhipsiz ve tamamlanmamış sadece bir nüsha günümüze kadar ulaşmıştır. *Külliyyat-ı Tarih*'in resimli nüshası, günümüzde T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı TSM. B.282'de kayıtlıdır. Diğer nüshalar İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa (Nr. 919), Hekimoğlu Ali Paşa (Nr. 703) ve Nuruosmaniye Kütüphanesinde (Nr. 3267) korunmaktadır. Çalışmamızda bahsi geçen eserin bir dünya tarihi olarak defalarca çoğaltılmaması ve çok sayıda nüshasının olmaması, *Külliyyat-ı Tarih*'in, tamamlandıktan sonra çok da benimsenmediğine, popüler olmadığına işaret ederken, bir yandan da metnin, aslında Sultan Şâhruh'un ilgi ve amaçlarını karşılamak üzere yazılmış olduğunu da gösterir. Çalışmamızda, *Külliyyat-ı Tarih* eserinin içeriği, resimli ve resimsiz nüshalarının hazırlanma süreci ve kodikolojik özellikleri üzerine değerlendirmeler yapılacaktır.

Külliyyat-ı Tarih

Külliyyat-ı Tarih, Timurlu hakimiyeti altında, Herat sanat merkezinde, dönemin önemli saray tarihçisi Hâfız-i Ebrû (öl.1430) tarafından 1415-1417/1418 yılları arasında yazılan eserdir (Ghiasian, 2018, s.33-34; Lentz ve Lowry, 1989, s. 114; Wing, 2016, s.147-150). Hâfız-i Ebrû, eserin ana

1 Resimli Tarih Geleneğinin Önemli Bir Örneği: Hâfız-ı Ebrû, Külliyyat-ı Tarih'. 2021 yılında Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalında hazırlanan Doktora Tezindeki 'Külliyyat-ı Tarih'in Nüshaları' bölümünün gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş halidir.

2 Dr. Öğr. Üye., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanatlar Ana Bilim Dalı, gulzodamakhmudjonova@karabuk.edu.tr, 0000-0001-7758-9210

kaynağı olarak *Tercüme-i Tarih-i Taberî*, *Cami'u't-Tevarih* ve *Zafernâme* gibi tarih metinleri ve dönemin güncel kaynaklarından da istifade etmiştir (Tauer, 1932, s. 97). Sultan Şâhruh hakimiyetinde, 1416 yılına kadar geçen olayları anlatan eser, resimli nüsha olarak hükümdara sunulmuştur. Eserin ebadı 42x31 cm, yazı alanı 22,7x20,7 ve 28,5x21,2 cm'dir. Resimsiz sayfalarda satır sayısı 31'dir (Tauer, 1932, s. 97-98; Karatay, 1961, s.51-53; Sims ve Stanley, 2002, s.222-227). Eseri istinsah eden hattat Mevlâna Ma'rûf Bağdâdî'dir (Minorsky, 1959, s. 64-66; Semerkandî, 2008, s. 489-491).

Krem rengi aherli kâğıt üzerine nesta'lik başlıklar ise sülüs yazısıyla yazılıdır. Eser metni 938 sayfadan oluşmaktadır. Hamisi Sultan Şâhruh için hazırlanan eserin ithaf kaydı y.10a'da yer almaktadır. Eserde yirmi resim, zahriye, serlevhanın dışında on yedi başlık tezhibi ve on bir şemseden oluşan toplam otuz tezhipli sayfa bulunmaktadır. Tezhip sadece hem üretildiği dönemin sanat üsluplarını yansıtan bir bezeme değildir (Tanındı, 2009, s. 243-283; Özcan, 2007, s.45-145). Tezhiplenmek üzere seçilen bölümlerin kitap içinde konumlanması, metnin mesajlarını, hamisinin kaygılarını vurgulayan bir araç olarak da okunabilir. Eserin birkaç sayfasında Sultan Şâhruh'un hazine mührüne rastlarız (Ettinghausen, 1955, s.33-34; Caferiyan, 2010, s.225-228; Ghiasian, 2018, s.34).

Külliyyat-ı Tarih'in Nüshaları üzerine değerlendirme

Külliyyat-ı Tarih'in günümüze kadar gelen resimsiz üç nüshası olduğu bilinmektedir. Nüshalar günümüzde İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa (Nr.919) ve Hekimoğlu Ali Paşa (Nr.703) koleksiyonlarında ve Nuruosmaniye Kütüphanesinde (Nr.3267) korunmaktadır. Üç nüshadan sadece birinin tam metninin istinsah edildiği bilinmektedir. Diğer iki nüsha tamamlanmamış eksik nüsha olarak kayda geçmiştir.

İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesinde (Nr. 3267)

Külliyyat-ı Tarih'in eksik sayfalı olarak bilinen nüshasıdır. Eser adı *Zafernâme -i evail-i Şevval* olarak kaydedilmiştir. Eserin ebadı 25,5x16,3 metin ebadı ise 18x10,5'tir. Nesta'lik hattıyla Farsça olarak kaleme alınan metin 120 yaprak ve 24 satırdan oluşmaktadır (Tauer, 1932, s. 99).

Görsel 1. Zahriye sayfası, *Zafernâme -i evail-i Şevval*, İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi (Nr. 3267), y.1a.

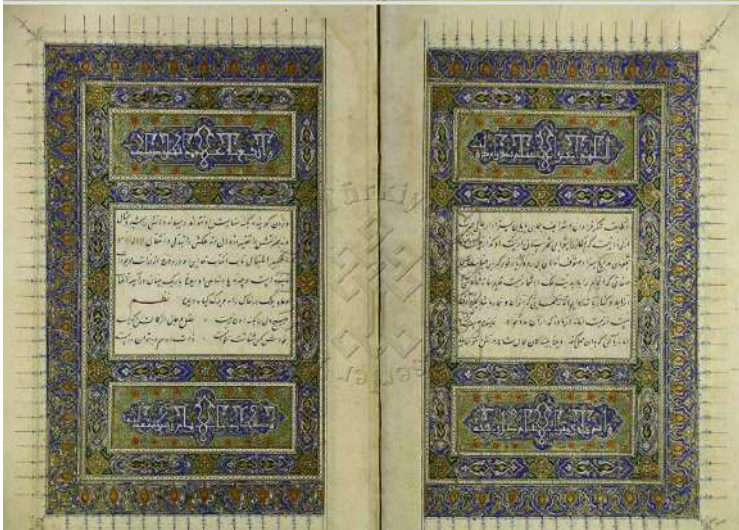

Eserin tahrirli yazı kısmı altın ve mavi cetvel içinde yerleştirilir. Metin içinde Kur'an'dan getirilen ayetler altın yaldızla vurgulanmıştır. Metin içersine yerleştirilen şiir ve hikayeler mavi, metin ise düz siyah mürekkeple yazılmıştır. Eserin zahriye (y. 1a), çift açılış (y.1b-2a) ve serlevha sayfası çift yaprak halinde tasarlanmıştır (y.2b-3a).

Görsel 2. Çift açılış sayfası, *Zafernâme -i evail-i Şevval*, İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi (Nr. 3267), y.1b-2a.

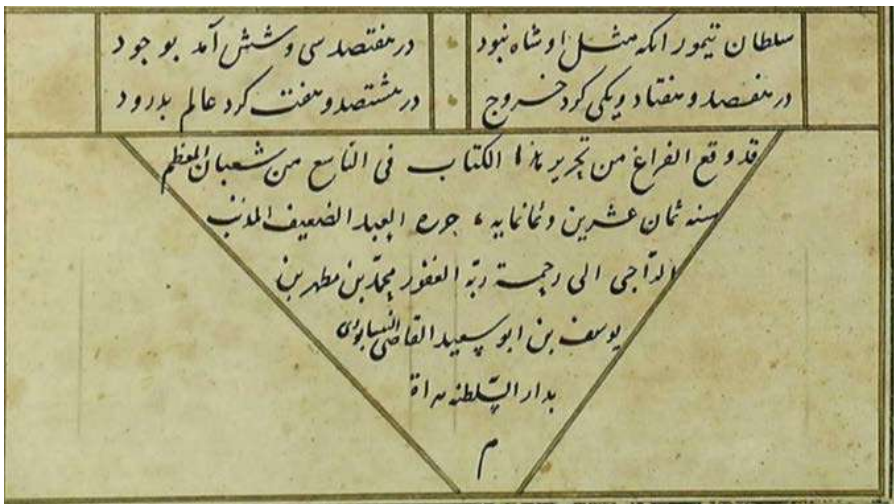
Görsel 3. Çift yaprak haline serlevha sayfası, *Zafernâme -i evail-i Şevval*, İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi (Nr. 3267), y.2b-3a.

Eser metninin başı B.282'den farklı girişe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Hamd-ü senayla başlanan metin daha ağıdalı dil kullanır, teşbihlerle dolu *bir* cümle (birden fazla cümle varsa 'bir'i sil ve 'cümleler' yaz) ile devam eder.

Görsel 4. *Zafernâme -i evail-i Şevval*, İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi (Nr.3267), y.120a.

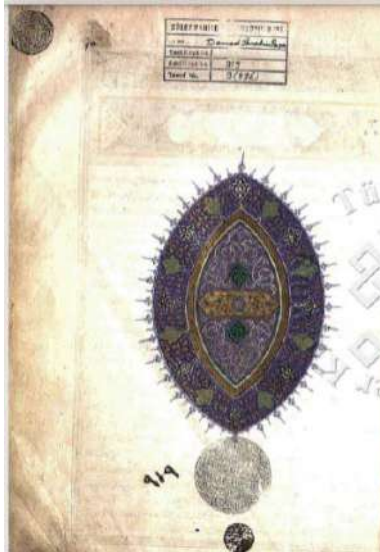
Eserin ketebe kaydında hattatın adının Muhammed b. Mutahhar b. Yusuf b. Ebû Saïd el-Kadî en-Nîşaburî³ olduğu, Herat'ta 9 Şaban 828/ Nisan 1425 tarihinde eseri istinsah ettiği bilgisine ulaşırsız (y.120a). Şiïrsel dille yazılan kayıttá Timur'un doğumu (736/1336), hâkimiyet kurması (771/1370) ve vefatını anlatan bilgiler bulunmaktadır (807/1405). Eserin incelenmesi sonucunda sayfaların sudan etkilenecek tahrip olduğu göze çarpmaktadır.

İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa (Nr. 919)

Külliyat-ı Tarîh'in özgün nüshasından istifade edilerek hazırlanan eserin, fihrist kısmında *Câmi u't-tevârih* olarak isimlendirildiğini görmek mümkündür. Eser metninin B.282'den az bir farkla başlatıldığı tespit edilmiştir.

Eser 1482 yılında, Herat'ta, Hüseyin Baykara döneminde, hattat Dervîş Muhammed Takî (öl.?) tarafından istinsah edilmiştir (Tauer, 2005, s. 291).4 Kitap 36,4x25 cm, metin ise 28,8x18,4 cm boyutlarındadır. Farsça 1006 sayfa ve 32 satırdan oluşan metin *Nesta'lik* yazısıyla yazılmıştır (Tauer, 1932, s. 98-99). Eserde bir zahriye ve on sekiz başlık tezhibi içermektedir.

Görsel 5. Zahriye sayfası, *Câmi u't-tevârih*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa (Nr. 919), y.1a.

- 3 Hattat hakkında bilgi için bkz: Akimushkin, 1997, s.15; Tauer, 2005, s.291; Özerđin, 1976, s. 484, 486;
- 4 Timurlu hâkimiyetinin son yıllarında Herat'ten Akkoyunlu sarayına geçtiği bilinir. Hattat hakkında kapsamlı çalışma için bkz: Lentz ve Lowry, 1989, s. 188, 245; Minorsky, 1959, s.31, 84-86; Robinson, 1979, s. 242,244, 247;

Eserin yazı kısmı diğer örnekler gibi, altın ve mavi cetvel içinde yerleştirilmiştir. Metin siyah, Kur'an'dan getirilen ayetler ise altın yaldızlı mürekkeple yazılmıştır. Eserin zahriye sayfasında toplam üç mühür basılıdır. Mühürlerden silik olanı sayfanın altında, sayfa ortasına doğru basılmıştır.

Görsel 6. *Câmi 'u't-tevârih*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa (Nr.919), y.1b-2a.

Külliyyat-ı Tarih'in *Câmi 'u't-tevârih* başlığı altında bir bölümü eksik olarak istinsah edilen nüshasıdır. Metin incelenmesi sonucunda B.282'de bulunan *Padişah-ı Togaytimur b. Sudaykavn b. Babakavn* bölümünün Damat İbrahim Paşa'da (Nr. 919) bulunmadığı görülmüş, eserin yeniden istinsahı sırasında, hamisi ya da dönemi için önemini kaybetmesinden ötürü eklenmediğini düşünmemize sebep olmuştur.

Nüshadaki *Zeyl-i Kitab-i Zafername-i Şâmî* (y.919b-924a.) başlık tezhibinin tasarımı ve hat tarzı diğer başlıklardan bariz bir şekilde farklıdır. Aynı şekilde metindeki hat tarzının daha okunaklı olması, önceki bölümlerde kullanılan kalem ve sayfa tasarımındaki farklılık göze çarpar. Bu başlık tezhibi altındaki metnin daha sonraki süreçte farklı bir hattat tarafından yazılmış olabileceği düşüncesini güçlendirir.

B.282 eserin *Tarih-i Bendegi-i Sahib Kıranî* (y.785b-855a) başlığı altında Timur dönemini içeren metne eklemeler yapılmıştır. Eklemeler metnin haşiye kısmına Hattat Maruf tarafından eklenmiştir. Damat İbrahim Paşa (Nr. 919) nüshasında ise bu haşiye yazısı *Tarih-i Hazret-i Sahib Kıranî* bölümünü

içeren metin içine alınmıştır (y.843b-919a). Eser genellikle iyi durumdadır, geçen süreç içerisinde nemden kaynaklanan tahribat izlerine rastlarız.

İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa (Nr.703)

Külliyât-ı Tarîh'in diğer bir nüshası olarak kayda geçmiştir. Eser Reşidüddîn'in *Câmi'ü't-tevârih* adlı eserinin *Tarih-i Gâzân-î* bölümünü içeren eksik bir nüshası olarak bilinmektedir.

Kitabın başlangıcı B.282 ile aynıdır.

İçindekilerde '*Besmele sonrası Cengiz Han'ın ataları ve evlatlarındanbahse-der. Eserin yazılmasında kullanılan güncel belgelerden toplanarak, Sultan Said Gâzân Han emriyle kaleme alınmıştır*' yazısı bulunmaktadır (y.2a).

Eserin yazıldığı tarih belli olmamakla birlikte XVI yüzyıla ait olduğu tahmin edilir. İstinsah eden hattatın ismi bilinmemekte, tezhip ve resim içermemektedir. Eser 218 sayfa, nesta'lik yazısıyla 18 satırdan oluşur, kitap 25x19,8cm, metin 16,2x12,5 cm boyutlarındadır (Tauer, 1932, s. 99). Eserin esas metin dışında sayfa haşiyelerinde de yazıya rastlanmaktadır.

Görsel 7. *Câmi'ü't-tevârih* (*Tarih-i Gâzânî*), İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa (Nr. 703) y.1b-2a.

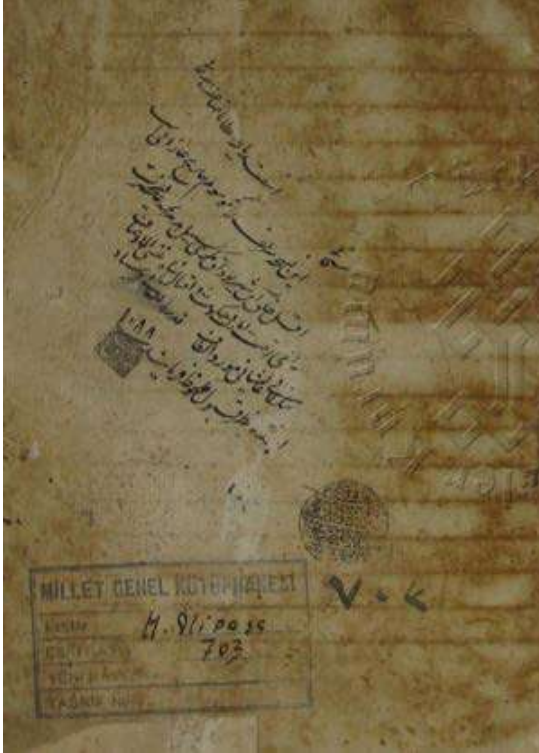
Eser üzerinde bir yuvarlak ve bir kare mühür bulunmaktadır. Kare bir mühür içinde 'Al-Abd Budak' ismi yazılmıştır. Eserin bazı sayfalarında nem ve sudan kaynaklı tahribata rastlanır.

Nüshanın ilk beyaz yaprağında:

İsfendiyar'a (İskender) Allah'ın yarattıklarından en değerlisi, Pir Budak tarafından hediye olarak gönderilmiştir. Yüce hazretin hâkimiyeti ve melik mert-

besine layık, ikbalpenah, yüce sıfatlı, şanlı Sultan'ının lütuflarına mazhar olmak için saygıyla gönderiyorum. Yüce huzurlarına kabul buyursunlar (y.1a).

Görsel 8. Câmi 'u't-tevârih (Tarih-i Gâzânî), İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa (Nr. 703), y.1a

Hekimoğlu Ali Paşa nüshası, B.282 nüshası ile aynı giriş metnine sahip olup, eserin tamamlanmamış bir nüshası olarak günümüze kadar gelmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Külliyyat-ı Tarih eseri, Sultan Şâhrüh tarafından dünya tarihi ile, XV. yüzyıl başlarına kadarki süreci kapsayan, Timur ve Timurlu Mirzalarının hakimiyetini anlatan tarih metnidir. Eserin içeriği bize XV. yüzyıl Timurlu yönetiminin bölgede güçlü bir siyasi otorite kurduğunu, devletin kurucusu Timur'un vefatından sonra başlayan siyasi istikrarsızlık sonucu oluşan kargaşa ortamında kaybedilen toprakların Sultan Şâhrüh döneminde yeniden bir araya getirilmesinde yaşanan önemli olayları içermektedir.

Günümüzde muhafaza edilen resimli nüshanın diğer üç örneği, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa (Nr.919) ve Hekimoğlu Ali Paşa (Nr.703) koleksiyonlarında ve Nuruosmaniye Kütüphanesinde

(Nr.3267) korunmaktadır. Nüshaların ikisinin tezhipli fakat resimsiz olduğu bilinmektedir. Eserin nüshaları üzerinde karşılaştırma yapılmış, farklı isim altında kaydedilen nüshaların birbirinden farklı girişleri olduğu tespit edilmiştir. Ancak bunlardan Nuruosmaniye nüshası *Zafernâme-i evail-i Şevval* olarak kayda geçmiştir. Metin Şâmi'nin *Zafernâme* adlı eserini içerir, 1425 yılında istinsah edilen eserin Timur'un vefatına kadar uzanan zaman dilimi muhtemelen Hâfız-ı Ebrû tarafından eklenmiştir. B. 282'den farklı bir girişe sahip olup, içerik açısından *Külliyat-ı Tarîh*'in nüshası olmaktan ziyade, tek bir bölümünden oluşur.

Damat İbrahim Paşa nüshası 1482 yılında Hüseyin Baykara döneminde Herat'ta hazırlanmış, kütüphanede *Kitab-i Câmî 'u't-tevârih* başlığı altında kaydedilmiştir. B. 282'nin kopyası olup *Padişahi-Togay Timur b. Sudaykavn b. Babakavn* bölümü eksiktir. Eserin yeniden istinsahı sırasında, hamisinin isteği üzerine bu bölümün metinden çıkartılmış olduğu düşünülebilir. B. 282'deki *Tarih-i Bendegi-i Sahib Kıranî* bölümündeki haşiye notlarının Damat İbrahim Paşa nüshasında metin içine alınmış olması *Külliyat-ı Tarîh*'in az değişiklik görmüş nüshalarından olduğunu kanıtlar.

Eserin XVI. yüzyılda hazırlandığı düşünülen diğer nüshalarından biri Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonunda bulunmaktadır. Reşidüddin'in *Câmî 'u't-tevârih* eserinin *Tarih-i Gazanî* kısmının içeren eksik bir nüshası olarak kayda geçmiştir. B. 282 nüshasıyla aynı giriş metnine sahiptir. Bundan yola çıkarak eserin tamamlanmamış bir *Külliyat-ı Tarîh* nüshası olduğu tespit edilmiştir. Böylece, *Külliyat-ı Tarîh* eserinin bildiğimiz, az değişikliğe uğramış ve tamamlanmamış birer nüshası olduğu kanıtlanmıştır.

Nüshalar üzerinde yapılan değerlendirme sonucunda, Sultan Şâhruh'un isteği üzerine hazırlanan *Külliyat-ı Tarîh*'in, sadece hükümdarın isteği doğrultusunda yazıldığını, karşılaştırdığımız üç nüshanın da birebir tam metin olmadığı, eksik ya da tamamlanmamış nüsha olarak günümüze geldiğini görmek mümkündür. Nüshaların az sayıda olmasının nedenlerinden birinin sadece Sultan Şâhruh'un hakimiyet anlayışı, Timurlu devletini yeniden bir arada tutmak için verdiği mücadelesini göstermek, meşru hakimiyetin tek devamcısı olarak tüm ilgiyi kendine çekmek için amaçlandığı düşünülmektedir. Bu nedenlerden yola çıkarak eserin bir sonraki yüzyıllarda tarihçiler tarafından fazla dikkate alınmadığı, diğer bir hususun ise resimli nüshanın Osmanlı Saray Kitaplığında korunduğu değerlendirilmesinde bulunabiliriz. Bu ise bize, esere erişimin kısıtlı olup, sadece saraylılar tarafından okunduğunu görmemizi sağlar.

KAYNAKÇA

- Akimushkin, O. F. (1997). The Library-Workshop (Kitâbkhana) of Bâysung-hur-Mîrzâ in Herat, Manuscripta Orientalia. *International Journal for Oriental Manuscript Research*, 3(1), 14-24.
- Barthold, V. V. (1973a). Hâfız-ı Ebrû. In *Sochineniya* (8. cilt) (s. 600-605). Nauka.
- Barthold, V. V. (1973b). Hâfız-ı Ebrû ve eserleri. In *Sochineniya* (8. cilt) (s. 74-98). Nauka.
- Caferiyan, R. (2010). Mühr-i Kitabhane-i Şahruh-ı Timuri. *Nâme-i Baharistan: Mecelle-i Beynelmileli-i Mutâli'ât ve Tahkikât-ı Nüsha-ha-i Hattî*, 7, 225-228.
- Ettinghausen, R. (1955). An illuminated manuscript of Hâfız-i Abrû in Istanbul, part I. *Kunst des Orients*, 2, 30-44. <https://www.jstor.org/stable/20752297>
- Ghiasian, M. R. (2018). *Lives of the Prophets The Illustrations to Hâfız-i Abrû's 'Assembly of Chronicles'* (16 cilt). Brill.
- Karatay, F. E. (1961). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*. Topkapı Sarayı Müzesi yayınları
- Lentz, T. W., & Lowry, G. D. (1989). *Timur and the Princely Vision: Persian Art and Culture in the Fifteenth Century*. Smithsonian Institution Press
- Minorsky, V. (1959). *Calligraphers and Painters: A Treatise by Qadî Abmad, Son of Mir-Munshi*. Washington.
- Özcan, Ş. B. (2007). *Timur Devri Herat Tezhip Ekolü* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi
- Özergin, M. K. (1976). Temürlü Sanatına Ait Eski Bir Belge: Tebrizli Ca'fer'in Bir Arzi. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 6, 471-518. Retrieved from <https://dergi-park.org.tr/tr/pub/iusty/issue/34438/382108>
- Robinson, B. W. (1979). The Turkmen School to 1503. In B. Gray (Ed.) *The arts of the book in Central Asia 14th-16th centuries* (s. 179-215). Shambhala.
- Samarqand, A. (2008). *Matla-us-Sadain wa Majma-ul-Bahrain (A. O'rınboev, Çev.), Tâşkent: Özbekistan*.
- Sims, E. G., & Stanley, R. T. (2002). The Illustrations of Baghdad 282 in the Topkapı Sarayı Library in Istanbul. In W. Ball, & L. Harrow (Eds.) *Cairo to Kabul: Afghan and Islamic Studies* (s. 222-227). Melisende.
- Tanıncı, Z. (2009). Başlangıcından Osmanlıya Tezhip Sanatı. In A. R. Özcan (Ed.) *Hat ve Tezhip Sanatı* (s. 243-283). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tauer, F. (1932). *Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul (Archiv Orientalni)*. Prague

Felsefenin İşlevi Hakkında Bir İnceleme¹

Ferhat Onur²

Özet

Felsefenin ne işe yaradığı veya işlevinin ne olduğu problemi felsefe tarihinde yer etmiş diğer felsefi problemler kadar önemli bir problem olarak karşımıza çıkıyor. Üstelik pratik birtakım sonuçları olması bakımından da onlardan pozitif şekilde ayrılıyor. Geleneksel olarak felsefenin iki işe koşulduğunu görüyoruz: Bilgi teorisi olarak felsefe ve sosyal teori olarak felsefe. Bu araçsalci yaklaşımlar felsefeye bilginin temellendirilmesi ve sosyal değişimin getirilmesi gibi misyonlar yükleyerek onun dünyaya doğrudan etki edebildiğini savunuyorlar. Buna karşın felsefenin ortaya çıkardığı faydalar bakımından düşünülmesi gereken bir disiplin olmadığını ileri süren alternatif bir yaklaşımın varlığından da söz edilebilir. Bu özsel yaklaşıma göre felsefeyi kişisel bir uğraş, pratik kaygılardan uzak bir şekilde yürütülen bir tutku olarak düşünmeliyiz. Bu yaklaşımlardan hangisinin felsefenin doğasını daha iyi yansıttığını görmek için onun halihazırda uygulanış biçimlerine ve ona yüklenen geleneksel görevleri yerine getirip getiremediğine bakmak uygun olacaktır. Bu da bize özsel yaklaşımın araçsalci yaklaşıma kıyasla işlev sorunu bağlamında daha tercih edilir olduğunu gösterecektir.

GİRİŞ

Uzun bir geçmişe sahip, iyi tanınan bir çalışma alanı veya akademik disiplin hakkında doğası ve işleyişine ilişkin sorular sormak sıradan bir uygulama olmayabilir. Ne de olsa fiziğin, biyolojinin, psikolojinin, sosyolojinin, vb. çalışma alanlarının ne oldukları ve ne işe yaradıkları hakkında soru sorma ihtiyacı duymuyoruz. Çünkü onların ilgileri ve amaçlarına dair sınırları yeterince belirlenmiş net bir bilgiye sahibiz. Ancak söz konusu felsefe olduğunda “Felsefe nedir?” adlı kitapların sayısından da anlaşılacağı üzere alanın uzmanları arasında dahi görüş birliğine varmayı engelleyen bir kafa karışıklığı mevcuttur³.

1 Bu yazı, 19 Kasım 2022’de 8. Uluslararası Akdeniz Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunumunu yaptığım ve 5 Aralık 2022’de özeti yayımlanan “Felsefe Ne İşe Yarar?” adlı bildirinin kapsamı genişletilerek makale formatına kavuşturulmasıyla ortaya çıkmıştır.

2 Dr. Öğretim Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, ferhatonur1982@gmail.com, Orcid: 0000-0001-7052-2881.

3 Örneğin, felsefeyi popülerleştirmeye çalışan bir yazar olarak tanınan Nigel Warburton şöyle söylüyor: “Felsefe, uygulayıcılarının ne hakkında olduğu konusunda hemfikir olmadıkları alışılmadık bir alandır.” (Edmonds ve Warburton, 2010: xii)

Bunun sebeplerinden biri felsefenin belli bir konusunun olmamasıdır. Her şey felsefenin konusu olabilir: Tanrı, zihin, dil, bilim, ahlak, siyaset, eğitim, vs. Bununla ilintili diğer bir sebep ise felsefenin onu icra edenlerin gündemleri doğrultusunda anlaşılmaya elverişli olmasıdır. Orta Çağ'da yaşamış bir filozof felsefeyi nasıl "Tanrı'nın bilgisine erişmenin bir aracı" olarak görüyorsa modern bir filozof da onu "en temel kavramlarımız hakkında refleksif bir düşünme" olarak anlayabilir. Başka bir deyişle, filozoflar felsefeyi ne için kullanıyorlarsa genellikle o minvalde bir açıklama yapmaya eğilimlidirler. Felsefenin kendisine özgü olan sözünü ettiğimiz sorularla ilgilenen alt dalına *metafelsefe* adı verilmektedir. Metafelsefe, her ne kadar bu alanda yapılan spesifik çalışmaların yetersizliği geri planda kalmasına neden olsa da önem bakımından felsefenin diğer alanlarından daha aşağı değildir. Felsefeyi icra edenlerin gündemlerini belirleyen, birincil ilgilerinin yöneldiği şeydir belki ama ilgilerinin konusu olan probleme yaklaşımları, problemin çözülebilirliği, olası bir çözümün bilimselliği, kullanılan felsefi yöntem, ulaşılan sonucun kabul edilebilirlik ölçütleri gibi metafelsefik kanaatleri de açık etmektedir. Bu kanaatleri anlamadan filozofun ne yapmaya çalıştığını anlamak, dolayısıyla getirilen çözüm önerisini gerektiği gibi değerlendirmek olanaklı değildir.

Şayet cevaplanması aciliyet gerektiren bir metafelsefik soru varsa o da "felsefe ne işe yarar?" sorusudur. Bunun için temelde iki sebep ileri sürülebilir. Birinci sebep, herhangi bir entelektüel aktivitenin pratikte bir karşılığının veya işe yararlığının olmamasının onu yapmayı bırakmamız için bir gerekçe olarak alınabilmesidir. Elbette bu sadece felsefeyi değil tüm beşeri bilimleri ilgilendiren genel bir meseledir ancak felsefede sözü edilen pratik faydanın ne olduğu yeterince açık olmadığından gerçek bir sorun halini alabilir. Felsefeye özgü olan ikinci sebepse "felsefe ne işe yarar?" sorusuna verilecek cevapların felsefenin ne olduğu hakkındaki başka bir metafelsefik tartışmayı teorik bakımdan informe etmesi, o tartışmaya katkı sağlayabilme potansiyeline sahip olmasıdır. Başka bir deyişle felsefenin çağdaş dünyada oynadığı rolü veya işlevini ortaya koymakla felsefenin ne şekilde tanımlanması gerektiği hakkında genel bir çerçeve belirlemiş olabiliriz. Bu noktada felsefenin uygun bir tanımını yapılmadan onun ne işe yaradığı hakkında konuşmanın boşuna olacağı ileri sürülebilir. Ancak bu böyle olmak zorunda değildir. Felsefenin herkesi tatmin etmesi pek olanaklı olmayan bir tanımını yapmak yerine tarihsel bir bakış açısıyla geçmişten günümüze aldığı biçimlere, onun nasıl *anlaşmış* olduğuna odaklanarak işlev sorusunu da kısmen aydınlatmayı umabiliriz. İçinde bulunduğumuz dönem de dahil olmak üzere düşünce tarihine göz attığımızda felsefenin oldukça farklı şekillerde ifa edildiğine tanık oluyoruz (Overgaard vd., 2013). Yine de tüm bu farklılıkları kabaca üç başlık altında toplayabiliriz. Birincisi, en temel haliyle bir bilişsel aktivite olarak anlaşılın

felsefedir. Buna göre felsefe “kendisini akla dayanan nedenlerle meşru kılmak veya haklı çıkarmak iddiasında olan zihinsel bir etkinliktir.” (Kant’tan akt. Arslan, 2010: 3) İnançlarımız veya iddialarımız için argümanlar ileri sürdüğümüzde veya onları gerekçelendirmek istediğimizde bu anlamda bir felsefi etkinliği icra etmiş oluyoruz. Buna *gerekçelendirme olarak felsefe* diyebiliriz. Felsefenin gereksizliğini savunan bir kişinin bile bu iddiasını desteklemek için gerekçeler üretmesi icap ettiğinden istemeden de olsa bir felsefi tartışmaya çekilecektir. Dolayısıyla böyle anlaşıldığında felsefe, rasyonalite standardını karşılamak için kullandığımız mantık temelli düşünsel bir araçtır. İkincisi, kişinin kendini ve içinde yaşadığı dünyayı anlama çabası olarak görülen felsefedir. Bu anlayış felsefenin “bilgelik sevgisi” şeklindeki kelime anlamını da yansıtmaktadır. “İnsanlar doğaları gereği bilmek isterler” (Aristoteles, 2010: 75) ve bu bilme isteği kendisini en köklü biçimde şeylerin nedenlerini araştırdığımız büyük felsefi sorularda (Gerçeklik nedir? Bilinç/Ben nasıl ortaya çıkmıştır? Neyi bilebilirim? Nasıl yaşamalıyım? vb.) gösterir. Wilfrid Sellars’ın (1963: 1) sözleriyle bu görüşte “felsefe kelimenin mümkün olan en geniş anlamıyla şeylerin, kelimenin mümkün olan en geniş anlamıyla nasıl bir arada durduğunu anlamayı amaçlar.” Buna *anlama olarak felsefe* diyebiliriz. Son olarak kavramların incelenmesi, açıklığa kavuşturulması olarak felsefe anlayışından söz edebiliriz. Aslında bu anlayışın izlerini Platon’a kadar sürmek mümkündür. Nitekim Platon filozofun kavramların bilgisine erişme kabiliyetine sahip yegâne kişi olduğunu ileri sürmüş, bu yolla şeylerin gerçek doğasının, mahiyetinin anlaşılabilirliğini düşünmüştü. Platon’un düşüncesini metafizik içeriğinden (kavramlar bu alemin üstünde ve ötesinde, gerçek, ideal nesnel/antiteler olarak var olurlar) arındırdığımızda çoğu çağdaş filozofun da kavramsal çözümlemeye, alan fark etmeksizin birçok probleme uygulanabilen, felsefeye özgü temel bir karakteristik olarak baktıklarını görüyoruz. Buna göre “felsefe, tüm disiplinlere uzanan en temel kavramlar hakkında olabildiğince açık düşündürmektir.” (Edmonds ve Warburton, 2010: xvii) O halde bu üçüncüsüne de *çözümleme olarak felsefe* diyebiliriz.

Felsefenin hiçbir faydasının olmadığı gibi savunulması oldukça güç bir görüşü bir kenara koyarsak işlev sorusuna cevaben temelde iki yaklaşımın geliştirilebileceğini söyleyebiliriz. Birincisi, felsefenin kendinde değerli olduğunu veya onu değerli bulmamız için dışsal bir faktöre ihtiyacımız olmadığını söyleyen *özel* yaklaşımdır. İkincisi ise felsefeyi özellikle ortaya koyduğu pratik sonuçlar bakımından değerlendiren *araçsal* yaklaşımdır. Özel yaklaşım felsefenin özünde faydası için yapılan bir şey olmadığını, faydanın bir sonuç olarak ortaya çıktığını ve çoğunlukla bireylerle sınırlı olduğunu, felsefenin bireyin ötesine ya hiç uzanamadığını veya uzansa bile etkisinin toplumsal bir boyuta varamayacak derecede zayıf olduğunu bildirirken, araç-

salcı yaklaşım felsefeyi bir araştırma alanı olarak ciddiye alabilmemiz için onun bireyi dönüştürmekten daha fazlasını yapması, toplumsal değişimin aracı olması veya onun gerçekleşmesinde bir rol oynaması gerektiğini ileri sürer. Bu iki yaklaşımdan hangisinin daha kabul edilebilir olduğunu anlamak için felsefenin günümüzde yapılaş şekillerine ve geçmişte üstlendiği görevlere bakmak yerinde olacaktır. Buna göre düşünce tarihinde yapılacak kısa bir gezinti felsefenin gerek bilгимizi genişletmede gerekse sosyal olaylara yön vermede kendisinden bekleneni veremeyerek teorik bir aktivite olarak yerini sağlamlaştırdığını gösterecektir. Bu tablo özsel yaklaşım lehine kanaatte bulunmayı kolaylaştırdığı gibi yukarıda sözünü ettiğimiz üç felsefe anlayışı (gerekçelendirme, anlama ve çözümleme olarak felsefe) da özsel yaklaşımla daha kolay uyuşturulabilir niteliktedir. Böylece ileri süreceğimiz iddia özsel yaklaşımın araçsalcı yaklaşıma göre fiili durumu daha iyi yansıttığı, felsefenin bilmenin ve sosyal değişimin aracı olmaktan ziyade etrafında olup biteni anlamlandırmaya çalışan bireyin giriştiği entelektüel bir uğraş, daha iyisi bir tutku olduğu şeklinde olacaktır.

Felsefenin Üstlendiği Görevler

Tarihsel açıdan felsefenin iki önemli işe koşulduğu iddia edilebilir: *Bilgi teorisi olarak felsefe* ve *sosyal teori olarak felsefe*. Bilgi teorisi ile kastedilen felsefenin bilgiyi kesin temeller üzerine oturtacak ve bilgi iddialarının doğruluğunu onayacak bir araç olarak düşünülmesidir. Sosyal teori ile kastedilense felsefenin sahip olduğu kavramsal araçlar ve yarattığı kuramlarla sosyal gelişimin yönünü tayin edebilecek, sosyal değişimin temellerini atabilecek bir rol oynayabileceğidir. İki anlayışın ortak noktası felsefenin geniş çaplı etkileri olan, pratik katkıları olmaksızın düşünülemez bir disiplin olarak görülmesidir. Ancak göstermeye çalışacağımız üzere bu görüş felsefenin uygun bir tarifini verememektedir.

Bilgi Teorisi Olarak Felsefe

Felsefenin tüm bilimlerin anası olduğu söylenir. Doğrudur da. Bilimin sembol isimlerinden biri olan Isaac Newton (1643-1727) hareket yasalarını ve yerçekimi yasasını ortaya koyduğu ünlü kitabının adını *Doğal Felsefenin Matematiksel Prensipleri* koymuştu. Keza “bilim adamı” kelimesi ancak 19. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştı⁴. Bilimsel yöntem çoktan formüle edilmişti edilmesine ama felsefe ve bilim arasındaki ayrım henüz o kadar belirgin değildi. Bu ayrım ancak bilimde uzmanlaşmalar ortaya çıkmaya başlayıp kendi araştırma alanlarını oluşturan bilimlerin tek tek felsefeden

4 Kelimeyi icat eden kişi bilim tarihçisi ve filozof William Whewell (1794-1866) idi (Snyder 2022).

bağımsızlığını ilan etmesinden sonra tedrici bir şekilde netlik kazandı. Bilimlerin yaptıkları işte (doğal fenomenlerin nasıl oluştuğuna ve işlediğine ilişkin açıklamalar sunmak) oldukça başarılı olması (isabetli öngörülerde bulunabilmesi) onlara olan epistemik güveni artırdı ve zamanla çoğu kişi için dünya hakkında doğru bilgi edinmenin yegâne aracı haline geldi. Günümüzde bilimsellik koşullarını karşılamayan bilgi iddialarına şüpheyle yaklaşılmasının altında söz konusu güven yatmaktadır denilebilir. Ancak vaziyet her zaman böyle değildi. Platon filozofların (ve sadece filozofların) diyalektiği kullanarak şeylerin gerçek bilgisine erişebileceklerini söylüyordu. Felsefe görüşlerinin ardındaki gerçekliği kavrayabilir, dünyanın neden bize görüldüğü şekilde olduğunu çıkarıyordu. Aristoteles neyin gerçek olduğu konusunda Platon'dan farklı düşünse de gerçekliğin doğasını araştırdığı metafiziği "ilk felsefe" olarak adlandırıyor ve önem bakımından diğerlerine üstün tuttuğu felsefenin bu biçimini icra etmekle keşfedilecek hakikatler olduğunu düşünüyordu. Platon ve Aristoteles'in görüşleri yüzyıllar boyunca gerek İslam coğrafyasında gerekse Batı dünyasında etkili oldu. Özellikle Aristoteles öylesine etkiliydi ki, kurmuş olduğu düşünsel otoriteyi sorgulamak adeta günah kabul ediliyordu. Ancak zamanla işler değişecekti. Francis Bacon (1561-1626) Aristoteles'e başkaldırdığı *Novum Organum* (Yeni Alet) adlı kitabında, kitabın alt başlığının da ("Doğanın Yorumlanmasına İlişkin Doğru Yönergeler") işaret ettiği üzere bilgiye ulaşmanın doğru yolunun ne olduğundan söz ediyordu:

Ortada gerçeği araştırmanın ve keşfetmenin sadece iki yolu bulunmaktadır veya iki yolu olabilir: Bunlardan biri, duyulardan ve tikellerden yola çıkarak en genel aksiyomlara doğru hızla ilerler ve ilkeler olarak kabul edilmekle beraber, tartışılmaz gerçeklik sanılan en genel aksiyomlardan ilerleyerek de aradaki aksiyomları keşfeder. İşte şimdi kullanılan yol budur. Öteki ise, duyulardan ve tikellerden başlayarak en genel aksiyomlara yükselene kadar aralıksız ve derece derece artarak kendi aksiyomlarını kurar. İşte bu, doğru olmakla birlikte henüz denenmemiş bir yoldur (Bacon, 2012[1620]: 123).

Birinci yol Aristoteles'in kıyas mantığına dayanır. Kıyasta amaç gözlemlenilen elde edilen verilerle üretilen önermelerden (veya geometride olduğu gibi aksiyomlardan) hareketle doğru sonuçlara ulaşmaktır. Ne var ki kıyasla ulaşılan sonuçlar başlangıç önermelerinde (öncüller) içerilmeyen herhangi bir bilgiyi barındırmadığından aslında bize dünya hakkında yeni bir şey söylemezler. Dolayısıyla kıyas sadece öncüllerden formel çıkarımlar yapmamıza olanak tanıyan bir alettir. Buna karşın Bacon'un yeni aleti olan tümevarımla elde edilen sonuçlarda öncüllerin kapsamının ötesine geçilerek bilgide bir genişleme kaydedilebilir, böylece daha önce bilinmeyen şeyler için mantıksal

gerekleştirme yapılabilirdi. Ancak Bacon'un iddia ettiğinin aksine bu akıl yürütme yöntemi denenmemiş değildi. Tycho Brahe (1546-1601), Johannes Kepler (1571-1630) ve Galileo Galilei (1564-1642) gibi bilim insanları tümevarımsal akıl yürütmeye dayanan bilimsel yöntemi bir bütün olarak uygulamaya koymuşlardı bile. Özellikle Galileo mekanik alanında devrim yaratan deneyler yapmıştı. Bacon bilimsel yöntemin taslağını kavramsal boyutta ortaya koyuyordu (2012[1620]: 159) ama onu pratiğe dökerek bilime yön veren kişi filozof Bacon değil, bilim adamı Galileo'ydu. Bacon'un yaptığı şey, halihazırda uygulanmakta olan bir yöntemi tam da bir filozoftan beklendiği şekilde analiz etmek, savunmak ve tavsiye etmektir.

Filozofların iki bin yılda yapamadıklarını, yani dünya hakkındaki bilgimizi ilerletmeyi, Galileo birkaç basit gözlem ve deneyle yapabiliyordu. Bilimin oldukça güçlü bir araç olduğu keşfedildi. O günden bugüne doğal fenomenlerin nasıl işlediklerini öğrenmek için filozoflara değil bilim insanlarına başvuruyoruz. Ancak felsefenin bilgiyle olan imtihanı burada bitmeyecekti. Felsefe toplam bilimize yenilerini eklemeye istenen başarıyı sağlayamıyordu belki ama en az onun kadar önemli başka bir görev üstlenebilirdi: Bilgimizi temellendirmek. Herhangi bir şeyi bildiğimizden nasıl emin olabiliyorduk? Bilim doğaya bakıyor, birtakım süreklilikler ve örüntüler gözlemliyor, bunlara ilişkin hipotezler üretiyor ve o hipotezleri test ediyordu. Testleri başarıyla geçen, yani yeni gözlemleri açıklayabilen ve yeni sorulara cevap verebilen hipotezler bilimsel bir teorisin taşlarını döşüyordu. Bilimlerin bize sundukları bilgiden emin olabiliydik çünkü bu bilgileri kullanarak öngörülerde bulunabiliyor, doğanın nasıl davranacağını önceden tahmin edebiliyorduk. Başka bir deyişle, bilim işe yarıyordu. Ne var ki bilimsel teoriler yanlışlanmaya açıktır. Bilimsel bir teoriyi bilimsel yapan şey gözlem ve deneyle doğrulanabilir olmasının yanında onlar aracılığıyla hata vermeye elverişli olmasıdır. Bilimsel teorilerin doğaları itibarıyla yanlışlanabilir olmaları onların sunduğu bilgiyi olası kılmaya yetmektedir. İşe yarayabilirler ancak kesin değildirler; yani şüphe edilebilirler. Buna göre felsefe bilimin önermelerinden daha kesin olabilecek kendisinden şüphe edilemeyecek bir bilginin imkânını araştırabilirdi. Descartes'den Kant'a, ondan fenomenolojistlere ve mantıksal pozitivistlere kadar bütün bir Batı felsefesi bilginin imkânı, sınırları ve koşullarını araştırmaya koyuldu. Böylece felsefenin öncelikli işinin bilgiyi temellendirmek üzere bir epistemoloji inşa etmek olduğu fikri geleneksel bir yaklaşım olarak benimsendi.

Descartes (2010[1637]: 19) *Metot Üzerine Konuşma* adlı eserinde "akıllı ruhuma kendini açık ve seçikçe sunan, şüpheye düşmeye mahal bırakmayanlar dışındaki hiçbir şeyi yargılarıma dâhil etmeyeceğim" diyerek kesinlik

arayışının ilk ve en önemli kuralını ortaya koyuyordu. Bir rüyada olma veya bir Tanrı tarafından kandırılma gibi ihtimaller sebebiyle hemen her şeyin varlığından şüphe edebilir veya bu yargıya varabilirdik ancak şüphe etme edimini gerçekleştiren kendi öz varlığımızdan şüphe edemezdik. O halde tüm bilgimiz kendisini bize açık ve seçik bir şekilde sunan bu mutlak doğru üzerine bina edilebilirdi. Felsefe öznenin hareket etmeli ve öznenin dünyayı nasıl bilebildiğiyle ilgili temel rasyonel prensipleri keşfedebilmeliydi. Ancak Descartes'ın – ondan sonraki felsefenin de bu konuda kendisini takip edeceği – özne merkezli yaklaşımı bazı çetin problemler yaratıyordu. Bunlardan en meşhuru zihin-beden probleminiydi. Düşünen bir varlık olması dışında her şeyden şüphe edebiliyor olması Descartes'ı diğer her şeyin, yani bedeni de dahil olmak üzere tüm maddenin düşünceden ayrı bir doğaya sahip olması gerektiği fikrine götürdü. Uzamlı veya yayılımlı şeyler (*res extensa*) düşünce içeremez ve düşünen şeyler de (*res cogitans*) uzama veya yayılıma sahip olamazdı. Dolayısıyla zihin ve beden birbirinden ayrı olmalıydı: "... beni olduğum şey yapan ruhumun, bedenimden bütünüyle ve tam anlamıyla ayrı olup onsuz var veya mevcut olabildiği kesinlikle doğrudur." (Descartes, 2007[1641]: 73) Ne var ki zihnin ve bedenin mahiyetleri itibarıyla birbirinden ayrı oluşu onların etkileştiği gerçeğiyle uzlaştırılmıyordu. Zihnin bedeni etkilediğini, bedenin de zihni etkilediğini biliyoruz. Peki ama bu nasıl mümkün olabilirdi? Dahası – ki bu çetin problemlerden bir diğeridir – varlığından kesin olarak emin olduğumuz yegâne şey düşüncelerimiz ise (düşünüyorum, [o halde] varım) dış dünyanın gerçekten var olduğunu nereden bilebilirdik? Zira var olduğumuz gerçeği bedenimizin düşüncelerimiz kadar gerçek olan bir dünyada yer aldığımızı ve düşüncelerimizin o dünyada olup bitenleri temsil ettiğini garanti etmemektedir. Descartes'ın kesinlik arayışı şüpheyi bir yöntem olmaktan çıkarıp felsefi bir pozisyon olarak tesis etmiş ve felsefenin geri dönülemez bir şekilde epistemolojik tartışmalara dalmasına vesile olmuştur. John Locke (1632-1704), David Hume (1711-76) ve George Berkeley (1685-1753) gibi filozoflar Descartes'ın bilginin temellendirilmesi projesini devam ettirme yoluna gitmişlerdir. Immanuel Kant'la (1724-1804) birlikte ise yeni bir aşamaya geçilecektir.

Kant bilimsel keşiflerden, bilimin evreni yasa temelli açıklayabilme kabiliyetinden oldukça etkilenmişti. Birkaç basit fiziksel kuraldan ve matematiksel denklemden yola çıkarak maddenin hareketi başarılı bir şekilde öngörülebiliyordu. O, bu öngörülerini mümkün kılan doğa yasalarının ve matematiğin her zaman ve her yerde geçerli oluşunun bir açıklamasının olması gerektiğini düşündü. Bilimin tümevarım yöntemi yasanın buyurduğu kesinlikler yerine olasılıkları verdiği için söz konusu zorunluluk tümevarımın dayanağı olan duyu deneyimlerinden gelemezdi. O halde bilimsel bilginin deneye öncel

(*a priori*) bir yönü olmalıydı. Bilim dünya hakkındaki bilgimizi genişletiyor, ona yenilerini ekliyor ve bunu akılsal birtakım prensipler doğrultusunda gerçekleştiriyordu. Böylece Kant zihnin kendileri olmadan deneyimin mümkün olmadığı formları ve kategorileri olduğunu ileri sürdü. Bu formlar ve kategoriler Hume'un olanaklı görmediği *sentetik a priori* bilgiyi (deneyimden bağımsız olarak zorunlulukla doğru olabilen bilgi) mümkün kılıyordu. Ne var ki Kartezyen epistemolojik problem Kant için de sorun oluşturacaktı. Şöyle ki, deneyimlerimiz zihnimizin formlarına ve kategorilerine bağlı olduğundan dünyayı o form ve kategorilerden bağımsız olarak deneyimleyemiyorduk, dolayısıyla şeylerin gerçek hallerini, kendilerinde ne olduklarını bilme şansımız yoktu: "...şeylerin kendilerinde ne olabileceklerini bilemem ve bir şey bana kendisini bir görüngüden başka bir şekilde göstermediğinden bilmeme de gerek yoktur." (Kant, 1998[1781]) Kant'ın epistemolojisinin sonucu olan bu görünüş-gerçeklik (fenomen-numen) ayırımına ve sentetik a priori bilginin olanaklı olduğu görüşüne, sonraları kıta felsefesi-analitik felsefe bölünmesine yol verecek olan iki karşı çıkış geldi. Alman idealistleri (Fichte, Schelling ve Hegel) Kant'ın hiçbir fonksiyonu olmadığı gibi bir çeşit düalizm de yarattığını düşündükleri, bilmeye kapalı olan "kendinde şey" fikrini reddettiler. Gerçeklik tek bir bütünden (ideden) oluşuyordu ve felsefe fenomenlerden kalkarak bu bütünü anlamayı, onun rasyonel bir açıklamasını vermeyi umabilirdi. Fenomenlerin bize oldukları gibi görünmelerinin bir nedeni veya nedenleri olmalıydı ve felsefenin görevi bu nedenleri keşfetmek, daha iyisi anlamaktı (yani ondaki amacı görmektir). O halde Alman idealizminin gerçekliği anlamaktaki hareket noktası bilinç, dolayısıyla özneydi. Özne ve onun içsel bilinçli deneyimleri, bu deneyimlere zorunlu olarak dışsal olan bilimsel yöntem aracılığıyla incelenmeye elverişli değildi. Alman idealizminin bu kanaatini paylaşan Kant sonrası kıta felsefesinin en önemli ekolü olarak ortaya çıkan fenomenoloji ise öncelikle felsefeyi bir bilim yapma girişimiydi. Ekolün mimarı Edmund Husserl (1859-1938) bu konuda oldukça netti: "Başlangıç olarak şu önermeyi ileri sürüyoruz: Saf fenomenoloji saf bilincin bilimidir." (Husserl, 1981: 14) Fenomenoloji öznenin yeni bir bilimi olarak ilk etapta dikkatleri üzerine çekse de zamanla gözden düştü. Bunun birincil sebebi fenomenolojinin bir bilim olarak başarısızlığından ziyade Husserl'in fenomenolojiyi tüm bilimlerin temeli yapma endişesiydi. Başka bir deyişle, fenomenoloji anlık deneyimin bilince görüldüğü biçimiyle tarif ve analiz edilmesi şeklindeki asli misyonundan uzaklaşıp deneyimi mümkün kılan koşulları araştırma projesine dönüştükçe aynı Kartezyen kesinlik arzusunun kurbanı oldu. Öte yandan Kant'ın *sentetik a priori* görüşüne karşı çıkan Viyana Çevresi filozofları bilginin meşruiyet zeminini olgulara dayanan deneyimin oluşturduğunu düşünüyorlardı. Kant'ın inandığının aksine bilimsel

yasalar hem fiili dünya hakkında açıklayıcı iddialarda bulunup hem de bunu herhangi bir deneyime başvurmadan yapamazdı. Örneğin Öklid-dışı geometrilerin ortaya çıkması ve bu geometrilerin Einstein'ın görelilik teorileri tarafından kullanılması Kant'ın doğruluğuna ve evrenselliğine çok güvendiği Newton'un yasalarının kesinlikten uzak olduğunu göstermeye yetiyordu (Rosenberg ve McIntyre, 2020: 13) Keza Viyana Çevresi'nin resmi felsefesi olan mantıksal pozitizmin veya mantıksal ampimizmin ortaya çıkmasında kayda değer bir etkisi görülen Gottlob Frege'nin (1848-1925) aritmetiğin mantıktan türetilbileceğini göstermesiyle Kant'ın hatalı olduğu anlaşılmıştı. Matematiğin bir dalı olan aritmetik analitikti. Frege'nin çalışmalarının farkında olan Bertrand Russell (1872-1970) onun başlattığı mantıkçı projeyi (tüm matematiği mantığın temel nosyonlarından çıkarmak) tamamına erdirmek için A. N. Whitehead (1861-1947) ile birlikte *Matematiğin İlkeleri* adlı eseri kaleme aldı. Buna göre matematik mantık teorisiyle açıklanamayacak veya ona indirgenemeyecek hiçbir içeriğe sahip olamazdı. Böylece insan bilgisinin ya *sentetik a posteriori* (deneyime dayanan olasılıksal) önermelerden – ki bu durumda tüm bilginiz duyu verilerine indirgenebilirdi – ya da *analitik a priori* (deneyime dayanmayan zorunlu) önermelerden – bu durumda ise elimizdeki bilgi salt düşüncelerimiz arasındaki ilişkiden ibaret olduğundan dünya hakkında bize yeni bir şey söylemiyordu – oluştuğunu bildiren ampimiz felsefenin doğruluğu gösterilmiş olacaktı. Ne var ki gerek sentetik-analitik ayırımına gerekse matematiğin mantığa indirgenme projesine yapılan ciddi eleştiriler⁵ bir başka bilginin temellendirilmesi girişimini, dolayısıyla mantıksal ampimizi başarısızlığa uğrattı. Fenomenolojinin ve mantıksal ampimizin bir bilgi teorisi olarak başarısızlığı felsefeyi bilimsel bilgi de dahil olmak üzere tüm bilgi iddialarını test eden bir süper-bilime dönüştürme hayallerini suya düşürdü. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu temelci felsefe anlayışı etkisini öylesine kaybetmiştir ki “felsefede ilerleme olmaz” diyenler için temelci anlayışın ortak reddi ilerlemenin bir örneği olarak gösterilir olmuştur.

Sosyal Teori Olarak Felsefe

Felsefenin bilginizi ilerletmek ve genişletmek yoluyla dünyaya etki edemediği artık anlaşılmıştır. Bunu yapan bilimdir. Bilimin ürettiği bilgi hem dünyaya bakışımızı değiştirmekte hem de tekniğe dönüşerek yaşamlarımıza doğrudan etki etmek yoluyla sosyal değişimi sağlamaktadır. Elbette sosyal değişimin sadece bilim eliyle yapılmadığı, felsefenin de kendine has yollar-

5 Sentetik-analitik ayırımının geçersizliğini gösteren kişi *Two Dogmas of Empiricism* (Ampimizin İki Dogması) adlı ünlü çalışmasıyla W. V. O. Quine (1908-2000) olmuştur. Mantıkçı projenin terk edilmesine sebep olan kişi ise Russell'in aksiyomatik sisteminden *tamamlanmamışlık teoremi* olarak bilinen paradoksu üreten Avusturyalı matematikçi Kurt Gödel (1906-1978) idi.

la bunu gerçekleştirebileceği iddia edilebilir. Belki felsefe sosyal teori olarak düşünülebilir. *Feuerbach Üzerine Tezler*'de Marx (1845) "filozoflar sadece dünyayı çeşitli şekillerde yorumladılar, oysa esas mesele onu değiştirmektir" derken felsefeye tam da böyle bir görev yüklemek istiyordu. Nitekim felsefenin sosyal bir teori olarak toplumları dönüştürme gücüne sahip olduğunun en bilindik örneği olarak Marx'ın teorisi (Marksizm) gösterilir. Ne var ki Marksizmin ne ölçüde bir felsefe olduğu ve felsefe olduğu ölçüde pratiğe yansıdığı iddia edilen yönlerinin söz konusu felsefenin doğrudan bir ürünü olup olmadığı tartışmalıdır. Açıklayalım. Marksizmi en yalın haliyle Marx'ın fikirlerine dayandırılan politik, ekonomik ve sosyal prensipler bütünü olarak tanımlayabiliriz. Marx'ı özgürlük etiği hakkında derin analizler yapan bir filozof olarak okuyabileceğimiz gibi emek-değer teorisi, sınıf mücadelesi ve tarihsel materyalizm gibi olgu temelli savlar ileri süren bir bilim insanı olarak da okuyabiliriz. Dolayısıyla Marksizmin hem felsefi bir boyutu olduğu hem de bilimsel bir boyutu olduğu iddia edilebilir. Zira Marx'ın da kendisini bir filozoftan çok bir bilim insanı olarak düşündüğünü atlamamak gerekir. Bir bilim olarak ele alındığında Marksizmin test edilebilir birtakım öngörülerde bulunduğunu, ancak bu öngörülerde çoğunlukla başarısız olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Marx, işçi maaşlarının, kısa süreli istisnalar dışında, asgari geçim düzeyinde kalacağını düşünüyordu. Ancak günümüzde işçiler ihtiyaç duyduklarından daha fazlasını kazanabilmektedirler. Yine o kapitalizmin kendi iç çelişkileri sebebiyle çökeceğini ileri sürmüştü ama kapitalizm birçok kriz atlatsa da onun bahsettiği iç çelişkilerden ötürü bir çökme yaşamadı. Kapitalizm hala canlı ve güçlü durumda. Son bir örnek olarak Marx proleter devrimlerinin endüstriyel olarak en gelişmiş ülkelerde gerçekleşeceğini iddia etmişti ancak devrimler S.S.C.B. gibi az gelişmiş, daha çok tarım ekonomisiyle idare edilen ülkelerde ortaya çıktı (Singer, 1980: 86-8). O halde komünist rejimlerin ortaya çıkmasında Marx'ın fikirlerinin pay sahibi olduğunu kabul etsek dahi bu payeyi filozof Marx'tan ziyade sosyal bilimci Marx'a vermemiz daha uygun görünmektedir. Filozof Marx'tan iyi bir kapitalizm eleştirisi olarak hala faydalanabiliyoruz ancak bu fayda kapitalizmin kusurlarını fark ettirmekle sınırlı kalıyor ve asla alternatif arayışı için kitlesel bir mobilizasyonu forse edemiyor. Sosyal bilimci Marx'ın sosyo-ekonomik teorilerini ise bazılarında yukarıda söz ettiğimiz gerekçeler sebebiyle artık pek ciddiye alamıyoruz. Bundan dolayı kimilerine göre Marx'ı fikirleri modern dünyayı şekillendiren çağdaş bir düşünür olarak görmek yerine kendi tarihsel dönemi içine yerleştirerek anlamaya çalışmak daha uygun bir yaklaşım olacaktır (Sperber, 2013; Jones, 2016).

Marksizmi felsefi boyutuyla ele aldığımızda kendimize soracağımız soru pratikte karşılaştığımız uygulamaların bu felsefeyi ve daha da önemlisi

Marx'ın görüşlerini aslına uygun bir şekilde yansıtip yansıtmadığıdır. Nitekim Friedrich Engels'in (1820-95) aktardığına göre Marx damadı Paul Lafargue'ye (1842-1911) dönemin Fransa'sında gelişen Marksist hareketi kastederek "eğer kesin bir şey varsa, o da benim bir Marksist olmadığım"dır" demiştir (Marx & Engels, 1992: 356). Buradan Marx'ın Marksizmin tüm türlerine karşı olacağı sonucuna varamasak da felsefenin doğası hakkında bazı çıkarımlarda bulunabiliriz. Felsefe topluma sirayet etmek ve onu şekillendirmek için fazlasıyla karmaşıktır. Kitleler genellikle pragmatik amaç ve beklentilerle veya derinlikli olmayan (üzerine iyi düşünülmemiş) ideallerle hareket ederken filozofların hayalleri veya inşa etmeye çalıştıkları dünya çok katmanlı, sistematik bir düşüncenin eseridir. Halka inemeyen felsefe entelektüel liderlerin elinde tüm karmaşıklığını yitirip dogmatik bir yapıya, çoğu zaman bir ideolojiye dönüşebilmektedir. Marx'ın fikirlerinin V. Lenin (1870-1924) ve J. Stalin (1878-1953) gibi otoriter liderlerin zihinlerinde büründüğü yapı da buna benzer bir şeydir. Marx'ın nihai amacının insanı onun yaşam sevincini körelten her türlü baskı ve kontrolden azat etmek olduğunu düşündüğümüzde 20. yüzyılın totaliter komünist rejimlerinin onun adını kullanarak propaganda yapmaları karşısında dehşete düşeceğini görmek zor olmayacaktır. Felsefe ve ideoloji arasında önemli bir karşıtlık vardır. İdeoloji, özellikle bir politik sistemin veya organizasyonun kendisine dayandığı bir dizi inancı veya ilkeyi ifade eder. Ancak ideolojinin felsefeden ayrıldığı nokta belli bir tutarlılığa sahip inançlar veya ilkeler kümesi olmasında değildir – hatta bu açıdan o felsefeye benzetilebilir – bu kümenin çizgilerinin katı bir şekilde belirlenmiş olmasında, kapalı bir biçim oluşturmasında, eleştiri ve tartışmayla biçim değiştirmeye müsait olmamasındadır. Böyle bakıldığında ideoloji anti-felsefedir. Zira felsefenin eleştirel ve öz-düşünsel (*self-reflective*) özellikte olması onu ideolojinin aksine esnek ve dinamik kılmaktadır. O halde Marx özelinde konuşacak olursak, onun fikirlerinin yarattığı düşünülen etkinin felsefi bir ürün olarak ortaya çıkmadığı, felsefenin görece bir de-jenerasyonu olarak görülebilecek ve benimsenmiş olmaktan çok dayatılmış olan ideolojinin eseri olduğu söylenebilir. Bu düşünceyi daha da genelleştirdiğimizde, politik bir zeminde sosyal değişimi getirenlerin – eğer mümkünse – filozoflardan ziyade ideologlar, demagoglar, kanaat önderleri, ruhani liderler gibi halkın genel eğilimlerini anlayan ve onların acil ihtiyaçlarına (maddi veya manevi) cevap veren kimseler oldukları ileri sürülebilir. Felsefe bu iş için fazlasıyla ağır ve hesaplayıcıdır.

Sonuç: Kişisel Bir Uğraş Olarak Felsefe

Felsefe sosyal sistemlerin üzerine bina edildiği kavramları (adalet, eşitlik, özgürlük, vb.) anlayabilir, çözümleyebilir, onlar hakkında teoriler üretebilir

fakat onları yaratmaya veya değiştirmeye muktedir değildir. Politik devrimler genellikle bu kavramlar adına gerçekleştirilir ve bunlar linguistik icatlar olmaktan çok öte kolektif insan yaşantısından doğan ve belki de kökleri sosyolojik bir düzlemde daha derinlere, biyolojik ve hatta maddi bir temele uzanan soyutlamalardır. Felsefe geniş çaplı bir sosyal değişimi getirmese de onun insanları etkileyici bir özelliği olduğunu yadsıyamayız. Felsefe bireylerin inançları, kabulleri ve perspektifleriyle oynayarak onları dönüşüme uğratabilir. Ne var ki bu dönüşüm genellikle ona ilgi duyan bir azınlıkta gerçekleşmektedir. Dolayısıyla felsefenin etkisi onunla meşgul olan kişinin mizacıyla da doğrudan ilgilidir. Felsefi eğilimi olan kişilerin mantıksal tutarsızlıklardan, düşünsel çatışıklardan, fikri kargaşadan rahatsız olan ve bunları bir şekilde rahatsızlık vermeyecek bir sentezde çözümlenmeye çalışan kişiler oldukları söylenebilir. Bu açıdan geçmişin felsefi sistemlerinin ve kuramlarının zihinsel birer inşa/yapı olduklarını ve onları ortaya atanların karakterini yansıttığını söyleyebiliriz. Buna göre kendimizi akla dayanan nedenlerle meşru kılma çabamız (gerekçeleştirme), bilmeye olan açlığımız (anlama), sahip olduğumuz kavramlar hakkında derinlemesine düşünmemiz (çözümleme) kendi iç hesaplaşmalarımızın veya kendimizle karşılaşmamızın gerektirdiği kişisel bir uğraşın çıktıkları olarak görülebilir. Bu bakımdan felsefe insan tutkusunun herhangi bir nesnesinden farklı değildir. Bir müzisyeni düşünelim. Yeteneklerinin yanında bir müzisyeni müzisyen yapan şey müziğe olan bağlılığıdır. Müziğinin başkaları tarafından beğenilip dinlenmesi ve başkalarını etkilemesi müzisyen için elbette güzel bir şeydir fakat onun müziğini icra edişinin esas sebebi beğenilme veya etkileme endişesi değildir. Müzik yapmak onun için bir yaşama biçimidir; kendisini müzik aracılığıyla ifade eder ve yapmadığında eksikliğini hisseder. Başka bir deyişle müziği ortaya çıkaracağı muhtemel faydalar için yapmaz; müziğe olan tutkulu bağlılığı onu buna adeta zorlar. Müzisyenin müzikal fikirlere, melodi ve armonilere, ritim ve seslere olan ilgisi neyse filozofun da felsefi fikirlere, kavram ve teorilere, argüman ve safsatalara ilgisi odur. Filozof bu ilgiyi kendi düşünsel serüvenini tamamına erdirmek adına sürdürür. Serüveni sırasında anlattığı hikayeler başkalarını etkileyebilir hatta onların kendi serüvenini başlatmasına vesile de olabilir ancak filozofun esas derdi kendi dönüşüm deneyimi ve buna yaptığı şahitliktir. Felsefi yaşam, müzikal, sanatsal, etik, dini, vb. yaşamlar gibi spesifik bir yaşam biçimidir ve onu güdüleyen şey sağlayacağı olası faydalar değil kişisel duygular, arayışlar ve hesaplaşmalardır. Felsefe bir tutkudur ve kimileri için onu vazgeçilmez kılan da budur.

Son yıllarda felsefenin gereksizliği gittikçe belirginleşen, ölmeye yüz tutmuş bir disiplin olduğu alışlageldik bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın bu çalışma felsefenin ölümünü ilan etmenin yanlış bir beklenti-

den kaynaklandığı sonucuna ulaşmaktadır. Felsefeye üstüne vazife olmayan görevler yüklenmiş, sonra da ondan bunları yerine getirememesinin hesabı istenmiştir. Felsefeyi yapmaktan keyif aldığımız bilişsel nitelikli bir aktivite veya vazgeçemediğimiz bir tutku olarak düşündüğümüzde, yani özsel yaklaşımı benimsediğimizde bu hesabı vermek zorunda değilizdir. Felsefenin değerini onu icra etme keyfinin dışında, sağladığı pratik katkılarda arayan araçsal yaklaşım, bilgi teorisi olarak felsefe ve sosyal teori olarak felsefe anlayışlarının yetersizliklerinin de gösterdiği üzere felsefenin özünde sırf kendisi için yapılan bir uğraş veya tutku olduğu fikrini yeterince takdir edememektedir. Bununla birlikte özsel yaklaşım felsefenin faydalı olduğunu inkâr etmemektedir. Felsefe hayatları değiştirmek gibi olağanüstü sonuçlar ortaya çıkarabilir. Ne var ki filozofun öncelikli ilgisi bu sonuçlara yönelik değildir. Bunun felsefenin bir tutku olduğu görüşünün dışında başka bir sebebi daha vardır: Felsefenin sonuçlarının olumlu mu yoksa olumsuz mu olacağı önceden kestirilemez. Elbette buradaki “olumsuzluk” görelî bir olumsuzluktur. Felsefenin kişinin yerleşik inançlarını sarsmak, onları alaşağı etmek gibi bir gücü vardır ve bazıları için bu güç oldukça ürkütücüdür. Çoğu insan alışık olduğu inançlarla yaşamaktan memnundur, bundan ötürü felsefenin yaratacağı görece zihinsel rahatsızlıktan uzak durmak isterler. Bunun yanında onlar felsefenin kendilerinden talep ettiği cesaret, samimiyet ve sabrı göstermeye de hazır değildirlere. Tüm bunlar insanları felsefe okuma ve yapmaktan alıkoyan nedenler olarak öne çıkarken aynı zamanda felsefeye özsel yaklaşımı destekleyici birer unsur olarak da ele alınabilirler.

Kaynakça

- Aristoteles. (2010). *Metafizik*. (Çev. Ahmet Arslan). Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Arslan, A. (2010). *Felsefeye Giriş*. Adres Yayınları, Ankara.
- Bacon, F. (2012[1620]). *Novum Organum*. (Çev. Sema Önal). Say Yayınları, İstanbul.
- Descartes, R. (2010[1637]). *Metot Üzerine Konuşma*. (Çev. Atakan Altınörs). Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Descartes, R. (2007[1641]). *Meditasyonlar*. (Çev. İsmet Birkan). BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Edmonds, D. ve Warburton, N. (2010). *Philosophy Bites*. Oxford University Press, New York.
- Husserl, E. (1981). *Husserl: Shorter Works*. (Der. Peter McCormick ve Frederick A. Elliston). University of Notre Dame Press, Notre Dame.
- Jones, G. S. (2016). *Karl Marx: Greatness and Illusion*. Belknap Press, Cambridge.
- Kant, I. (1998[1781]). *Critique of Pure Reason*. (Çev. Paul Guyer ve Allen W. Wood). Cambridge University Press, Cambridge.
- Marx, K. (1845). "Theses on Feuerbach". *Marx/Engels Selected Works, Volume One* içinde, Progress Publishers, Moscow, s. 13-15.
- Marx, K. ve Engels, F. (1992). *Collected Works Volume 46*. Lawrence & Wishart, London.
- Overgaard, S., Gilbert, P. ve Burwood S. (2013). *An Introduction to Metaphilosophy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rosenberg, A. ve McIntyre, L. (2020). *Philosophy of Science: A Contemporary Introduction (Fourth Edition)*. Routledge, New York.
- Sellars, W. (1963). *Science, Perception and Reality*. Ridgeview, Atascadero.
- Singer, P. (1980). *Marx: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Snyder, L. J. (2022). "William Whewell", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/whewell/>>.
- Sperber, J. (2013). *Karl Marx: A Nineteenth Century Life*. Liveright Publishing, New York.

İyi Bir Fikir Her Zaman Başarıyı Getirmez: Startuplar İçin Yolculuk Rehberi

Ahmet Tarık Usta¹

Özet

Dünya dijital odaklı bir ekonomiye geçtikçe, startup firmaları giderek daha önemli hale geliyor. Startuplar, mevcut ve gelecekteki ihtiyaçları karşılamak için hızla yenilik yapabilen ve yeni ürünler, hizmetler ve çözümler geliştiren firmalardır. Çalışmada irdelenecek engeller ve engellerin aşımında etkili olan faktörlerin bir iş kurmanın ve yürütmenin çeşitli yönleri hakkında değerli bilgiler sunacağı düşünülmektedir. Ek olarak, startup firmalarını incelemenin, girişimcilere başkalarının hatalarından ders alma ve bir iş kurma sürecindeki gerekli adımları ve süreçleri daha iyi anlama fırsatı sunması beklenmektedir.

GİRİŞ

Dünya dijital odaklı bir ekonomiye geçtikçe, startup firmaları giderek daha önemli hale geliyor. Startuplar, mevcut ve gelecekteki ihtiyaçları karşılamak için hızla yenilik yapabilen ve yeni ürünler, hizmetler ve çözümler geliştiren firmalardır (Skala ve Skala, 2019). Girişimcilerin iş dünyasında başarılı olmaları, istihdam yaratmaları ve ekonomik büyümeye katkıda bulunmaları için bir yol sağlar. Bu nedenle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yeni girişimlerin önünü açmakta ve bu girişimlerin başarılı olmaları için çaba sarfetmektedir (Salamzadeh ve Kawamorita Kesim, 2015).

Startuplar, gelişimin erken aşamalarında olan şirketlerdir. Tipik olarak yenilikçilik, risk alma, uzun vadeli büyüme ve kârlılığa odaklanma ile karakterize edilirler (Tekin, 2021). Startuplar genellikle, geleneksel pazarları bozmak ve yenilerini yaratmak amacıyla yeni ürün ve hizmetler geliştirmektedir ve bu ürün ve hizmetleri piyasaya sürmek için yaratıcılıklarından ilham alır (Bilgeseven ve Kasimoğlu, 2020). Startuplar, yeni pazarlar yaratmaya yardımcı olabilmeleri ve daha büyük ekonomi üzerinde olumlu bir etkisi olabilecek mevcut olan pazarları evrimleştirmeleri açısından önemlidir. Yıkıcı girişimler, yeni ve yenilikçi fikirleri finanse etmenin bir yolunu sağlayarak risk sermayedarları için önemli bir sermaye kaynağı sağlar. Genellikle toplu-

1 Arş. Gör., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, atusta@gtu.edu.tr,
Orcid: 0000-0002-8136-2550

mu etkileyen sorunları çözmeye odaklanan startuplar, olumlu bir sosyal etki yaratmanın bir yolu olarak görülür. Kısacası, startuplar ekonomik büyüme, yenilik ve sosyal değişim için güçlü bir araçtır ve önemlerinin gelecekte daha da artması beklenmektedir. Diğer yandan startupların sınırlı kaynakları ve sermayeye sınırlı erişimi vardır, bu da onları kurucularına ve ilk yatırımcılara büyük ölçüde bağımlı hale getirir (Klačmer Čalopa vd., 2014).

Startuplar yaşam serüvenine devam edebilmek için ciddi bir mücadele- nin içerisinde. Startupların birçoğu işlerini ölçeklendirmek için mali kaynaklardan yoksunken, bir kısmı ise başarılı bir iş yürütmek için deneyim ve bilgiden yoksundur. Bunlara ek olarak, rekabet ortamı sürekli değişim içerisindedir ve startuplar rekabete ayak uydurmak için doğru stratejiden yoksun olabilmektedir. Ayrıca, bir iş kurmanın maliyeti ve müşteri edinmenin maliyeti oldukça yüksektir. Sınırlı sermayeye sahip olan startuplar, bu maliyetleri karşılamakta zorlanmaktadır (Ries, 2017). Son olarak, birçok yeni girişim, sınırlı pazarlama bütçeleri nedeniyle müşteri tabanı oluşturamamakta ve pazarın yeterince ilgisini çekememektedir. Tüm bu faktörler, yeni başlayan firmaların karşılaştığı engellerdir ve girişimcilerin başarılı olabilmeleri için bu zorlukları aşabilmeleri önemlidir.

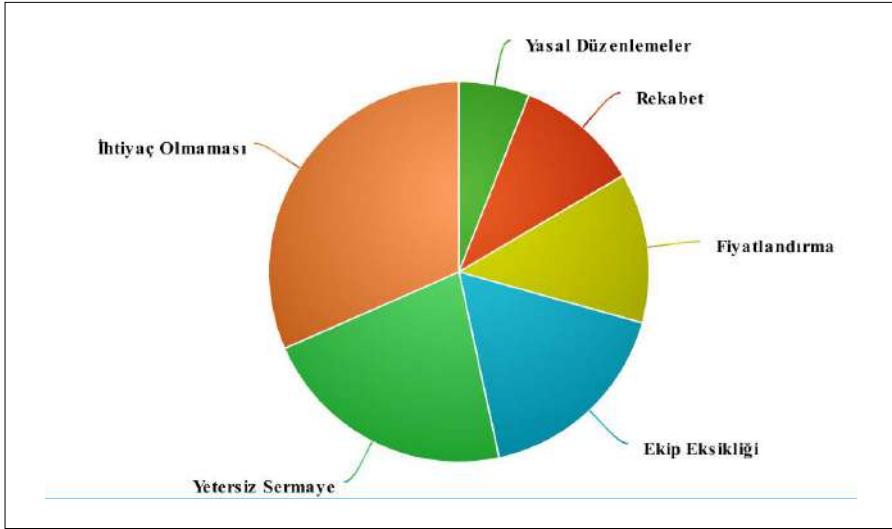
Startup firmalarını incelemek, işletmelerin nasıl oluştuğunu ve nasıl geliştiğini anlamının önemli bir parçasıdır. Startuplar, başarılı olabileceğine inandıkları bir ürün veya hizmet için iyi bir vizyona sahip girişimciler tarafından kuruldukları için kurumsallaşmış firmalardan ayrılmaktadır. Bu girişimciler büyük bir risk alırlar. Bu nedenle girişimin ticari başarıya ulaşması ve topluma katkı sağlaması için yapılan hataların ve çözüm yollarının irdelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada startup firmalarının başarı yolculuğunda karşılaştığı engeller ve engelleri aşmada önemli olan faktörlere değinilecektir. Çalışmada irdelenecek engeller ve engellerin aşımında etkili olan faktörlerin bir iş kurmanın ve yürütmenin çeşitli yönleri hakkında değerli bilgiler sunacağı düşünülmektedir. Ek olarak, startup firmalarını incelemenin, girişimcilerle başkalarının hatalarından ders alma ve bir iş kurma sürecindeki gerekli adımları ve süreçleri daha iyi anlama fırsatı sunması beklenmektedir. Son olarak, girişimciler ürün ve hizmetlerini geliştirmek için sürekli olarak yeni yollar aradıklarından, startup firmalarını incelemek yenilikçiliği ve yaratıcılığı geliştirmeye yardımcı olabilir.

Başarıda Göz Ardı Edilenler

Startup Genome (2020) tarafından yürütülen araştırma neticesinde girişimlerin başarısız olma oranının %75 olduğu, zamanla başarısızlık oranının arttığı ve kurulan girişimlerin yaklaşık %90'ının beş sene içerisinde yok ol-

duğu tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada girişimlerin başarısız olmasının ana nedenleri arasında ürün için pazar ihtiyacının olmaması, kötü yönetim ve pazarın artan rekabetçiliği gösterilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin önde gelen danışmanlık firmaları arasında yer alan CB Insight firmasının startaplara yönelik 2021 yılında yayınladığı rapor da Startup Genome tarafından yürütölen çalışmadaki benzer sorunlara işaret etmektedir. Detaylı bir rapor hazırlayan CB Insight firmasının eriştiği bulgulara göre (bkz Şekil 1);

Şekil 1: Startup Firmalarının Başarısızlık Nedenlerinin Dağılımları

- Startup firmalarının %42'sinin geliştirilen ürün veya hizmete pazarın ihtiyacı olmaması,
- Startup firmalarının %29'unun nakdi sermayesi tükenmesi,
- Startup firmalarının %23'ü ekip eksikliği,
- Startup firmalarının %19'u fiyatlandırma veya maliyet sorunları,
- Startup firmalarının %17'si odaklanma eksikliği,
- Startup firmalarının girişimlerinin %14'ü rekabet ve,
- Startup firmalarının girişimlerinin %8'i yasal sorunlar nedeniyle başarısız olmaktadır.

Fon eksikliği

Startup firmaları genellikle faaliyetlerini sürdürmek için gerekli fona ulaşmakta zorlanırlar (Mustapha ve Tlaty, 2018). Bir iş kurmanın maliyetlerini karşılayabilmek için ciddi sermayelere sahip olmak gerekmektedir ve birçok

girişim, tüm masraflarını karşılayacak kaynaklara sahip değildir. Startup firmalarının büyük çoğunluğu piyasaya yeni girdiği için mevcut risk sermayesi miktarı sınırlıdır ve fon sağlayan kişi, kurum ya da kuruluşlar bile tüm ihtiyaçlarını karşılamak için startupları yeterli görmeyebilir. Bu finansman eksikliği, birçok girişim için büyük bir zorluk olabilir. Bu sorun hızlı ve etkili bir şekilde ele alınmazsa başarısızlıklarına yol açabilir. Gerekli finansal kaynaklar olmadan, startuplar kendi pazarlarında rekabet edebilmek ve başarılı olmak için gerekli personeli işe alamayacak veya ekipmanı satın alamayacaktır.

Yetenekli Personel Eksikliği

Startup firmaları, sınırlı bütçeleri, kısa geçmişleri, yerleşik marka ve itibarlarının olmaması nedeniyle genellikle yetenekli çalışanları işe almakta zorlanırlar. Yetenekli çalışanlar genellikle başarılı bir sicile, iyi bilinen bir markaya ve kariyer gelişimi vaadine sahip şirketlere çekilir (Yoo vd., 2012). Yeni kurulan şirketler, daha büyük, daha köklü şirketlerle rekabet edebilmek için cazip maaşlar veya sosyal yardım paketleri sunacak kaynaklara sahip değildir. Sonuç olarak, yetenekleri çekmek için şirkette eşitlik, esnek çalışma programları veya daha rahat bir çalışma ortamı sunmak gibi daha yaratıcı yaklaşımlara güvenmek zorunda kalabilirler. Ek olarak, girişimler genellikle yeni çalışanları etkili bir şekilde işe almak için gereken altyapı ve süreçlerden yoksundur. En iyi yetenekleri bulmayı ve işe almayı kolaylaştırmak için insan kaynakları teknolojisine yatırım yapmaları veya işe alımları üçüncü bir tarafa yaptırmaları gerekebilir.

Pazar Araştırması Eksikliği

Son yıllarda startup firmaları giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Ancak, bu firmaların çoğu, zayıf pazar araştırması nedeniyle başarıya ulaşamamaktadır. Pazar araştırması, girişimcilerin hedef kitlelerini ve sektörlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olduğu için, özellikle yeni başlayan her işletme için çok önemlidir (Şahin ve Sığırı, 2022). Pazarı anlamadan, startupların potansiyel fırsatları ve riskleri gözden kaçırmaları muhtemeldir. Ayrıca, sektörlerini anlamadan çok riskli veya iyi değerlendirilmemiş kararlar verebilirler. Zayıf pazar araştırması, yetersiz bir ürün veya hizmete de yol açarak müşteri sadakati eksikliğine ve satışların düşmesine neden olabilir. Nihayetinde, zayıf pazar araştırması, yeni başlayanlar için bir ölüm cezası olabilir ve onları pazarda rekabet edemez hale getirebilir.

Deneyim Eksikliği

Startup firmaları genellikle kök salmış yerleşik işletmelerin deneyiminden yoksundur (Berg vd., 2018). Bu durum, rekabetçi bir pazarda başarılı olmak söz konusu olduğunda startuplar için başka bir engel doğurmaktadır. Startuplar, müşteri ilişkilerini yönetme, bir pazarlama stratejisi geliştirip yürütme ve yasal ve düzenleyici ortamda hayatta kalma deneyiminden yoksundurlar. Doğru rehberlik olmadan, startup firmaları fırsatları kaçırabilir ve büyümeyi sürdürmeyebilir. Başarılı olmak için, bu firmalar temel güçlerinden yararlanmalı ve başarılı olmak için ihtiyaç duydukları bilgi ve deneyimi kazanmak için dış kaynakların yardımını kullanmalıdır.

Rekabet

Startup firmaları iş dünyasına girerken genellikle kırmızı okyanuslarda yani yoğun rekabetin olduğu pazarlarda konumlanmaktadır (Karadayı ve Yazıcı, 2021). Bu nedenle, oluşan mevcut ekonomik ortamda, daha büyük, daha köklü, daha fazla kaynağa ve paraya sahip şirketlerle rekabet etmeleri zorlaşmaktadır. Bu şirketler, daha geniş bir müşteri tabanı, araştırma ve geliştirmeye yatırım yapmak için daha fazla para ve daha fazla sermayeye erişimi gibi avantajlara sahiptir. Ek olarak, daha büyük şirketler sektörde daha fazla deneyime sahiptir ve ürünleri nasıl oluşturacaklarını ve müşterilere pazarlayacaklarını bilirler. Bu durum yeni başlayan firmaların kendileriyle rekabet etmesini ve rekabetçi kalabilmesini zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak, startup firmaları daha büyük şirketlerle rekabet edebilmek için doğru stratejilere sahip olduklarından emin olmalıdır. Bu strateji oluşturulurken, pazarı araştırmayı, benzersiz bir ürün veya hizmet geliştirmeyi, net bir pazarlama stratejisine sahip olmayı ve başarılı olmalarına yardımcı olacak doğru kaynaklara yatırım yapmayı göz ardı etmemelidirler.

Yasal Düzenlemelerin Karmaşıklığı

Yeni kurulan şirketler, özellikle son yıllarda karmaşık yasal düzenlemelerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Yeni işletmelerin sayısı arttıkça, yasal düzenleyicilerin bu firmaların çeşitli yasalara, yönetmeliklere ve standartlara uymasını sağlamaya daha fazla dahil oldukları tespit edilmiştir (Triebel, 2018). Bu durum, bir işi yürütmek için üstlenilmesi gereken evrak ve uyum çabalarının miktarında önemli bir artışa neden olmuştur. Karmaşık yasal düzenlemeler, bir işletmeyi yürütmeye ilgili maliyetlere de yansımıştır. Çünkü startup firmaları, uyumu sağlamak için avukatlara ödeme yapmak veya uyumsuz oldukları tespit edilirse ağır para cezaları ödemek zorunda kalmıştır. Çoğu durumda, uyum maliyeti o kadar yüksek hale gelmiştir ki, bazı

startup firmalarının faaliyete geçmesini engellemiştir. Bu durum, özellikle bu düzenlemelere uymak için gerekli finansal kaynaklara sahip olmayan küçük işletmeler için sorunlu olmuştur.

BAŞARI TARİFİ: DÖRT YAPRAKLI YONCA

Kurucu ve Ekip

Bir startup firmasının hayatta kalabilmesi büyük ölçüde kurucusunun rolüne bağlıdır. Kurucu, bir girişimin arkasındaki itici güçtür, ekibe liderlik etmekten, vizyonu belirlemekten ve bunların gerçekleşmesi için gerekli kaynakları sağlamaktan sorumludur (Salamzadeh, 2015). Güçlü bir kurucu olmadan, bir girişimin mücadelesinin uzun sürmemesi ve sonunda başarısız olması muhtemeldir.

Kurucular, firmayı başarılı kılacak vizyona, güdüye ve kararlılığa sahip olmalıdır. Doğru fırsatları belirleyebilmeleri ve ekibin hedeflere odaklandığından emin olmaları gerekir. Yatırımcılar, ortaklar ve müşterilerle etkili bir şekilde iletişim kurabilmelidirler. İş modeli ve rekabet ortamı hakkında iyi bir anlayışa sahip olmalıdırlar.

Başarıyı garantilemek için, kurucular doğru ekibi işe alabilmeli, kaynakları ve finansmanı yönetebilmeli ve hesaplanmış riskler alabilmelidir. Zor kararlar verebilmeli ve rekabette önde kalmalıdırlar. Ekibi motive edebilmeli ve işbirliği, yenilikçilik ve sorumluluk kültürü oluşturabilmelidirler. Nihayetinde, bir startup firmasının başarısı, kurucusunun liderliğine bağlıdır. Doğru vizyon, dürtü ve kararlılıkla bir kurucu başarılı bir iş yaratabilir.

Bir startup firmasının ulaşacağı başarılar büyük ölçüde ekibinin performansına bağlıdır (Crowne, 2002). Ekip, herhangi bir işletmenin mihenk taşıdır ve yeni kurulan bir şirketin başarılı olabilmesi için güçlü, motive olmuş ve üretken bir ekibe sahip olması çok önemlidir. Ekip, tamamlayıcı becerilere sahip ve şirketin hedeflerine ulaşmak için birlikte çalışabilecek kişilerden oluşmalıdır. Sorunlara yaratıcı çözümler bulmak ve birlikte çalışabilmek için ekipte iyi bir beceri ve yetenek dengesi kurmak olmak önemlidir.

Ekip ayrıca kararlar almak ve harekete geçmek için etkili bir şekilde işbirliği yapmalı ve iletişim kurabilmelidir. İletişim, herhangi bir işte esastır ve etkili bir ekibe sahip olmak, başarılı iletişimin anahtarıdır. Bu, herkesin dinlenildiği ve fikirlerin tartışıldığı düzenli ekip toplantıları yoluyla başarılabılır.

Bir ekip ayrıca ortaya çıkan herhangi bir zorlukla başa çıkabilmeli ve sorunlar üzerinde düşünebilmelidir. Gelecekle ilgili genellikle belirsizlik oldu-

ğundan ve ekibin hızla uyum sağlayıp dönebilmesi gerektiğinden, bu bir startup için önemlidir.

Bunlara ilaveten, ekibin birbirine güven ve saygı duyması ve destekleyici bir ortama sahip olması önemlidir. Bu, tüm ekip bireylerinin motive ve üretken olmasına ve ekibin aynı hedef için çalışmasına yardımcı olacaktır.

Finansman

Startup firmaları genellikle fon eksikliği engeliyle karşılaşmaktadır. Finansman yetersizliği startup firmalarının faaliyet göstermelerini ve büyümelerini zorlaştırır. Ancak, iyi bir iş planıyla birlikte doğru miktarda finansman, bu acemi şirketler için başarının anahtarı olabilir.

Finansman, reklam, pazarlama, çalışanları işe alma, malzeme satın alma, mağaza kurma gibi bir iş kurmayla ilgili maliyetleri karşılamak için kullanılabilir. Kaynak sağlanacak bu operasyonlar, startupların temel iş faaliyetlerine odaklanmalarına ve yeni pazarlara açılmalarına olanak tanır.

Finansman, startup firmalarının daha fazla kaynağa ve fırsata erişmelerini sağlayarak başarı şanslarını artırmalarına da yardımcı olabilmektedir (Akın, 2020). Örneğin, deneyimli profesyonelleri ve danışmanları işe almak, gerekli ekipmanı satın almak ve yenilikçi ürün ve hizmetler geliştirmek için fonlar kullanılabilir.

Ayrıca, sermayeye erişime sahip olmak, girişimlerin ek fonlar ve değerli tavsiyeler sağlayabilecek potansiyel yatırımcıları ve risk sermayedarlarını çekmesine yardımcı olabilir (Şekerli ve Yıldız, 2022). Startupper, ek finansman sağlayarak operasyonlarını hızla büyütebilir ve yeni başarı zirvelerine ulaşabilir (Şekerli ve Yıldız, 2022).

Kısacası, finansman, herhangi bir girişimin başarısının temel bir unsurudur. Doğru miktarda fonu güvence altına alabilen ve bunları akılcıca kullanabilen şirketlerin, hedeflerine ulaşma ve başarılı olma şansı daha yüksektir.

Pazarlama ve İş Modeli

Startup firmalarının birçok hareketli parçası vardır ve pazarlamanın rolü bu parçaların en önemlilerinden birisidir (Crowne, 2002). Kapsamlı bir pazarlama stratejisi olmadan, bir startup firmasının başarısız olması muhtemeldir. Pazarlama, startup firmasının potansiyel müşteriler arasında görünürlük yaratmasına ve ilgi uyandırmasına ve doğru endüstri ortakları ve etkileyicilerle ilişkileri geliştirmesine olanak tanır.

İyi pazarlama, bir startup firmasının hedef müşterilerine ulaşmasına ve başarılı bir marka oluşturmaya yardımcı olur. Pazarlama stratejisi doğru uygulandığında, olumlu bir marka imajı oluşturmaya ve firmanın rekabette öne çıkmasını sağlayacaktır. Ayrıca doğru pazarlama stratejisi firmanın yeni pazarlara ve müşterilere ulaşmasına, müşteri tabanını ve gelirini artırmasına destek olur.

Pazarlama ayrıca dış dünyayla ilişkiler kurmanın harika bir yoludur. Mevcut ve potansiyel ortaklar, yatırımcılar ve diğer paydaşlarla bağlantı kurmak için kullanılır. Pazarlama yoluyla, firma olumlu bir kamu imajı yaratabilir ve halkın nezdinde güvenilirlik kazanabilir.

Kısacası, yeni başlayan bir firma için pazarlamanın rolü hafife alınamaz. İyi pazarlama, yeni başlayan bir firma için başarının anahtarı olabilir, hedeflerine ulaşmasına, olumlu bir itibar kazanmasına ve kendisini sektörde bir lider olarak kabul ettirmesine yardımcı olabilir.

İş modeli, herhangi bir başlangıç firmasının başarısında kritik bir rol oynar. Firmanın operasyonları için plan görevi görür ve firmanın nasıl gelir elde edeceği ve müşteriler için değer yaratacağı konusunda çerçeve sağlar. İş modeli aynı zamanda modeli uygulamak için gerekli kaynakları ve yetenekleri tanımlar. Ayrıca iyi hazırlanmış iş modelinde bu kaynakların ve yeteneklerin nasıl yönetileceğini ve tahsis edileceğini belirler.

İş modeli, startuplar için önemlidir çünkü fırsatları belirlemelerine ve farklı stratejiler izlemeyle ilişkili potansiyel riskleri değerlendirmelerine de yardımcı olmaktadır. Bir iş modeli, kaynakların kullanımının nasıl optimize edileceği ve rekabet avantajları yaratılacağı konusunda da rehberlik sağlamaktadır. Son olarak, bir iş modeli, bir startup firmasının kazanan bir strateji geliştirmesine ve tekliflerini rakiplerinden nasıl ayırt edebileceğini belirlemesine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle, iyi hazırlanmış bir iş modeli, herhangi bir startup firmasının başarısında kilit bir faktördür (Sommer vd., 2009).

Zamanlama

Başlangıç firmasının başarısı için zamanlama çok önemlidir. Bir ürünü veya hizmeti piyasaya sürmek için doğru zamanın seçildiğinden emin olmak için bilgi sahibi olmak ve araştırma yapmak önemlidir. Bu, girişimin başarılı olmasına ve firmanın kendi sektöründe bir lider olarak yerleşebilmesine yardımcı olacaktır (Triebe vd., 2018).

Başarılı bir girişim, bir ürünü veya hizmeti piyasaya sürmek için doğru zamanı doğru bir şekilde belirleyebilen girişimdir. Bir ürün veya hizmetin

lansmanında çok erken veya çok geç kalmak, başarısız bir girişime yol açabilir.

Startup firmaları her zaman sektörlerindeki trendlerin yanı sıra tüketici ihtiyaçlarının da farkında olmalıdır. Rakiplerin hareketlerini izlemek ve onların güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek önemlidir. Bu, potansiyel başarıyı en üst düzeye çıkarmak için bir ürün veya hizmetin piyasaya sürüleceği doğru zamanın belirlenmesine yardımcı olacaktır. Yeni başlayan bir firma, bir ürün veya hizmet lansmanı için doğru zamanlamayı belirlemek için mevcut ekonomik ve piyasa koşullarının yanı sıra kaynakların mevcudiyetine de dikkat etmelidir.

Sonuç

Startup firmaları, gelişme ve büyüme yolculuklarında başarılarını önemli ölçüde etkileyebilecek çok sayıda engelle karşılaşmaktadır. Bu engeller arasında finansmana erişim eksikliği, sınırlı pazar bilgisi, yetersiz altyapı, düzenleyici ve yasal engeller ve yoğun rekabet sayılabilir. Bir girişimin büyümesi ve hayatta kalması için bu engellerin aşılması çok önemlidir.

Startup firmalarının sıklıkla karşılaştığı önemli bir engel, finansmana erişim eksikliğidir. Finansman eksikliği, girişimin hala pazarda bir yer edinmeye çalıştığı gelişimin ilk aşamalarında büyük bir engel olabilmektedir. Yeni girişimler bu engeli aşmak için melek yatırımcıları, risk sermayedarlarını ve kitle fonlaması veya hibeler gibi diğer finansman kaynaklarını arayabilirler (Yanık, 2021). Bununla birlikte, yatırımcıları çekmek için, startup firmalarının net ve çekici bir iş planına ve gelir getirebilecek geçerli bir ürün veya hizmete sahip olmaları gerekir.

Startup firmalarının karşılaştığı bir başka engel de sınırlı pazar bilgisidir. Pazarı ve müşteri ihtiyaçlarını tam olarak anlamadan, yeni başlayanların tüketicilerde yankı uyandıracak bir ürün veya hizmet yaratması zor olabilir. Bu engelin üstesinden gelmek için yeni girişimlerin pazar araştırması yapması, hedef kitlesi hakkında veri toplaması ve bu bilgileri ürün geliştirme ve pazarlama stratejilerini bilgilendirmek için kullanması gerekmektedir.

Yetersiz altyapı, özellikle teknoloji ve üretim yetenekleri söz konusu olduğunda, girişimler için de bir engel olabilir. Bu engeli aşmak için startuplar mevcut altyapı ve ortaklıklardan yararlanabilir veya yazılım geliştirme platformları veya üretim ekipmanları gibi kendi altyapılarına yatırım yapabilir.

Düzenleyici ve yasal engeller, özellikle sağlık veya finans gibi yüksek düzeyde düzenlemeye tabi sektörlerde, girişimler için önemli engeller oluşturabilir. Bu engellerin üstesinden gelmek için, startupların ilgili düzenlemeleri

güçlü bir şekilde anlamaları ve uyumluluğu sağlamak için hukuk uzmanlarıyla çalışmaları tavsiye edilmektedir (Karabeytan, 2023).

Son olarak, genellikle köklü aktörlerin yer aldığı kalabalık pazarlara giren startuflar için yoğun rekabet yaygın bir engeldir. Bu engeli aşmak için startufların yenilikçi çözümler sunarak, güçlü bir marka yaratarak ve stratejik ortaklıklar kurarak kendilerini rekabette farklılaştırmaları gerekiyor.

Öte yandan, bu engellerin aşılmasında güçlendirici olarak hareket edebilecek çeşitli faktörler vardır. Net bir vizyon ve misyona sahip kurucu, bir girişimin odaklı ve motive kalmasına yardımcı olabilir. Güçlü ve tutkulu bir ekip, yenilikçiliği ve yaratıcılığı yönlendirmeye yardımcı olabilir. Stratejik ortaklıklar uzmanlığa, kaynaklara ve potansiyel müşterilere erişim sağlayabilir. Uyarlanabilir ve esnek bir iş modeli, karşılaşılan zorluklardan sıyrılmak için etkindir. Teknolojinin etkin kullanımı süreçleri düzene sokabilir ve verimliliği artırabilir. Son olarak, öğrenmeye ve dönüşe istekli olmak, yeni girişimlerin pazardaki değişikliklere karşı evik ve duyarlı kalmasına yardımcı olabilir.

Zorlukları etkili bir şekilde yönlendiren ve bu desteklerden yararlanan girişimler, büyüme ve başarı için kendilerini konumlandırabilir. Bununla birlikte, engelleri aşmak için herkese uyan tek bir yaklaşım olmadığına dikkat etmek önemlidir. Her girişim benzersizdir ve biri için işe yarayan stratejiler ve araçlar bir başkası için işe yaramayabilir. Bu nedenle, girişim kurucularının açık fikirli, yaratıcı ve kendileri için neyin işe yaradığını bulana kadar denemeye istekli olmaları çok önemlidir.

Sonuç olarak, bir girişimin yolculuğu zorluklarla ve engellerle doludur. Ancak doğru bakış açısı, kararlılık ve destekle bu engelleri aşmak ve başarılı bir iş yaratmak mümkündür.

Kaynaklar

- Akın, M. Ş. (2020). Risk Sermayesinin Yüksek Maliyeti ve Startuplar'ın İzleme- si Gereken Yatırım Stratejisi. *İstanbul İktisat Dergisi*, 70 (1), 229-245. DOI: 10.26650/ISTJECON2020-0010
- Berg, V., Birkeland, J., Pappas, I. O., & Jaccheri, L. (2018). The role of data analytics in startup companies: Exploring challenges and barriers. In *Challenges and Opportunities in the Digital Era: 17th IFIP WG 6.11 Conference on e-Business, e-Services, and e-Society, I3E 2018*, Kuwait City, Kuwait, October 30–November 1, 2018, Proceedings 17 (pp. 205-216). Springer International Publishing.
- Bilgiseven, E. B. & Kasımoğlu, M. (2020). Start Up Girişimlerde Girişimcilik Niyeti Üzerinde Etkili Olan Faktörler Arasındaki İlişkinin Analizi. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4 (7), 41-59. DOI: 10.31006/gipad.726625
- CB Insights. (2021, August 3). The Top 12 Reasons Startups Fail. Retrieved April 24, 2022, from CB Insights <https://www.cbinsights.com/research/report/startup-failure-reasons-top/>
- Crowne, M. (2002, August). Why software product startups fail and what to do about it. Evolution of software product development in startup companies. In *IEEE International Engineering Management Conference (Vol. 1, pp. 338-343)*. IEEE.
- Genome, S. (2020). The global startup ecosystem report GSER 2020. *Startup Genome, San Francisco*.
- Karabetyan, L. (2023). İşletmelere Yönelik Düzenlemeler ve Girişimcilik Faaliyeti: BRICS Ekonomileri için Bir Nedensellik Analizi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10 (1), 175-188. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/optimum/issue/74376/1196788>
- Karadayı, T. & Yazıcı, S. (2021). PLANNING THE BUSINESS MODEL BY DESIGN THINKING: A RESEARCH ON START-UPS. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 5 (10), 75-95. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tje/issue/66614/1011309>
- Klačmer Čalopa, M., Horvat, J., & Lalić, M. (2014). Analysis of financing sources for start-up companies. *Management: journal of contemporary management issues*, 19(2), 19-44.
- Mustapha, A., & Tlaty, J. (2018). The entrepreneurial finance and the issue of funding startup companies. *European Scientific Journal*, 14(13), 268-279.
- Ries, E. (2017). The startup way: how modern companies use entrepreneurial management to transform culture and drive long-term growth. Currency.

- Şahin, B. & Sığırı, Ü. (2022). Responsive Market Orientation: A Qualitative Research on Turkish Startup Companies. *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 11 (1), 105-141. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jeim/issue/72084/1142008>
- Salamzadeh, A. (2015). Innovation accelerators: Emergence of startup companies in Iran. In 60th Annual ICSB World Conference June (pp. 6-9).
- Salamzadeh, A., & Kawamorita Kesim, H. (2015). Startup companies: Life cycle and challenges. In 4th International conference on employment, education and entrepreneurship (EEE), Belgrade, Serbia.
- Şekerli, E. B. & Yıldız, A. (2022). Başlangıç Sermayesi Girişimlerinin Öğrenmesinde Girişim Sermayesi Fonlarının Rolü. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (2), 197-211. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iibfdkastamonu/issue/74499/1116008>
- Skala, A., & Skala, A. (2019). The startup as a result of innovative entrepreneurship. *Digital Startups in Transition Economies: Challenges for Management, Entrepreneurship and Education*, 1-40.
- Sommer, S. C., Loch, C. H., & Dong, J. (2009). Managing complexity and unforeseeable uncertainty in startup companies: An empirical study. *Organization Science*, 20(1), 118-133.
- Tekin, E. (2021). Türkiye’de Start-up Ekosistemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Econder International Academic Journal*, 5 (1), 33-48. DOI: 10.35342/econder.847279
- Triebel, C., Schikora, C., Grasko, R., & Sopper, S. (2018). Failure in startup companies: why failure is a part of founding. *Strategies in failure management: Scientific insights, case studies and tools*, 121-140.
- Yanık, S. D. (2021). Girişim Şirketlerinin Sermaye İhtiyaçlarını Karşılama İçin Kullandıkları Fon Mekanizmaları. *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (2), 339-372. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mhfd/issue/69028/1092352>
- Yoo, C., Yang, D., Kim, H., & Heo, E. (2012). Key value drivers of startup companies in the new media industry—The case of online games in Korea. *Journal of Media Economics*, 25(4), 244-260.

Gürültüye Bağlı İşitme Kaybı ve Sosyo-Ekonomik Etkisi

Emre Söylemez¹

Ümit Topçuoğlu²

Özet

Yüksek şiddette gürültüye maruz kalma sonucunda gürültüye bağlı işitme kaybı (GBİK) oluşmaktadır. GBİK, bireylerin iletişim becerilerini sınırlamaktadır. Dolayısı ile bireylerde sosyal strese, depresyona, utanç duygusuna, zayıf benlik saygısına ve ilişki zorluklarına neden olmaktadır. Tüm bu sağlık sorunlarının yanında GBİK, bireyleri ekonomik açıdan da olumsuz etkilemektedir. GBİK'li bireyler, işitme kayıplarını telafi etmek için işitme cihazı kullanmak zorundadır ve sigorta şirketleri işitme cihazı ücretlerini tamamıyla karşılamamaktadır. İşçilerin yanı sıra işverenler ve ülke ekonomileri de GBİK'ten olumsuz etkilenmektedir. Sigorta şirketleri GBİK'li işçilerin sağlık giderlerini ömür boyu karşılamaktadır. Ayrıca ülkeler açısından işitme kayıplı bu işçiler iş gücü kaybına neden olmaktadır. İşverenler ise işitme kaybı oluşan işçilere yüklü tazminatlar ödemek zorunda kalabilmektedir. Sonuç olarak en kolay önlenilebilir meslek hastalıklarından biri olan GBİK, başta kalıcı sağlık sorunları olmak üzere iş gücü yitimine, yüklü tazminat durumlarına ve devam eden sağlık giderlerine neden olmaktadır. GBİK hakkında işçilerin bilinçlendirilmesi, koruyucu ekipman kullanmaya yönelik teşvikler ve daha katı sağlık politikaları ile işitme kaybı ve ortaya çıkan tüm bu olumsuz durumlar önenebilir. Böylelikle işçilerin sosyo-ekonomik; işveren ve devletlerin ekonomik olarak olumsuz etkilenmesinin önüne geçilebilir.

GİRİŞ

İletişimin en temel ögesi olan işitme; öğrenme, bilişsel kapasite, dil ve konuşma gelişimi ve fonksiyonel kapasite ile ilişkilidir. Yani işitme kaybı olan bireylerde iletişim sorunlarının yanında bir takım başka sorunlarda ortaya çıkmaktadır (1). Burada en önemli faktörler işitme kaybının derecesi, tipi, tek mi çift taraflı mı olduğu, ne zaman oluştuğu ve işitsel deprivasyon süresi-

1 Karabük Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, Odyometri Pr., emresoylemez@karabuk.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7554-3048

2 Karabük Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, İlk ve Acil Yardım Pr., umittopcuoglu@karabuk.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2031-5862

dir. İşitmenin normal aralığı 0-15 dB olarak kabul edilmekte ve bu aralık saf ses ortalamasına (SSO; 500 Hz-1000 Hz- 2000Hz ve 4000Hz ortalaması) göre yorumlanmaktadır. SSO'un 90 dB'yi geçtiği durumlar ise çok ileri derecede işitme kaybı olarak kabul edilmektedir. İşitme kayıpları dış, orta ve iç kulak kaynaklı olabilmektedir. Dış ve orta kulak nedenli oluşmalar medikal veya cerrahi tedavi ile düzeltilebilirken iç kulak kaynaklı olanlar genellikle kalıcıdır. İç kulak kaynaklı işitme kayıplarında hastalara amplifikasyon sistemleri veya implantlar önerilmektedir.

İşitme kaybının lateralizasyonu, işitme kaybına bağlı oluşan sorunları etkileyen diğer bir unsurdur. Tek taraflı kayıplarda bireyler bilateral kayıplara göre daha az etkilenmektedir. Tek taraflı kayıplarda bireyler genellikle sesin lokalizasyonu ve lateralizasyonu ayırt edemezler. Çift taraflı kayıplar ise bireylerin iletişim yeteneğini önemli ölçüde azaltır, yaşam kalitesini düşürür.

İşitme kayıpları çocukluk çağı işitme kayıpları ve yetişkinlerde görülen işitme kayıpları olarak ikiye ayrılmaktadır. Çocukluk çağı işitme kayıpları ise prelingual (dil gelişimi öncesi) ve postlingual (dil gelişimi sonrası) olarak ikiye ayrılmaktadır. Postlingual işitme kayıplı çocuklar uygun şekilde rehabilite edildiğinde normal yaşlılarına yakın şekilde gelişimlerini tamamlamaktadır. Prelingual işitme kayıplı çocuklarda ise kritik dönem (yaklaşık 4 yaş) önemlidir ve bu döneme kadar uygun habituasyonun sağlanması gereklidir. Aksi takdirde çocukların işitme, bilişsel, dil ve konuşma ve motor gelişimlerinde kalıcı problemler gözlenmektedir. Yetişkinlerde görülen işitme kayıpları ise yaşlılığa, "enfeksiyonlara, travmalara, idiyomatik veya gürültüye" (bu tipler çocuklarda da görülebilir) bağlı oluşabilmektedir.

Son olarak işitsel deprivasyon süresi işitme kaybının etkilerinin şekillenmesinde oldukça önemlidir. Periferik organlardan gelen girdiler santral sinir sistemini beslemektedir. Girdiler azaldığında veya yok olduğunda santral sinir sistemi zamanla körelmektedir. İşitme için 4 yaş kritik dönemdir ve bu yaştan sonra santral sinir sisteminin nöroplastisite (gelişme, filizlenme) yeteneği azalmaktadır. Yani, 4 yaş sonrasında, santral işitme sistemi işitsel girdinin azalmasına bağlı olarak atrofiye uğrayabilirken işitsel girdinin tekrar rehabilite edilmesi ile tekrar aynı gelişimi gösterememektedir. Dolayısı ile işitme kaybının oluştuğu ile tedavi/rehabilite edildiği zaman arasındaki süre önemlidir.

Bu bağlamda gürültüye bağlı işitme kaybı (GBİK); gürültünün iç kulak yapılarına hasar vermesi ile oluşan çok hafiften çok ileri derecede işitme kaybına neden olabilen, genellikle bilateral, kalıcı ve yetişkinlerde (çoğunlukla) gözlenen bir hastalıktır. Mesleki bir hastalık olarak da değerlendirilebilen

GBİK, bireylerde depresyon, anksiyete, iletişim problemleri başta olmak üzere birçok başka sorunlara yol açmaktadır. Bu bölümde GBİK'in sosyo-e-konomik etkileri ele alınacaktır.

1. GÜRÜLTÜYE BAĞLI İŞİTME KAYIPLARI

Yüksek şiddette seslerin insan sağlığını etkilediği ve işitme kaybı oluşturduğu geçmişte bilinmemekteydi. Tarihte ilk defa 16.yy'da Fransız Doktor Ambroise Paré tarafından ateşli silahların neden olduğu akustik travma tanımlanmıştır (2).

Gürültünün işitme sistemine etkisi çoğunlukla 20. yy'da yaşanan savaşlar ile anlaşılmıştır. Balkan savaşları ve 1. Dünya savaşında yüksek şiddette ses çıkaran ağır silahların kullanılmasıyla ilk defa gürültünün etkileri net olarak görülmüştür. Ancak savaş ortamında hekim sayısının az olması ve hekimlerin genellikle durumu daha ağır olan hastalar ile ilgilenmesi akustik travmaya klinik yaklaşımı kısıtlamıştır. Bunun yanı sıra bazı hekim notlarında askerlerde oluşan bu işitme kaybının geçici olduğu, savaşın korkunç psikolojisi ile histerik oluşabileceği veya askerlerin simülasyon yaptığı belirtilmiştir (3).

Gürültüye bağlı işitme kaybı ve akustik travmanın önemi esasen 2. Dünya savaşı sonrasında anlaşılmıştır. Her ne kadar savaş sırasındaki akustik travmaya bağlı işitme kayıpları ve buna bağlı tazminatlar akustik travma kavramının önemini ortaya koysa da savaş sonrası gelişmeler de bu kavramın önemini arttırmıştır. Savaş sonrasında jet motorlu savaş uçakları tanıtılmıştır. Bu uçaklar, o dönemdeki en uzun süreli ve şiddetli sesi çıkarmaktadır. Jet motoru gürültüsüne maruz kalmanın da kısa sürede kalıcı işitme kaybına neden olduğu kısa sürede fark edilmiştir (2). 2. Dünya savaşı sonrasında akustik travmaya ve gürültüye bağlı işitme kaybı olan bireylerin sayısı artmış ve bu durum odyoloji bilimine verilen önemin artmasında etkili olmuştur.

Genel olarak yüksek şiddetli seslerin neden olduğu işitme kaybı, akustik travma ve GBİK olarak iki gruba ayrılır. Akustik travma, çok şiddetli kısa süreli bir sese maruz kalındığında oluşur ve ani gelişen işitme kaybı ile sonuçlanır. Akustik travma sonrasında işitme sisteminde bazı iyileşmeler gözlenebilir. Yani kulak çınlaması ve işitme kaybı gibi bazı semptomlar ortadan kalkabilir. GBİK ise daha düşük şiddetteki seslere kronik olarak maruz kalma sonucu oluşur. Kronik GBİK'in etkili medikal ve cerrahi bir tedavisi bulunmamaktadır.

1.1. Akustik Travma

Çok yüksek şiddetteki seslere ani ve kısa süreli maruz kalmak akustik travma olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak, şiddeti minimum 110-120 dB

SPL olan patlama türevi seslerin akustik travmaya neden olacağı düşünülmektedir. Bu şiddette yüksek enerjiyi genellikle silah ve bomba patlaması, türbin motorlar, uçaklar ve helikopterler oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu seslere daha sık maruz kalan askeri personeller akustik travma için risk altındadırlar.

Akustik travmada uyarının büyüklüğüne göre kulak zarı yırtılabilir, orta kulak yapılarında hasarlar oluşabilir. Ancak ani kısa süreli şiddetli sesin asıl etkisi kokleaya olmaktadır. Akustik travma sonucunda baziler membran yırtılabilir ve işitmeden sorumlu organ olan “korti” zarar görebilir. Korti organında bulunan tüylü hücrelerin hasarı doğrudan ani başlangıçlı işitme kaybına neden olabilir. Gürültü ayrıca Deiters, Pillar ve Hensen hücreleri gibi destek hücrelerine de zarar verebilir (4). Bu hasarlara bağlı olarak tüylü hücreler, Deiters hücreleri ve Hansen hücreleri arasındaki hücre kavşakları kırılabilir (5). Koklea tonotopik bir organizasyona ve belirli bir dirence sahiptir. Kokleanın bazal kısmı yüksek frekanslı seslere hassasken apikal kısmı alçak frekanslı seslere hassastır. Ayrıca bazal kısımdan apekse gidildikçe kokleanın genişliği artmaktadır. Kokleanın bu özelliğini sürdürebilmesi için yapısının ve direncinin korunması gerekmektedir. Destek hücrelerinin hasarı kokleanın direncini ve sonuç olarak kokleadaki vibrasyonun lokal direncini etkiler. Bu durum sesin frekansına göre maksimum amplitüde ulaşan baziler membran vibrasyonunu etkiler ve sesin kodlanmasında aksaklıklar oluşturur. Ek olarak destek hücrelerinin hasarı tüylü hücrelerin kaybına neden olabilir (6). Aşırı gürültüye maruz kaldıktan sonra oluşan hasarlar başlangıçta oldukça küçüktür. Ancak gürültüyü takip eden günlerde (2-30 gün) gürültü geçse bile bu hasarlar büyümektedir (4). Bu hasarların büyümesinin nedeni endolenfin retiküler laminadaki deliklerden geçerek kortilenfe karışması olarak açıklanmıştır (7,8). Spiral ganglion, stria vaskularis ve spiral ligamentteki kan damarları vasıtası ile koklea zengin şekilde beslenmektedir. Yüksek şiddetteki gürültüler stria vaskularise akut hasarlar verebilmekte ve stria vaskulariste şişmelere neden olabilmektedir (9). Bu şişlikler strianın intermedial hücrelerine kalıcı şekilde zarar verir. Stria hasarı da endokoklear potansiyeli etkiler. Dolayısı ile kokleada endokoklear potansiyel artabilir ve bireylerde işitme kaybına ek olarak endolenfatik hidrops mekanizması ile benzer vertigo şikayetleri görülebilir. Daha ilerleyen dönemlerde lateral duvardaki kan damarları zarar görebilir ve kokleanın beslenmesi etkilenebilir. Kokleanın beslenmesini etkileyen en ufak bir faktör hücre ölümlerine neden olabilir ve kokleada kalıcı hasarlara yol açabilir.

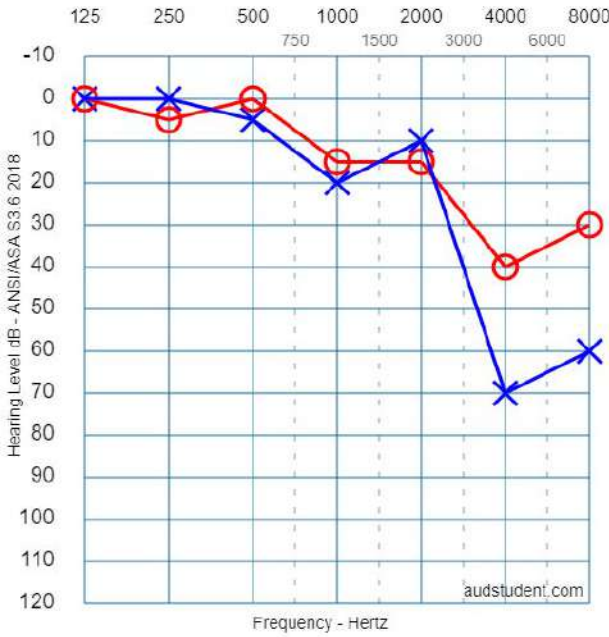
1.2. Gürültüye Bağlı İşitme Kaybı

Uzun süreli yüksek şiddetli gürültü sonucunda oluşan GBİK, 3 evrede gelişir. Birinci evre, gürültüye ilk maruz kalma ile tüylü hücrelerde oluşan ufak hasarlardır. Bu evredeki hasarlar saf ses odyometri testi ile anlaşılabilir. Ancak bireylerde tinnitus ve hiperakuzi gibi işitsel rahatsızlıklar ile baş ağrısı, yorgunluk, stres gibi işitsel olmayan rahatsızlıklar oluşabilir. İkinci evre, gürültünün aylar ile yıllar arasında devam etmesiyle oluşur. Bu evrede gürültü, dış kulak yolunun rezonans frekansı etkisi ile kokleanın bazal bölümüne hasar verir. Bu hasarlar odyogramda 3, 4 veya 6 kHz de akustik çentik şeklinde görülebilmektedir. Bu evreye kadar hızlı bir şekilde şiddeti artan GBİK, bu hasarlardan sonra bir plato dönemine girebilir. Konuşma anlaşılabilirliği ciddi şekilde etkilenmediği için bu hasarlar işitme testi yapılmadan nadiren fark edilebilir. Üçüncü evre, gürültüye maruz kalmanın üstünden yıllar geçmesiyle oluşur. Bu evrede kokleadaki hasarlar daha da artmıştır ve orta ile alçak frekansları da etkilemiştir. Hastalar işitme kayıplarının farkındadır ve genellikle medikal veya rehabilitatif bir tedavi arayışındadır.

Kronik gürültü kokleada reaktif oksijen türlerinin ve diğer serbest radikal moleküllerin üretimine yol açmaktadır. Bu radikallerin muhtemel kaynağı; metabolik olarak aşırı çalıştırılan koklear mitokondri, iyonik akışlar ve iskemik reperfüzyon olduğu düşünülmektedir (10,11). İyonik akışlar hücre zarındaki gürültü kaynaklı geçici mikro lezyonlar, retiküler lamina veya aşırı İTH uyarılmasından kaynaklanan glutamat eksitotoksitesi sonucu oluşabilir (12-14). Mikro lezyonlar ve reaktif oksijenlerin neden olduğu Ca^{2+} düzenleyici proteinlerinin hasarı hücre içinde Ca^{2+} iyonunun artmasına neden olabilir. Bu durum reaktif oksijen türlerinden bağımsız nekrotik hücre ölümlerini tetikleyebilir ve diğer istenmeyen radikalleri açığa çıkarabilir (15,16). Benzer şekilde reaktif oksijen ve glutamat eksitotoksitesi mitokondriyel hasar oluşturur ve bu hasarlar hücre ölümlerinde önemli bir yer tutar. Reaktif oksijen türleri, gürültüye maruz kaldıktan hemen sonra ortaya çıkar ve 7-10 gün devam eder. Korti organının bazal ucundan apikal olarak yayılır, böylece nekroz ve apoptoz alanı genişler. Glutamat VIII. Kranial sinirin eksite edici nörotransmitteridir. Sinapslarda aşırı salgılanan glutamat, post-sinaptik hücrelerdeki glutamat reseptörlerinde aşırı uyarıma (eksitotoksite) neden olur. Aşırı uyarım post sinaptik hücrelerin dendritlerinde şişmelere, kırılmalara ve ödemlere neden olur. Bu durumda glutamat blokerların uygulanması GBİK'in oluşmasını engelleyebilmektedir. Eğer gürültü devam etmezse dendrit terminallerindeki şişlikler ve kırılmalar tamir edilebilir. Böylelikle işitme eşiklerinde bir miktar düzelmeler olabilir. Metabolik hasarlara bağlı GBİK, doğrudan hasara göre daha yavaş ve kademeli ilerlemektedir (17-20).

Gürüntünün işitme sistemine verdiği zarar dış kulak yolunun rezonans frekansından ötürü en fazla 3 kHz, 4kHz veya 6 kHz'de gözlenmektedir. Bu nedenle odyogramda bu frekanslar tutan akustik çentik gözlenmektedir. Gürültü nedeni ile oluşan bir işitme kaybının odyogram konfigürasyonu Şekli 1. de gösterilmiştir.

Şekil 1. Gürültüye bağlı işitme kaybının odyogram görüntüsü.

2. GÜRÜLTÜYE BAĞLI İŞİTME KAYBININ YAYGINLIĞI

Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre dünyada yaklaşık 466 milyon işitme kayıplı birey vardır (21). Tinnitus ve hiperakuzi, işitme kaybına en sık eşlik eden komorbitelerin başında gelmektedir. Ayrıca bu bireylerin büyük çoğunluğu orta ve az gelişmiş ülkelerde yaşadığı için medikal ve rehabilitatif tedaviye ulaşmakta zorluk çekebilmektedir. Gürültü ve yüksek şiddetli sesler işitme kaybı oluşumunda önemli bir faktördür. GBİK, presbiakuziden sonra en yaygın görülen SNİK çeşididir (22). GBİK'in dünya çapındaki prevalansının %16 olduğu, bölgelere ayrıldığında ise batı ülkelerindeki prevalansının %7, gelişmekte olan ülkelerdeki prevalansının ise %21 olduğu belirtilmiştir (23). GBİK'in prevalansını, hiç şüphesiz, gürültü şiddeti ve süresi gibi dış faktörlerin yanında eğitim düzeyi, bilinçlenme ve gürültüden korunma gibi bireysel faktörler de etkilemektedir. İşçiler, askerler, balıkçılar ve müzisyenler gibi meslek gruplarında GBİK'in görülme sıklığı artmaktadır. Ülkemizde,

genel popülasyonu değerlendiren ve GBİK'i araştıran geniş çaplı bir araştırma yapılmamıştır. 2009 yılında yayınlanan bir çalışmada, döküm işkolunda çalışan işçilerdeki GBİK prevalansı araştırılmış ve İzmir'de toplam 7 fabrikadaki 388 işçi değerlendirilmiştir. Bu işçilerde GBİK prevalansı %23.5 olarak tespit edilmiştir (24). 1999 yılında İSGÜM tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada 17 farklı işyerindeki 1927 çalışan taranmış ve yaygınlığı %15.2 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada araştırmaya katılan çalışanlar çalışma süresine göre incelendiğinde 5 yıl ve daha az çalışanlarda GBİK %7.5 iken, 11 yıl ve daha fazla çalışanlarda %18.2 olarak saptanmıştır (25). Ülkemizde yapılan diğer bir çalışmada ise Ankara Esenboğa Havalimanında gürültüye maruz kalan 101 işçiden 39'unda (%38,6) GBİK tespit edilmiştir (26).

3. GÜRÜLTÜYE BAĞLI İŞİTME KAYBININ SOSYO-EKONOMİK ETKİSİ

Gürültüye maruziyet sonrası oluşan işitme kaybı bireylerin iletişim becerilerini sınırlamaktadır. Dolayısı ile bireylerde sosyal strese, depresyona, utanç duygusuna, zayıf benlik saygısına ve ilişki zorluklarına neden olmaktadır. İletişim güçlüklerinden kaynaklanan sosyal engeller, arka plan gürültü olan ortamlarda şiddetlenmektedir. Yani bireylerin konuşulanı anlama yeteneği çalıştıkları ortamlarda (gürültülü işyerlerinde) daha da azalmaktadır. Bu durumun iş kazası riskini artırdığı ve kaza riskinin GBİK seviyesi ile ilişkili olduğu belirtilmiştir (27). Ayrıca yapılan çalışmalar, işitme kaybı ile biliş, hafıza ve dikkat dağınıklığı arasında bir ilişki olduğunu da göstermiştir (28,29). Kısaca, GBİK'in doğrudan bir hayati tehdit oluşturmadığı; dolaylı yoldan iş kazalarına neden olduğu ve yaşam kalitesini ciddi anlamda etkilediği söylenebilir. Dolayısı ile GBİK'i önleme çalışmaları ve GBİK'in rehabilitasyonu endüstriyel odyolojinin en önemli konularından biridir.

Günümüzde endüstri ve hizmet sektörleri geniş istihdam modeli ile çalışmaktadır. Yani birçok sektörden işçi yan yana iletişim halinde görevlerini yerine getirmektedir. Dolayısı ile ortaya çıkabilecek iletişimi bozan durumlar doğrudan iş verimini de etkilemektedir. İletişimin temel ögesi olan işitme düşünüldüğünde, GBİK'li bireylerin sağlıklı bireylere göre çalışma performansının daha düşük olacağı düşünülebilir. Literatürdeki araştırmalar da bu çıkarımı doğrulamaktadır. ABD'deki işitme kayıplı işçilerin yıllık üretkenlik kaybının 100 milyar \$ olduğunu ve ileri derecede işitme kaybı olan işçilerin hafif derecede işitme kaybı olan işçilere göre yaklaşık 12.000 \$ daha az kazandığını tahmin edilmektedir (30). Daha kötüsü Jung ve Bhattacharyya işitme kaybı olan işçilerin sağlıklı işçilere göre 2.5 kat daha fazla maaşsız çalıştığını ve maaşlarının %25 daha düşük olduğunu bulmuştur (31). GBİK

yaygınlığının ülkelerin gelişmişlikleri ile doğrudan ilişkili olduğu düşünürse bu durumun gelişmekte olan ülkelerde daha kötü olduğu sonucuna ulaşılabilir. Yani düşük ücret ile çalışmanın yanında işten çıkarmalar ve tazminat ödememeler ile de karşılaşılabilir. GBİK'li bireylerde istihdam sorunları ortaya çıkabilir.

Dünya sağlık örgütünün verilerine göre işitme kaybı en yaygın görülen ilk 3 hastalıktan biridir (32,33). ABD Sorumluluk Ofisi'nin 2011 yılındaki gürültüyle ilgili raporunda işitme kaybının Savunma Bakanlığında çalışan personellerdeki en yaygın mesleki hastalık olduğu belirtilmiştir (34). Yine Savunma bakanlığının 2003 yılındaki verilerine göre işitme kaybına bağlı sivil işçilere ödenen tazminatın 56 milyon dolar olduğu; 2005 yılındaki gaziler bölümüne ödenen tazminatın 1.102 milyar dolar olduğu belirtilmiştir (35). Diğer ülkelerde de işitme kaybına bağlı maluliyet ödemelerinin oldukça fazla olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Mesleki Gürültüye Bağlı İşitme Kaybı için Maluliyet Ödemeleri (36).

Kaynak	Ülke	Tahmini Zaman Dilimi	Tahmini Bütçe (Dolar \$)
Gaziler ile ilgilenen bakanlık (37), 2014	ABD	1 yıl	1.8 milyar \$ toplam maluliyet ödemesi
Tufts ve ark (38), 2010	ABD	Yaşam boyu	Kişi başı 16.298 \$
Daniell ve ark (39), 1998	ABD	7 yıl	45.6 milyon \$ toplam maluliyet talebi 9.463 \$ (ortanca) tazminatlı maluliyet talebi 3.735 \$ (ortanca) engellilik tazminatı ile sonuçlanan talepler için geri ödemeli tıbbi harcama 352 \$ (ortanca) maluliyet tazminatına yol açmayan talepler için geri ödemeli tıbbi harcama

Kaynak	Ülke	Tahmini Zaman Dilimi	Tahmini Bütçe (Dolar \$)
Ginnold ve ark (40), 1979	ABD	1 yıl	50.7 milyon \$ işçi tazminat talepleri ile ödeme 68.6 milyon \$ federal programlar ile ödeme.
Alleyne (41), 1989	Kanada	1 yıl	28.397 \$ kabul edilen maluliyet talebinin ortalama maliyeti
Alleyne ve ark (42), 1989	Kanada	1 yıl	İşçi tazminat kurulu tarafından yıllık 8.4 milyon \$ ödeme.
Thorne ve ark (36), 2008	Yeni Zelanda	1 yıl	Engellilik talebi başına 2046 \$ Toplam maliyet 43 milyon \$

GBİK'in rehabilitasyonu işitme cihazları ile gerçekleştirilmektedir. GBİK'li bireylerin uzun süreler bilateral işitme cihazı kullanması hem sigorta şirketlerine hem de kendilerine maddi yük oluşturmaktadır. Dolayısı ile GBİK'in ekonomik etkileri uzun süreler devam etmektedir.

Ülkemizde meslek hastalıkları istatistikleri yıllık olarak sosyal güvenlik kurumu (SGK) tarafından yayınlanmaktadır. SGK verilerine göre son üç yılda (2019-2020-2021/2022 istatistiği yayınlanmamıştır) tanınmış GBİK'li işçi sayısı sırası ile 68 (%6.25), 34 (%3.74) ve 55 (%4.55)'dir (43). Ülkemizin gelişmekte olan ülkeler kategorisinde olduğu ve ülkemizde yapılan bazı lokal çalışmalar düşünüldüğünde (24-26), normalde olan GBİK insidansının kayıt altına alınan GBİK oranından daha fazla olduğunu söylenebilir. Bu veriler ile GBİK'i önleme çalışmalarının yanında işçilerin mağduriyet yaşamaması için GBİK'i tanılama çalışmalarına da önem verilmesi gerektiği görülmektedir. Böylelikle ciddiyetin farkına daha net bir şekilde varılabilir ve GBİK'i önleme çalışmaları da olumlu şekilde etkilenebilir.

Sonuç olarak en kolay önlenebilen meslek hastalıklarından biri olan GBİK, başta kalıcı sağlık sorunları olmak üzere iş gücü yitimine, yüklü tazminat durumlarına ve devam eden sağlık giderlerine neden olmaktadır. GBİK hakkında işçilerin bilinçlendirilmesi, koruyucu ekipman kullanmaya yönelik teşvikler ve daha katı sağlık politikaları ile işitme kaybı ve ortaya çıkan tüm bu olumsuz durumlar önlenebilir. Böylelikle işçilerin sosyo-ekonomik; işveren ve devletlerin ekonomik olarak olumsuz etkilenmesinin önüne geçilebilir.

Kaynaklar

- Lupsakko TA, Kautiainen HJ, Sulkava R. The non-use of hearing aids in people aged 75 years and over in the city of Kuopio in Finland. *Eur Arch Otorhinolaryngol.* 2005;262(3):165-9.
- McIlwain DS, Gates K, Ciliax D. Heritage of army audiology and the road ahead: The Army Hearing Program. *Am J Public Health.* 2008;98(12):2167-72.
- Conroy K, Malik V. Hearing loss in the trenches - a hidden morbidity of World War I. *J Laryngol Otol.* 2018; Nov;132(11):952-955.
- Salvi R, Hamernik R, Henderson D. Auditory nerve activity and cochlear morphology after noise exposure, *Arch. Otorhinolaryngol.*, 1979, 224: 111- 116.
- Hamernik RP, Turrentine G, Roberto M. Mechanically induced morphological changes in organ of Corti. In Henderson D, Hamernik RP, Colletti V (Eds.), *Basic and Applied Mechanisms of Noise Induced Hearing Loss*, New York: Raven Press, 1986: 69-70.
- Henderson D, Bielefeld EC, Harris KC, Hu BH. The role of oxidative stress in noise-induced hearing loss, *Ear Hear.* 2006, 27(1): 1- 19.
- Bohne BA, Rabbitt KD. Holes in the reticular lamina after noise exposure: implication for continuing damage in the organ of Corti. *Hear Res.* 1983;11(1): 41- 53.
- Ahmad M, Bohne BA, Harding GW. An in vivo tracer study of noise-induced damage to the reticular lamina, *Hear Res.* 2003;175(1-2): 82- 100.
- Wang Y, Hirose K, Liberman MC. Dynamics of noise-induced cellular injury and repair in the Mouse cochlea. *J Assoc Res Otolaryngol.* 2002;3(3): 248-268.
- Quirk WS, Shivapuja BG, Schwimmer CL, Seidman MD. Lipid peroxidation inhibitor attenuates noiseinduced temporary threshold shifts. *Hear Res.* 1994;74:217-220.
- Hyde G, Rubel EW. Mitochondrial role in hair cell survival after injury. *Otolaryngol Head Neck Surg* 1995;113: 530-540.
- Mulroy MJ, Henry WR, McNeil PL. Noise-induced transient microlesions in the cell membranes of auditory hair cells. *Hear Res.* 1998;115:93-100.
- Puel JL, Gervais C, d'Aldin G, et al. Excitotoxicity and plasticity of IHC-auditory nerve contributes to both temporary and permanent threshold shift. In: Axelsson A, Borchegevink H, Hamernik RP, Hellstrom PA, Henderson D, Salvi RJ, eds. *Scientific Basis of Noise-Induced Hearing Loss*. New York: George Thieme Verlag, 1996:36-42.
- Bohne BA. Mechanisms of noise damage in the inner ear. In Henderson D, Hamernik RR, Dosanjh D, Mills JH (Eds.), *Effects of Noise on Hearing*, New York: Raven Press, 1976, 41- 68.

- Kopke RD, Allen KA, Henderson D, et al. A radical demise: toxins and trauma share common pathways in hair cell death. In: Henderson D, RS, Quaranta A, McFadden S, Buckard R, eds. *Ototoxicity: Basic Sciences and Clinical Applications*, vol 884. New York: Annals of the New York Academy of Sciences, 1999.
- Kopke RD, Coleman JK, Liu J, Campbell KC, Riffenburgh RH. Candidate's thesis: enhancing intrinsic cochlear stress defenses to reduce noise-induced hearing loss. *Laryngoscope*. 2002 Sep;112(9):1515-32.
- Puel J-L, Ruel J, d'Aldin CG, Pujol R. Excitotoxicity and repair of cochlear synapses after noise-trauma induced hearing loss, *Neuroreport*. 1998, 22; 9(9): 2109- 2114.
- Pujol R, Puel J-L, D'aldin CG, Eybalin M. Pathophysiology of the glutamatergic synapses in the cochlea. *Acta Otolaryngol.*, 1993, 113(3): 330- 334.
- Kandel E, Schwartz J, Jessell T. *Principles of neural science*. Fourth ed. New York: McGraw-Hill Health Professions Division, 2000: 337- 355.
- Robertson D. Functional significance of dendritic swelling after loud sounds in the guinea pig cochlea, *Hear. Res.*, 1983, 9(3): 263- 278.
- WHO global estimates on prevalence of hearing loss. *Prevention of Deafness WHO*, 2012. (<https://www.who.int/pbd/deafness/estimates/en/>). 05-05-2020.
- Rabinowitz PM. Noise-induced hearing loss, *Am. Fam. Physician*, 2000, 1; 61(9): 2749- 2756.
- Nelson DI, Nelson RY, Concha-Barrientos M, Fingerhut M. The global burden of occupational noise-induced hearing loss, *Am. J. Ind. Med.*, 2005, 48(6): 446- 458.
- Öztürk A, Ergör G, Demiral Y, Ergör A, Tapçı N. Döküm işkolunda gürültüye bağlı işitme kayıpları sıklığı ve etkileyen etmenlerin değerlendirilmesi, *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG)*, 2009, 9(31): 40- 46.
- Vural G, Poyraz M. Dügel G. Sabır H. Endüstriyel Gürültünün İşitme Duyusuna Etkisi. *İSGÜM*. Ankara. 1999.
- Dalgıç NA. Gürültünün ankara esenboğa hava limanındaki işçilerin sağlığı üzerindeki etkilerinin araştırılması. T.C. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı. Uzmanlık Tezi. Ankara. 1991.
- Girard SA, Leroux T, Courteau M, et al. Occupational noise exposure and noise-induced hearing loss are associated with work-related injuries leading to admission to hospital. *Inj Prev*. 2015;21:e88-92.
- Basner M, Babisch W, Davis A, et al. Auditory and non-auditory effects of noise on health. *Lancet*. 2014;383:1325-32.
- Lin FR, Yaffe K, Xia J, et al. Hearing loss and cognitive decline in older adults. *JAMA Intern Med*. 2013;173:293-9.

- Kochkin, S. (2007). The impact of untreated hearing loss on household income. Alexandria, VA: Better Hearing Institute. Retrieved from http://www.betterhearing.org/sites/default/files/hearingpedia-resources/M7_Hearing_aids_and_income_2006.pdf
- Jung, D., & Bhattacharyya, N. (2012). Association of hearing loss with decreased employment and income among adults in the United States. *Annals of Otolaryngology, Rhinology & Laryngology*, 121, 771-775.
- WHO Guidelines Approved by the Guidelines Review Committee. In: World Report on Disability 2011. Geneva: World Health Organization Copyright (c) World Health Organization 2011.; 2011.
- Organization WH. Global costs of unaddressed hearing loss and costeffectiveness of interventions. A WHO report 2017. 2017.
- Yankaskas K. Prelude: noise-induced tinnitus and hearing loss in the military. *Hear Res*. 2013;295:3-8.
- Kujawa SG, Liberman MC. Acceleration of age-related hearing loss by early noise exposure: evidence of a missed youth. *J Neurosci*. 2006;26:2115-23.
- Thorne PR et al. Epidemiology of noise-induced hearing loss in New Zealand. *N Z Med J*. 2008 Aug 22;121(1280):33-44.
- US Department of Veterans Affairs. 2013 Annual Benefits Report. Veterans Benefits Administration; 2014. http://www.benefits.va.gov/REPORTS/abr/ABR_FY2013_Compensation_07172014.pdf. [Son ulaşım tarihi: 22.11.2021]
- Tufts JB, Weathersby PK, Rodriguez FA. Modeling the United States government's economic cost of noise-induced hearing loss for a military population. *Scand J Work Environ Health*. 2010;36(3):242-249.
- Daniell WE, Fulton-Kehoe D, Smith-Weller T, Franklin GM. Occupational hearing loss in Washington state, 1984-1991: II, morbidity and associated costs. *Am J Ind Med*. 1998;33(6):529-536.
- Ginnold R. Occupational Hearing Loss: Workers Compensation under State & Federal Programs; 1979. https://books.google.com/books/about/Occupational_Hearing_Loss.html?id=ChpSAAAAMAAJ. [Son ulaşım tarihi: 22.12.2021]
- Alleyne BC. Hearing loss: can knowing what it costs society help reduce its occurrence? *Can J Public Health*. 1989;80(6):463-464.
- Alleyne BC, Dufresne RM, Kanji N, Reesal MR. Costs of workers' compensation claims for hearing loss. *J Occup Med*. 1989;31(2):134-138.
- Sosyal Güvenlik Kurumu. <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/>. Erişim tarihi: 27.02.2023.

Philomelion'dan Roma İmparatorluk Dönemi Adak Hekate Heykelciği¹

Barış Emre Sönmez²

Özet

Bu çalışma Antik Dönem'de Phrygia Paroreia'sı olarak adlandırılan bölgede yer almakta olan bugün Konya iline bağlı Akşehir ilçesinde bulunan Konya Akşehir Müze Müdürlüğü'ne bağlı Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde sergilenmekte olan Hekate heykelciğini kapsamaktadır. Eserin belli kısımlarında eksiklikler olmasına rağmen tek parça olarak bulunması ve özellikle baş kısmının korunması eseri değerlendirmemize olanak sağlamaktadır. Hekate heykelciği bölgede yerel kutsal alanların varlığını göstermektedir. Heykelcik için belirlenen tipolojik ve ikonografik özellikleri ile birlikte değerlendirildiğinde, bölgedeki ya da yerleşim yerindeki inanç yapısını ve adak kültürlerini belirlemek önemlidir. Heykelcik büyük bir olasılıkla ya ev içi bir külte ya da adak sunusu olarak kullanılmasına işaret etmektedir. Hekate heykelciği ikonografik ve stilistik değerlendirmesi yapılmış olup, M.S. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmesi için uygun görülmektedir.

GİRİŞ

Bu çalışma Antik Dönem'de *Phrygia Paroreia*'sı olarak adlandırılan bölgede yer almakta olan bugün Konya iline bağlı Akşehir ilçesinde bulunan günümüzde Konya Akşehir Müze Müdürlüğü'ne bağlı Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde sergilenmekte olan Hekate heykelciğini kapsamaktadır. Konya il merkezinin yaklaşık 135 km kuzeybatısında yer alan Akşehir, bölgenin en önemli ilçelerinden biridir. Kent Antik Dönem'de *Phrygia Paroreia* (Harita-1) olarak adlandırılan bölge içerisinde yer almaktadır³. *Phrygia Paroreia*'sı Helenistik Dönem "*Phrygia Epiktetos*" olarak isimlendirilen Phrygia toprakları içerisinde yer almaktadır. *Phrygia Paroreia*'sı Antik Dö-

1 Bu çalışma, Akşehir Kaymakamlığı Müze Müdürlüğü'nün Sayı: E-94869670-155.01-1794703 izni kapsamında hazırlanmıştır. Katkılarından dolayı müze müdür vekili Sayın Sevcan ÇAVDAR'a, müzede görevli Sanat Tarihçi İlhami ÇAKMAKCI ve Arkeolog Saadet ÖZKADİF'e çok teşekkür ederim.

2 Öğr.Gör.Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Avanos Güzel Sanatlar MYO, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Mimari Restorasyon Programı, besonmez@nevsehir.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9273-8920.

3 Strabon XII, 62, 190.

nem'de birbirini takip eden dönemler içerisinde, kültürel değişimin bütün yönleri ile gelişmesine olanak sağladığı önemli bir coğrafyada yer alır. Hellenistik ve Roma Dönemi'nde Anadolu tarihi için oldukça önemli bir bölgedir. Zaman içerisinde sınırları değişmiş olmasına karşın, *Phrygia Paroreia*'sı coğrafi yapısına paralel olarak, mevcut kültürel yapısı ile uyum içerisinde bir bütünlük oluşturmaktadır⁴.

Akşehir, günümüzde Sultan Dağları ile bugünkü Afyonkarahisar/Emirdağ arasında kalan yerde yer almaktadır. Akşehir'de yapılan arkeolojik çalışmalar burada ilk yerleşiminin Neolitik Çağ'da başladığını göstermektedir⁵. Akşehir, Kral Yolu olarak adlandırılan ve Sard'dan başlayarak Ninova'ya kadar devam eden, ticaret yolu kavşağında, Doğu Roma/Bizans Dönemi'nde Constantinopolis'i Suriye'ye bağlayan posta yolu üzerinde yer alan önemli bir askeri karakol merkezidir⁶. Akşehir'in coğrafi anlamda bir geçiş yolu üzerinde olması buranın zamanla da ticari özelliğini de ön plana çıkarmış; bu da kentin önemli kültürlerin ve medeniyetlerin oluşmasına olanak sağlamıştır⁷. Antik Dönem'de aynı zamanda *Philomelion* olarak adlandırılan Akşehir, Seleukoslar ya da Bergama Krallığı Dönemi'nde kurulduğu düşünülmektedir. Bergama Kralı III.Attalos M.Ö.133 yılında vasiyeti ile birlikte Bergama Krallığı'nı Roma'ya bırakmasıyla birlikte Akşehir'in de içinde bulunduğu bölge Roma'nın kontrolüne geçmiştir⁸.

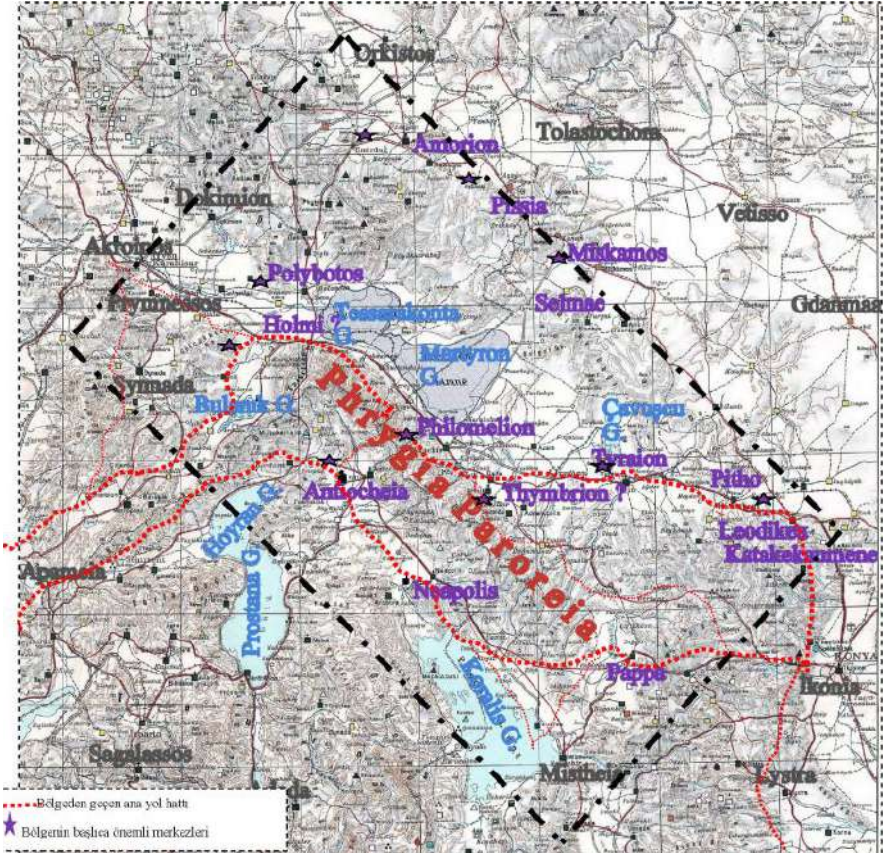
4 Mutlu 2016, 112.

5 Bahar 2010, 121.

6 Özkadif 2019, 98.

7 Demirci 2010, 122-123.

8 Yıldırım 2008, 243-244.

Harita-1 *Phrygia Paroreia* (Mutlu 2016, 120)

Bu çalışmada Konya Akşehir'deki müzelerden birisi olan ve 2007 yılında ziyarete açılan Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde vitrinde sergilenmekte olan Hekate heykelciği (Figür 1) değerlendirilmiştir. Hekate, Hesiodos'un Theogonia'sında oldukça geniş bir yer almasına rağmen⁹ kendine ait bir efsaneyi taşımadığı gibi Olymposlu tanrılar içerisinde de yer almamaktadır¹⁰. Hekate Roma İmparatorluk Dönemi'nde *Kitonik* nitelikleri ön plana çıkan bir tanrıça olarak görülmektedir. Yeraltı dünyası ile ilişki içerisinde olan tanrıçanın Hades'in anahtarını tuttuğu, büyücülere meşale, köpek, kurt...vb. değişik hayvanlar ile görülen bir tanrıça durumuna gelmiştir. Hekate, Ay tanrıçası özelliğiyle de bilinmekte olup, bu özelliğinden dolayı geceleri yol ayırımlarında bulunmakta ve buralara da tanrıçanın heykelleri konulmaktaydı. Hekate heykellerinin bulunduğu alanlara çeşitli

9 Hesiodos 76-78.

10 LIMC-VI-1, 985-988.

sunular bırakılmıştır¹¹. Anadolu'da Hekate, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde farklı sıfatlar ile betimlenmiştir. Bu betimlemeler ile tanrıça tapım görmüş ve kendisine çeşitli adaklar sunulmuştur. Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ndeki vitrinde sergilenmekte olan Hekate heykelciği bölgede yerel kutsal alanların varlığını kanıtlamaktadır.

1. Korunma Durumu – Teknik ve İşçilik

Eser dikdörtgen bir kaide üzerinde tek parça olarak korunmuştur (Figür 1). Kaidenin sağ alt ve arka tarafında parçalanmalar görülmektedir. Ortada yer alan figürün her iki elinde tutmuş olduğu meşalede aşınmalar görülmektedir. Sağdaki figürün elinde tutmuş olduğu meşalenin eksiktir. Soldaki figürün omuz kısmından kalça kısmına kadar bir kısmı eksiktir. Figürlerin saç, yüz ve vücut kısımlarında aşınmalar vardır. Eserin arka kısmı ön kısmına göre daha kaba işlenmiş ve yer yer aşınmalar görülmektedir.

2. Eserin Tanımlanması

Doğal boyutlarının altında işlenmiş olan Hekate heykelciğinde¹² üç figür de yan yana durur bir biçimde gösterilmiştir (Figür 1). Bunların sırt sırta duruyor biçimde gösterilmelerinin hedeflendiği; fakat ortadaki yer alan figür cepheden işlenirken yanda bulunan figürler yarım vücut biçiminde işlenmiştir. Ortadaki figür her iki eliyle, yanlardakiler ise tek elle kısa meşale taşımaktadır. Her ne kadar betimlenmemiş olsa da yandaki figürlerin de her iki elinde meşale tuttuğu düşünülmelidir. Meşale tutan eller birbirine yakın bir biçimde işlenmiştir. Figürlerin başlarında stephane bulunmaktadır. Figürler peplos ve khiton giymiş; ancak sadece ortada gösterilmekte olanın elbise detayları daha iyi seçilmektedir. Peplos göğüs altından bir kemerle bağlanmış ve “V” kıvrımı oluşturmuş olup, dökümlü bir şekilde uzanmış ve kıvrımlar işlenmeye çalışılmıştır. Giysinin altında hatlar az da olsa seçilebilmektedir. Ortada yer alan figürün ayaklarının uç kısımları görülmekte olup, diğer figürlerin ayakları seçilememektedir. Figürlerin yüz kısmı belirgin bir şekilde aşınmıştır. Yüz ve saç biçimleri birbirine benzemektedir. Saçlar alın üzerinde ortadan ikiye yana taranmış ve yanlara doğru küçük dalgalar biçiminde ilerleyerek omuzlara doğru bir bağ şeklinde uzanmıştır. Yüzler dolgun ve yuvarlak; ağız kısımları küçük ve kapalı bir şekilde verilmiştir. Gözlerde aşınmalar olmakla birlikte detaylı işlenmedikleri görülmektedir. Üst göz kapakları kalın biçimde verilmiştir.

11 Bean 2000, 87.

12 Konya Akşehir Müze Müdürlüğü'ne bağlı Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Envanter No: 292; yükseklik 31 cm, genişlik 15 cm, derinlik 7 cm. Eser, 1960 yılında Milli Eğitim Müdürlüğü'nden devren alınarak müzeye kazandırılmıştır.

Figür 1: Hekate

3. İkonografi ve Tipoloji

Hekate Olympos'ta yer alan tanrı ve tanrıçalar içinde bulunmayıp herhangi bir efsaneyi de içermemektedir¹³. Tanrıça ile ilgili en erken yazılı kaynak Hesiodos'un Theogonia'sı gösterilmekte olup, eserde geniş bir yer almaktadır¹⁴. Hekate yer ya da gök tanrıçası değildir; tanrılar içerisinde bir tür oyunu ve keyfi rastlantıyı temsil eder. Birine yardımcı olabileceği gibi, herhangi bir neden yokken birisine zarar verebilir; mutluluğu ya da mutsuzluğu isteği doğrultusunda dağıtabilir¹⁵. Adının ya da kendisinin Yunan kökenli mi yoksa Anadolu kökenli mi olduğunu gösteren net bilgiler bulunmamaktadır. Hekate'nin Yunanca'dan önceki bir isme atıf yaptığı düşünülmektedir¹⁶. Bununla ilgili olarak Hurrice Hepat adının Yunanca gramerinde Hippa şekline

13 LIMC-VI-1, 985-988.

14 Mooney 1971, 5; Rudloff 1992, 7-22; Hesiodos 76-78; Warr 1895.

15 Vernant 2018, 27.

16 Çelebi 2017, 17.

dönüştüğü belirtilmiştir¹⁷. Hekate'nin bir Yunan/Attika tanrıçası olduğu ileri sürülmüş; Hesiodos ve öncesi ile birlikte başlayan –ki Myken Çağı'na kadar götürülmektedir- Arkaik Dönem ile birlikte devam eden Klasik Dönem'de de çeşitli tragedya ve komedy eserlerinde de tanrıçanın yer aldığı belirtilerek onun bir Attikalı tanrıça olduğu ileri sürülmüştür¹⁸. Anadolu'da ise en eski yazılı kaynak Miletos-Apollon Delphinion'daki yuvarlak altardır¹⁹. Arkaik Döneme tarihlenen ve “*Bustrefedon*” olarak yazılan yazı tam okunamamak ile birlikte; buradaki Hekate kültürünün M.Ö. 78/77 yıllarına kadar devam ettiği daha geç yazıtlardan anlaşılmaktadır²⁰. Hekate, Apollon ile Artemis'in sıfatlarından olan *hekatos-hekatebolos* yani “hedefi vuran” anlamını taşımaktadır²¹. Hekate'nin kelime olarak Yunanca ile bir ilişkisi olmadığı belirtilerek tanrıçanın Anadolu kökenli olduğu ileri sürülmüştür²². Farklı bölge ya da coğrafyalarda tanrıçaya ait ritüeller olmasına karşın tanrıçaya ait tek tapınak Karia Bölgesi'nde bulunan Lagina Hekate Kutsal Alanı'dır²³. Karia Bölgesi'nden sonra en çok tapım gördüğü yer ise Phrygia Bölgesi'dir. Bu bölge içerisinde tanrıçaya birçok adak sunulmuş olup, bu da bölgede yerel kutsal alanların varlığını göstermektedir²⁴.

Tanrıça erken zamanlarda kişileri onurlandıran, yapılan yarışmalarda belirlediği kişileri hedefe ulaştıran, denizcilere ise çıktıkları seferlerde yardımcı olan ve iyiliği kişilere sağlayandır²⁵. Geç dönem içerisinde ise tanrıçayı sihir ve büyü içerisinde görmekteyiz. Hekate çeşitli görevlerde ve görünümünde farklı semboller ile betimlenmektedir. Bu semboller ya da atribütüler tanrıçayı tanımlayıp ona kişilik veren özelliklerdir. Hades'in anahtarını tuttuğu, büyücülük ile uğraşanlara meşale, kurt, köpek...vb. gibi farklı hayvanlar aracılığıyla görülen bir tanrıça olmuştur²⁶. Artemis'in karanlık yönünü temsil etmekte olup, ondan daha fazla köpek ve köpeklerin yaşamsal varlıkları ile ilişkilendirilmekte ve adsal olarak da köpekler ile anıldığı bilinmektedir²⁷. Ayrıca saldırgan niteliğinden dolayı da kara ya da siyah köpekler ile eş tutulabilmekteydi²⁸. Hekate ile ilişkilendirilen siyah renk muhtemelen sihir, haya-

17 Mooney 1971, 26.

18 Mooney 1971, 16; Marquardt 1981, 252; Larson 2007, 166; Berg 1974, 134; Akyürek Şahin 2016, 4.

19 Karagöz 2002, 304.

20 Kraus 1960, 16.

21 Bean 2000, 87.

22 Çelebi 2017, 18.

23 Marquardt 1981, 250-251; Bozkurt 2017, 12-13; Mooney 1971, 14.

24 Mooney 1971, 11; Akyürek Şahin 2006, 63; Kraus 1960, 13.

25 Ful 2008, 163; Çelebi 2017, 22-23.

26 Larson 2007, 167.

27 Fontenrose 1980, 133.

28 Reitler 1949, 29-31.

letler, mezarlıklar ve gizemlerinin kutlanmasıyla bağlantılı olarak en belirgin olan *khtonik* korku verici karakterinin bir göstergesidir²⁹. Tanrıça gecenin geç saatlerinde ortaya çıkmakta; karanlığı meşalesi ile aydınlatıp saldırgan köpekleri ile dolaşmaktaydı. Köpek yer altı dünyasını temsil ettiğinden dolayı tanrıçanın özellikle yer altı dünyası ile olan ilişkisini de göstermektedir³⁰. Ölülerin ruhları yer altı dünyasına yolculuğu da köpeklerin eşlik ettiğine inanıldığından önemli bir simgeyi tanrıçada göstermekteydi³¹. Hekate doğum tanrıçası “*Kourotrophos*” olarak da bilinmektedir. Bu doğum olayı tanrıçaya yavru siyah köpek adamayı da ortaya koymaktadır³². Tanrıçanın en önemli atribütülerinin başında meşale gelmektedir³³. Bu sembol çoğunlukla Artemis ile birlikte özdeşleşmiş olsa da erken dönemlerden itibaren “*Hekate Purphoros*” sıfatı ile nitelenmiştir³⁴.

Hekate, Apollon Hekatos’un kız kardeşi Artemis Hekate’dir. Her iki tanrıçaya da “*Trioditis*” ve “*Triprosopos*” sıfatları verilmiştir. “*Trioditis*” ile kavşak “üç yolun birleştiği” yer belirtilir; “*Triprosopos*” ise “üç yüzlü” anlamına gelir. Buradaki üç yol da Ay’ın üç evresini simgelemektedir³⁵. Güneş ile Ay arasında göksel olarak bazı farklılıkları toplumların bunları değerlendirmesini de çeşitlendirmiştir. Bu çeşitlilik elbette tanrıçalar üzerinde de etkili olmuştur. Güneş gökyüzünde farklı bir şekil almazken Ay ise büyüyebiliyor, küçülebiliyor ya da kaybolabiliyor. Ay’ın bu değişimleri de ölüm ve var oluş ile de ilişkilendirilebilmekte olup, bu evreleri özellikle kadınların gelişimi ile ilişkilendirilmekteydi: Ay’ın Hilal durumu genç bir kıızı, Dolunay bir kadını ve son dördü de yaşlı bir kadını temsil etmekteydi³⁶. Ay aynı zamanda su ve havaya etkisinden dolayı da bolluk ve bereketi sembolize edebilmektedir³⁷. Bu bolluk ve bereket ile ilgili olarak özellikle yerleşik yaşama geçişle birlikte gücü sembolize eden boğanın boynuzları devamlı olarak hilale benzetilerek tapım görmüş ve güç ile birlikte bereketi de sembolize etmiştir. Doğurganlık, bolluk ve bereket ile ilişkilendirildiğinde Ay ile birlikte kadın, toprak ve bereket bağlamında Hekate ve Ay-hilal sembolü ortaya çıkabilmektedir³⁸. Hilal betimi ile birlikte tanrıça Ay’ın doğuşunu simgelemektedir. Hekate, Ay’ın sembolü ile birlikte yeryüzüne inmekte ve kendisine sunulanları almış-

29 Reitler 1949, 30; Rudloff 1992, 109.

30 Arslanlar 2017, 79-80; Rudloff 1992, 117-118.

31 Çelebi 2007, 30.

32 Bozkurt 2017, 31.

33 Karagöz 2002, 305.

34 Farnell 1896, 516.

35 Thomson 1995, 256.

36 Mascetti 2000, 53.

37 Rabinowitz 1997, 534.

38 Eliade 2009, 103 vd.

tır³⁹. Tanrıça geceleri özellikle yol ayrımlarında görülmekte olup, ona çeşitli sunular yapılmaktaydı. Hekate'nin belirtilen yerlerde üç gövdeli ya da tek gövde üç kafalı heykelleri dikilmiştir. Bu heykellerin olduğu yerlere de sunular koyulmuş ve ritüeller yapılmıştır. Bunların arasında "*Phosphoros*" kimliği ile birlikte göksel ritüeller yer almaktadır⁴⁰. Bu ritüel ve yol kavşaklarında yer alması içinde çeşitli yorumlar yer almaktadır. Bu yorumlarında başında astronomi gelmektedir. Samanyolu Galaksisi bir geçiş kapısı olarak nitelendirilmiştir⁴¹. Yunan ve Roma'da yapılan bazı dini festivallerin bunu bir parçası olarak gösterilmiştir. Gece ile birlikte ortaya çıkan Ay'ın çeşitli şekillere girmesi ve aydınlığı bu göksel ilişki içerisinde değerlendirilerek tanrıçaya bağlanmıştır. Romalı düşünür Cicero Hekate'nin özellikle yol kavşaklarında yer almasını gerek göksel gerek ise yer altının birleştiği yer olarak özellikle Samanyolu ile Zodyak eksenini ile aynı olduğunu belirtmiştir⁴². Yol kavşakları aynı zamanda Eleusis ritüelleri ile de ilişki durumundadır; çünkü Demeter bu yol kavşaklarında Hekate'den kızı Persephone'nin bulunması için yardım istediği noktadır. Tanrıçanın ruhun ölümle yaşam arasındaki önemli bir noktayı temsil ettiği düşünülmüş ve bu eşikle hareketle insanında bilincinin var olup yok olması noktasında tanrıça önemli bir noktaya gelmektedir⁴³. Hekate gerek ruhsal gerek ise kozmik olsun sonuç olarak yol kavşaklarında bulunmaktaydı⁴⁴. Bu belirti ışığında Hekate gökyüzü, yeryüzü ve yer altının geçiş noktalarında bulunmakta olup, buraların kontrolünü yapmaktaydı⁴⁵. Bu kavşaklarında Hekateionların yanında gerçekleşen ritüellerin genellikle akşam yemeklerinin yenmesinde sonra olduğu bilinmektedir⁴⁶. Ay tanrıçası olarak da bilinen Hekate *triforma* tanrıça görünümü ile Kybele, Artemis, Apollon, Selene ve Demeter-Persephone ilişkilendirilen ve insanlara yol gösteren bir Anadolu tanrıçasıdır⁴⁷.

Hekate genellikle üçlü bir form ile birlikte üçlü bir tanrısallığı da içinde taşımaktadır⁴⁸. Bunlara baktığımızda yeryüzü içerisinde Artemis, cennet içerisinde Luna ve yer altında ise *Proserpina* olarak görülebilmektedir⁴⁹. Tanrıça yol kavşaklarında bulunan, mezarlık alanlarında dolaşabilen, karanlıkta ya

39 Ful 2008, 129.

40 Feather 2009, 59-60.

41 Johnston 1987, 83-84.

42 Latura 2014, 37, 43.

43 Johnston 1990, 150.

44 Manoledakis 2012, 293.

45 Latura 2014, 43.

46 Bozkurt 2017, 54.

47 Durugönül 2015, 141.

48 Karouzou 1972, 69.

49 Bozkurt 2017, 55.

da geceleri hayaletler ile dolaşıp büyü ile ilişkilendirilen ve insanları cezalandıran bir karakter olarak görülmektedir. Arkaik Dönem içerisinde Thessalia bir tanrıça olan *Enodia* (Yolda-olan) ile özdeşleştirilmiş ve tanrıçanın niteliklerinden biri olmuştur⁵⁰. *Enodia*'nın Hekate'nin özellikle büyü uygulamasının sahiplenmesinde temel olduğu düşünülmektedir. Klasik Dönem tragedya yazarlarından Sophokles'in aktardığı bilgiye⁵¹ göre kadınlar büyü yapmak için bitki toplarken *Einodia Hekate* olarak seslenirlermiş⁵². Erken dönemlerde büyücülük kabul edilebilir bir şeyken; daha geç dönemlerde günah kabul edilip yapanlar cadılık ile suçlanmıştır. Erken dönemlerde Hekate önemli bir gücü ve mutluluğu sağlarken, geç dönemlerde büyücülük ile suçlanması ve kötülükler ile ilişkilendirilmesi bu geçişli ilgilidir⁵³. Tanrıçanın üçlü bir biçimde betimlenmesi gökyüzü, yeryüzü ve yer altında gücü sembol ettiği düşünülmekte; özellikle yol kavşaklarında diğer bir deyişle üçlü kavşaklarda yer aldığı fikri aynı zamanda ayında üç evresini temsil ettiği düşünülmektedir⁵⁴. Birbirini destekler biçimde üçlü şekilde betimlenen Hekate özellikle farklı yönere işaret eden özelliğini gösterdiği de bilinmektedir. Üç yolun kesiştiği yerlerde bulunma fikri mitolojide yaygın olarak Klasik Dönem ile başlamış olsa da Tunç Dönemi içerisinde üçlü biçimde betimlenen tanrıça idolleri bulunmaktadır. Frig Dönemi'nde de birbirine bitişik şekilde üçlü şekilde betimlenen tanrıça betimlemeleri görülebilmektedir⁵⁵. Tanrıçanın üçlü özelliği Yunanca isimlere karşılık gelen bazı sıfatlarla belirtilmiştir: *tergemina*, *triceps*, *triplex* ve *triformis*;⁵⁶ ayrıca Yunanca'daki *Τρίδοχος*'u karşılık gelen *Trivia* olarak da tanımlanmıştır⁵⁷.

Tanrıça sahip olduğu güçler ile bağlantılı olarak çeşitli epithetleri bulunmaktadır. Tanrıçanın besleyici ve doğurucu özelliğinden dolayı "*Hekate Kourotrophos*";⁵⁸ savaşlarda başarı sağlanması için burç ve kulelerin üstünde anlamında "*Hekate Epipurgidia*";⁵⁹ kötülük ve felaketleri hafifleten anlamında "*Hekate Meisoponos*";⁶⁰ meşale taşıyan anlamında "*Hekate Purphoros*";⁶¹ ışık getiren anlamında "*Hekate Phosphoros*";⁶² şehrini kurucusu anlamında "*Heka-*

50 Manoledakis 2012, 293.

51 Sophokles Rhizotomoi, fr. 534.

52 Gören 2013, 161.

53 Bozkurt 2017, 56-57.

54 Vermeule 1965, 265.

55 Bozkurt 2017, 55.

56 Ronan 1992, 12.

57 Bozkurt 2017, 56.

58 Price 1978, 192.

59 Parker 2005, 19.

60 Kopp 2012, 443.

61 Çelebi 2017, 23.

62 Rudloff 1992, 103-108.

te Prokathēgetis”,⁶³ haber getiren anlamında “*Hekate Angelos*”,⁶⁴ Hekate'nin üçlü biçimi ile birlikte Zeus'un doğumuna eşlik ettiği için “*Hekate Kelka*”,⁶⁵ felaketlerden kurtaran anlamında özellikle Frigya'da kullanılan “*Soteire Hekate*”,⁶⁶ anlamında birçok epitheti bulunmaktadır.

Hekate'nin en erken betimlemeleri “*Monoprosopoz*” olarak da bilinen tek figürlü kabartmalardır. Bu kabartmanın en erken örneği Myron tarafından ahşaptan yapılmıştır.⁶⁷ Tanrıçanın bu ikonografik tip betimlemesi erken dönem de yapılmış olan vazolar üzerinde tespit edilebilmektedir. Bu betimlemelerde Hekate uzun bir khiton giymiş ve bir elinde meşale diğer elinde ise phiale ile görülmektedir.⁶⁸ Tanrıçanın erken dönemlerde yapılmış olan ahşap betimlemeleri doğal nedenlerden dolayı günümüze kadar bir örneği ulaşamamıştır. En erken örneği olarak Alkamenes tarafından⁶⁹ Atina Akropolü'nde yer alan Athena Nike tapınağının ön kısmına yapılmış olan Geç Hellenistik bir kopyası bulunmakta olan *Hekate Epipyrgidia* heykeldir.⁷⁰ *Ephesos Artemision* kutsal yapısının içerisinde *Hekatesion* olduğu ve burada M.Ö. 4. yy ortalarında eser vermiş olan heykeltıraş Menestratos'un yapmış olduğu bir Hekate heykelinden bahsedilmektedir.⁷¹ Hekate heykeltıraşlık eserlerde erken dönemlerde “*Monoprosopoz*” (Tek Gövdeli) olarak gösterilmesine karşın; ilerleyen dönemlerde farklı değişiklikler göstermiştir.⁷² Bu değişikliğin en önemli gösterge ise Hekate'nin üç gövdeli biçimde betimlenmesidir.⁷³ Tanrıçanın betimlemeleri veya tiplmeleri Anadolu'da Phrygia ve Karia Bölgelerinde sıklıkla görülmektedir. Hekate tiplmeleri iki ana formda görülmektedir: 1. Tek gövdeli, üç kafalı ve altı kollu 2. Üç gövdeli, üç kafalı, altı kollu olarak görülebilmektedir.⁷⁴ Bu tipoloji de birincisine örnek vermek gerekirse Bergama Zeus Sunağı'nın doğu frizinde yer almakta olan *Hekate Triprosopos* rölyefi karşımıza çıkabilmektedir,⁷⁵ Manisa'dan bir stel⁷⁶ örneğinde de Hekate tek gövdeli ve üç başlı olarak betimlenmiştir. İkinci ana form ise *Hekate Trimophromis* görünüşü ile ortaya çıkmaktadır. Bu formun ilk örneği Alka-

63 Çelebi 2017, 23.

64 Arnold 1996, 77-78.

65 Çelebi 2017, 24.

66 Çelebi 2017, 24.

67 Paus. 2. 30. 2.

68 LIMC VI / 1-2, Nr. 19-22, 28.30, 32, 43, 45-48, 51, 60, Lev. 655-658.

69 Nicholls 1961-1962, 47.

70 Kraus 1960, 144-145.

71 Plinius Nat. 36. 4. 2.

72 Bozkurt 2017, 69.

73 Karouzou 1972, 68.

74 Karagöz 2002, 309.

75 Smith 2002, Fig.193.

76 Akyürek Şahin 2016, 18, Fig. 5 a-c.

menes tarafından yapılan *Hekate Epipyrgidia* heykelidir⁷⁷. Bu eserde Hekate tek sütün etrafında üç gövdeli olarak gösterilmiştir.

4. Stil ve Tarihleme

Ödemiş Müzesi'nde bulunmakta olan Hekate heykelciği⁷⁸ ile eserimiz benzer özellikler göstermektedir. Her iki heykelciğe de aşağıya doğru yelpaze gibi açılan dikine bir kıvrım inmektedir. Eserin özellikle baş kısmının korunmuş olması tarihlendirme yapmak için önemli bir veridir. Göz kapakları kalınca verilmiştir. Figürlerin yüzleri cepheden işlenmiş, yüzler yuvarlak ve ifadeden yoksundur. Saçlar alın üzerinde iri yuvarlak bukleler biçimde verilmiş ve yanlara doğru ilerlemiştir. Peplos göğüs altından bir kemerle bağlanmış, göğüs kısmında “V” kıvrımı oluşturarak dökümlü bir şekilde uzanmıştır. Yüz hatları yerel özellikler göstermektedir. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunmakta olan Hekate heykelciği ile eserimi örnek olarak gösterilebilir. Eserler kaide üzerinde üçlü şekilde betimlenmiş olup, ellerinde kısa birer meşale tutmaktadırlar. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunmakta olan Hekateionların buluntu yerleri bilinmese de eser Phrygia Bölgesi'ne ait olduğu ikonografik özellikleri ile kuşkusuzdur⁷⁹. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunmakta olan Hekate heykelciğinin baş kısmında üzerinde yüksekçe bir polos bulunmakta; müzede bulunan Hekate heykelciğinde ise *stephane* yer almaktadır. Athena Agorası'nda ele geçmiş olan Hekate⁸⁰ eseri ile müzede bulunan eser benzerlik göstermektedir. Alın üzerinden saçlar ortadan ikiye ayrılmış biçimde verilmiş ve yanlara doğru ufak dalgalar biçimde taranmıştır. Figürlerin yüzleri dolgun ve yuvarlakça olup, ağız kısımları ise küçük ve kapalı bir biçimde gösterilmiştir. İki eserde de figürler kısa kollu ve bol dökümlü khiton giymektedir. Khiton göğüs kısmında “V” biçimli bir kıvrımla gösterilmiştir. Figürlerin giysileri ise ayak bileklerine kadar uzanmakta olup, sadece ayakuçları gözükmektedir. Heykeltıraşlık eserler arasında, eserimizle Fitzwilliam Müzesi'nde yer alan Hekate eseri⁸¹ benzerlik göstermektedir. Alın üzerinden saçlar ortadan ikiye ayrılmış biçimde verilmiş ve yanlara doğru ufak dalgalar biçimde taranmıştır. Figürlerin yüzleri dolgun ve yuvarlakça olup, ağız kısımları ise küçük ve kapalı bir biçimde gösterilmiştir. Her iki eserde de figürler kısa kollu ve bol dökümlü khiton giymektedir. Khiton göğüsün altında olacak şekilde kemer ile bağlanmaktadır. Elbise şeffaf ve vücut hatları seçilebilmektedir. Khiton göğüs kısmında “V” biçimli bir kıvrımla

77 Kraus 1960, 144-145.

78 Gülbay 2014, 192, Fig. 6.

79 Karagöz 2002, 311, Fig. 6.

80 Shear 1937, 181, Fig. 8.

81 Nicholls 1961-1962, 47, Fig. 1.

gösterilmiştir. Figürlerin giysileri ise ayak bileklerine kadar uzanmakta olup, sadece ayakuçları gözükmektedir.

Karşılaştırma örneklerinin tipoloji, stil ve üslup özellikleri değerlendirildiğinde eserin M.S. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmesi için uygun görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışma Antik Dönem'de *Phrygia Paroreia*'sı olarak adlandırılan bölgede yer almakta olan bugün Konya iline bağlı Akşehir ilçesinde bulunan günümüzde Konya Akşehir Müze Müdürlüğü'ne bağlı Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde sergilenmekte olan Hekate heykelciğini kapsamaktadır. Eserin belli kısımlarında eksiklikler olmasına rağmen tek parça olarak bulunması ve özellikle baş kısmının korunması eseri değerlendirmemize olanak sağlamaktadır. Müzede sergilenmekte olan Hekate heykelciği genel özelliği ile küçük boyutlu olarak betimlenen bir tanrıça heykelciğidir. Heykelciğin malzemesine ve stil özelliklerine baktığımızda bunun Dokimeion atölyesi olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Bu eser Roma İmparatorluk Dönemi'nde adak olarak ya da yerli kültürde dini motifler olarak kullanılmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde küçük nitelikte eserlerin miktarı oldukça fazla olup, birçok yerde kullanıldığı bilinmektedir. Bu boyuttaki tanrıça ve tanrı heykelcikleri adak ya da kültürde kullanmaları dini yapılarının dışında ekonomik anlamda da ön plana çıkmaktadır. Bu ekonomik durum ile insanlar bu dini eserlere çok rahat bir şekilde ulaşmaktadır. Hekate heykelciğinin boyutsal anlamda küçüklüğü onun büyük bir olasılıkla ya ev içi bir kültürde ya da adak sunu olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Hekate heykelciği bölgede yerel kutsal alanların varlığını göstermektedir. Heykelcik için belirlenen tipolojik ve ikonografik özellikleri ile birlikte değerlendirildiğinde bölgedeki ya da yerleşim yerindeki inanç yapısını ve adak kültürünü belirlemek önemlidir.

Konya Akşehir Müze Müdürlüğü'ne bağlı Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde sergilenmekte olan Hekate heykelciği arkeolojik bir çalışmanın sonucu olarak müzeye getirilmemiştir. Bundan dolayı heykelciğin yer almış olduğu yapı veya yapı grubu durumu hakkında bir bilgi vermek doğru değildir. Müzede sergilenmekte olan tanrı ya da tanrıçalara ait olabilecek bir tapınak alanı ya da alanları olduğunu gösteren bir bilgi yoktur. Eserle ilgili oluşturulan sonuçlar heykelciğin bulunmuş olduğu antik yerleşim yeri ya da bölgesi ile birlikte ikonografik ve stil değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Akyürek Şahin, N. E. (2006), Anadolu Hekate Korpusu ve Çeşitli Müzelerde Hekate Eserleri Üzerinde Çalışmalar, Bir Ön Rapor, *Arkeoloji ve Sanat*, 121, 59-67.
- Akyürek Şahin, N. E. (2016), The Cult of Hecate in Lydia: Evidence from the Manisa Museum, *Gephyra*, 13, 1-48.
- Arnold, C. E. (1996), *The Colossian Syncretism: The Interface Between Christianity and Folk Belief at Colossae*, Baker Pub Group.
- Arslanlar, A. (2017), *Karia Bölgesi'nin Arkaik ve Klasik Dönemlerinde Ana Tanrıça Kültürleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Bahar, H. (2010), Akşehir-II. Tarihi, M. Bizekul (Ed.), *Konya Ansiklopedisi, Cilt. I*, Konya, 120-122.
- Bean, G. E. (2000), *Eskiçağda Menderes'in Ötesi*, Pınar Kurtoğlu (Çev.), İstanbul: Arion Yayınevi.
- Berg, W. (1974), Hecate: Greek or "Anatolian"?, *Numen*, Vol. 21, Fasc. 2, 128-140.
- Bozkurt, E. (2017), *Tanrıça Hekate*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Çelebi, B. (2017), *Hayat Veren Tanrıçanın Ölüm Tanrıçasına Dönüşümü: Hekate*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya.
- Demirci, M. (2010), Akşehir-II. Tarihi, M. Bizekul (Ed.), *Konya Ansiklopedisi, Cilt. I*, Konya, 122-123.
- Durugönül, S. (2015), Manisa Müzesi'ndeki Arkaik-Roma Dönemi Kabartmaları, S. Durugönül (Ed.), *Manisa Müzesi Heykeltıraşlık Eserler*, Mersin: KAAM Yayınları-3, 116-159.
- Eliade, M. (2009), *Dinler Tarihine Giriş*, L. Arslan (Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Farnell, R. (1896), *The Cult of the Greek States II*, Oxford.
- Feather, J. M. (2009), *Hecate's Hordes: Memoir's Voice*, Ph.D. diss., Pacifica Graduate Institute.
- Fontenrose, J. (1980), *Didyma. Apollon's Oracle, Cult and Companions*, University of California.
- Ful, Ş. D. (2008), *Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültürleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Doktora Tezi, Erzurum.
- Gören, E. (2013), Pindaros'ta Aşk Büyüsü: Aphrodite'nin "Divane (Eden) Kuşu" İynks'in Kerameti, *Mediterranean Journal of Humanities*, III/1, 155-170.

- Gülbay, O. (2014), A Group of Marble Statuettes in The Ödemiş Museum, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler*, 32, 177-196.
- Hesiodos, *Tanrıların Doğuşu*, Furkan Akderin (Çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Johnston, S. I. (1987), *The Development of Hekate's Archaic and Classical Roles in the Chaldean Oracles and Related Mystic Literature*, Ph.D. diss. Cornell University.
- Karagöz, Ş. (2002), Küçük Asya'ya Özgü Bir Tanrıça: Hekate, *Anadolu Araştırmaları*, 303-320.
- Karouzou, S. (1972), An Underworld Scene on a Black-Figured Lekythos, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 92, 64-73.
- Kopp, U. F. (2012), *Palaeographia Critica*, Nabu Press.
- Kraus, T. (1960), *Hekate*, Heidelberg.
- Larson, J. (2007), *Ancient Greek Cults*, London: Routledge.
- Latura, G. (2014), Plato's X & Hekate's Crossroads Astronomical Links to the Mysteries of Eleusis, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 14/3, 37-44.
- Manoledakis, M. (2012), Hekate with Apollo and Artemis on a Gem from the Southern Black Sea Region, *İstmit*, 62, 289-302.
- Marquardt, P. A. (1981), A Portrait of Hekate, *The American Journal of Philology*, Vol. 102, No. 3, 243-260.
- Mascetti, M. D. (2000), *İçimizdeki Tanrıça, Kadınlığın Mitolojisi*, B. Çorakçı (Çev.), İstanbul: Doğan Kitap.
- Mooney, C. M. (1971), *Hekate: Her Role and Character in Greek Literature from Before The Fifth Century B.C.*, MA. McMaster University.
- Mutlu, G. (2016), Antik Dönem'de Phrgia Paroreia, *Karadeniz Dergisi*, 29, 112-120.
- Nicholls, R. V. (1961-1962), Recent Additions at The Fitzwilliam Museum, Cambridge, *Archaeological Reports*, No. 8, 47-52.
- Özkadif, S. (2019), Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nden Çift Alınlıklı Mezar Stelleri, *Amisos*, Cilt 4, Sayı 6, 97-111.
- Parker, R. (2015), *Polytheism and Society at Athens*, Oxford University Press.
- Pausanias, *Description of Greece*, (Trans. W. H. S. Jones), Harvard University Press, 1936.
- Plinius, *Naturalis Historia*, H. R. Rackham-W. H. S. Jones (Loeb) (Ed.), London, 1947.
- Price, T. H. (1978), *Kourotrophos: Cults and Representations of the Greek Nursing Deities*, Brill.

- Rabinowitz, j. (1997), Underneath the Moon: Hekate and Luna, *Latomus*, T. 56, Fasc. 3, 534-543.
- Reitler, R. (1949), A Theriomorphic Representation of Hekate-Artemis, *AJA*, 53, 29-31.
- Ronan, S. (1992), *The Goddess Hekate*, Chthonios Books.
- Rudloff, I. R. (1992). Hekate in Early Greek Religion, MA. University of Victoria.
- Shear, T. L. (1937), Excavations in the Athenian Agora, *American Journal of Archaeology*, Vol. 41, No. 2, 177-189.
- Smith, R. R. R. (2002), *Hellenistik Heykel*, A. Y. Yıldırım (Çev.), İstanbul: Homer Kitabevi.
- Sophokles, *Rhizotomoi*, Hugh Lloyd-Jones (Ed. and Trans.), Cambridge: Harvard UP, 1996, Loeb Classical Library, 268-271.
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, A. Pekman (Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993.
- Thomson, G. (1995), *Tarihöncesi Ege 1*, C. Üster (Çev.), İstanbul: Payel Yayınevi.
- Vermeule, C. (1965), Greek, Etruscan, Roman and Byzantine Sculpture in the Museum of Fine Arts, Boston, *The Classical Journal*, Vol. 60, No. 7, 289-305.
- Vernant, J. P. (2018). *Torunuma Yunan Mitleri*, M. E. Özcan (Çev.), İstanbul: Helikopter Yayınevi.
- Warr, G. C. W. (1895). The Hesiodic Hecate, *The Classical Review*, Vol. 9, No. 8, 390-393.
- Yıldırım, Ş. (2008), Selçuklu Dönemi Öncesinde Akşehir (Philomelion), Y. Küçükdağ-M. Çıpan (Ed.), *I. Uluslararası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir Kongresi ve Sanat Etkinlikleri*, Akşehir 20-21 Kasım 2008, 243-252.

İş Yaşamının Karakter Üzerine Etkileri: Sosyolojik Bir Yaklaşım¹

Mevlüt Yılmaz²
Sevinç Karakılçık³

Özet

Bu araştırma insan yaşamının büyük bir bölümünü kapsayan çalışma yaşamı, çalışma yaşamının geçirdiği dönüşümler ve bu dönüşümlerin karakter üzerindeki çok boyutlu etkilerini konu edinmektedir. İş/çalışma yaşamı merkezli değişimler yalnızca teknik, organizasyonel düzeyde gerçekleşen dönüşümler değildir, aynı zamanda insanın karakteri ve toplumsal yaşamı üzerinde de etki kapasitesine sahiptir. Bu bağlamda çalışmada, iş/çalışma yaşamının temel niteliklerinden hareketle iş/çalışma odaklı pratiklerin çalışanların kişilik yapıları üzerindeki yansımalarının sosyolojik bir analizi amaçlanmaktadır.

Bu tez çalışması, literatür taramasına dayalı kuramsal bir araştırma olarak ele alınmıştır. İş/çalışma yaşamında meydana gelen değişimler, işin/çalışmanın parçalara ayrılması, esnetilmesi gibi ortaya çıkan yeni çalışma usulleri, yalnızca çalışma hayatını dönüştürmemiş, muhatabı çalışan kesimleri de da ciddi bir biçimde etkilemektedir. Bu bakımdan çalışanların karakter yapılarıyaşanan dönüşümlerden paylarına düşeni fazlasıyla almaktadır, denilebilir. Bu çalışmada, işin/çalışmanın dönüşen yapısıyla birlikte insanların karakteri üzerindeki yansımalarının sosyolojik bağlamda açıklanması amaçlanmaktadır. İş/çalışma yaşamının karakter üzerine etkilerini incelerken toplumun gelişim serüveninde genelde ekonomik alanda özelde ise çalışma yaşamında meydana gelen değişimlerin tarihsel bir perspektiften değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Günümüz iş/çalışma yaşamının esnek bir yapıya bürünmesiyle birlikte insanların iş/çalışmaya yönelik algılarında değişimler meydana gelmesi ve çalışma yaşamının öngörülebilir, uzun süreli yapısının yerini kısa süreli ve belirsizliklerin yoğun bir biçimde hissedildiği yapıya kavuşması dikkat çekicidir. Bu durum çalışanın sürekli yenilenen, değişen iş süreçlerine uyum sağlamasını gerektirmektedir. Tüm bunlar işin/çalışmanın bireyde kaygı ve yoğun endişe duygularının yaşanmasına neden olmaktadır. İş/

- 1 Bu çalışma “İş Yaşamının Karakter Üzerine Etkileri: Sosyolojik Bir Yaklaşım” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. mevlutyilmaz@firat.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8982-6778.
- 3 Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sevinckaraklc@gmail.com. Orcid: 0000-0002-9378-542X.

çalışma, insanların karakterini olumsuz yönde etkilemekte geçmişte elde etmiş olduğu kazanımlarını değersizleştirmektedir. Günümüz koşullarında çalışanın toplumsal yaşamında, çalıştığı kurumda, aile yaşamında bağlılık sadakat gibi duygularının zayıfladığı, insanlar arası ilişkilerinde belirsizlikler yaşadığı söylenebilir. Sonuç olarak tüm bu durumlar çalışan üzerinde büyük tahribata yol açmakta ve bu durum çalışanın karakterini ciddi bir biçimde etkilemektedir.

Giriş

İş/çalışma, bireyin yaşamını idame ettirebilmesine ilişkin tüm etkinlikleri kapsar. Bu bakımdan insanoglunun sosyal yaşamından ayrı düşünülemez. Sosyal yaşam ise dinamik bir nitelik arz ederek sürekli değişen bir yapıya sahiptir. Bu alanda meydana gelen değişim ve dönüşümler diğer tüm alanları etkiler ve aynı zamanda diğer alanlardan etkilenir. Başka bir ifade ile iş yaşamı toplumsal, kültürel, siyasal, örgütsel, siyasal yaşamda ortaya çıkan dönüşümlerden etkilendiği gibi bu alanları da dönüştürme etkisine sahiptir. Bu bağlamda işi/çalışmayı, ekonomik ve sembolik bir değer taşıyan, insanın fiziksel ve zihinsel çabasını gerekli kılan amaçlı davranış olarak görebiliriz. Ancak genel anlamıyla bakıldığında iş/çalışma, ekonomik bir değer elde etmek amacıyla gerçekleştirilen eylemlerin bütünüdür. Bu durum çalışma alanının insan yaşamının önemli bir parçasını oluşturduğu gerçeğini gözler önüne serer. Çünkü sosyal bir gerçeklik olarak insanoglu, yaşamının büyük bir bölümünü çalışarak, uğraşarak geçirir. Birey yalnızca maddi kazanç sağlama amacıyla iş uğraş alanına girmez aynı zamanda sosyo- kültürel, psikolojik vb. açılardan da kendini çalışmaya güdüleyebilir. Bu süreçte iş/çalışma yaşamının sunmuş olduğu pratiklerin birey üzerinde etkileri söz konusudur. Özellikle bu etkileşim, bireyin/çalışanın normlarına, değerlerine ve karakterine yansıma kapasitesine sahiptir. İş yaşamında meydana gelen yenilikler, çalışmanın anlamsal boyutunda da değişimler ortaya çıkarır. Özellikle iş/çalışma yaşamının toplumsal yapıda meydana getirmiş olduğu değişimler insanların çalışmaya farklı anlamlar yüklemesine neden olur.

Tarihsel gelişim serüvenine bakıldığında çalışmanın çeşitli dönemlerde farklı anlamlardan hareketle kullanılır. Çalışma, insani deneyimin temel bir niteliği olarak var olur.Modern öncesi dönemlerde çalışma daha çok temel ihtiyaçların karşılanabilmesi adına gerçekleştirilen avlanma vebitki kökleri vb.yiyecekler toplama faaliyetleri çerçevesinde değerlendirilir. Çalışma alanı doğrusal bir ilerleme kaydeder. Her mevsim çalışmayı gerektiren avcı toplayıcı toplum tipinin yerini daha sonra yiyeceklerin depolandığı dönem alır ve çalışma edimi artar, depolanan yiyeceklerin tüketildiği zamanlarda ise çalışmanın azaldığı görülür. Tarım toplumuna geçilmesiyle çalışmanın mevsimsel

değişimi daha belirgin bir hal alır. Çalışma avcı toplayıcı toplumlarda kadın daha çok toplayıcı, erkek ise avcı rolünü üstlenir. Tarım toplumuyla birlikte kadın, erkek fark etmeksizin cinsiyete dayalı rollerde farklılaşmalar görülür. Ancak cinsiyete dayalı rollerde belirgin bir farklılaşmadan söz etmek mümkün değildir.

Çalışmanın dönüşümünde zanaatsal uzmanlık önemli bir aşamayı karşılar. Burada kısmi ya da tam zamanlı uzmanların egemenliği söz konusudur. Zanaat uzmanları bağımsız ya da seçkin birinin yanında bulunurlar. Bağımsız zanaat uzmanları daha çok ticari amaç güderler. Seçkin birine bağlı olanlar ise lüks parçalar üretirler. Toplumda meydana gelen bu durum sosyal farklılaşmaya neden olur ve bu hiyerarşik toplum yapısına geçmeyi kolaylaştırır. Ekonomik anlamda bireylerin kendi hanelerinde geliştirmiş oldukları zirai metotlar kendi tüketebileceğinden fazlasını üretebilme imkânı sunar. Biriken artı ürünler sosyal farklılaşmaya neden olur ve mesleki uzmanlaşmanın önünü açar. Bireyler artık kendi yiyeceği ürünü yetiştirmek yerine bu ürünler için takas usulünü kullanmaya başlar. Bu durum mesleki olarak uzmanlaşmanın giderek artmasına ve çalışmanın karmaşık bir yapıya bürünmesine yol açar.

Sosyo-tarihsel gelişim sürecinde çalışma yaşamının bir sonraki adım ise işin yönetsel örgütlenmesi ve mesleklerin farklılaşarak artmasıdır. Bu durum büyük bir toplumsal farklılaşmanın da ortaya çıkmasına neden olur. Çalışanlar, yarı zamanlı tam zamanlı, idari işlerle ilgilenen, vasıflı, vasıfsız işçi ve hizmetçiler olarak sınıflandırılır. Modern fabrika sistemlerinin kurulmasıyla birlikte, karmaşık örgütler ve ticari sistemler toplumsal yaşamda yer edinir. Günümüz çalışma anlayışının ortaya çıkışında önemli etken sanayi devrimidir. 1800lü yıllarda yaşanan gelişmelerle birlikte fabrikalar ekonomik yapının merkezinde yer almaya başlar. Fabrika sistemiyle birlikte enerjiye dayalı makinelerin kullanımından faydalanılır ve işgücünün denetimi sağlanır. Fabrika sistemi çalışanın doğrudan gözetimine ve denetimine imkân tanır. Sanayi devrimi ve fabrikalaşmayla birlikte ticari olarak gerçekleştirilen kapitalizmin yerini endüstriyel kapitalizm alır.

Fabrikalaşma, insanların/toplumların çalışma süreleri ve yaklaşımlarında değişimi beraberinde getirir. Tarımsal ve zanaatkâriş usullerinde geçerli serbest zaman anlayışının yerini, fabrika işinin belirlemiş olduğu zamansal planlama periyotları almaya başlar. Bu dönemlerle birlikte ücret karşılığı gerçekleştiril(e)meyen eylemler iş/çalışma olarak değerlendirilmez. Çalışma yaşamı karmaşılaşan bir hal alır, ev merkezli üretimin yerini endüstriyel üretim alır. Meslekler vasıfsızlaşır ve standart bir yapıya dönüşür. Çalışma yaşamında, akıl gücü ile kas gücünü kullananlar arasında bir ayrım ortaya çıkar. Çalışma yaşamında teknik işler, işbölümü ve uzmanlaşmaya bağlı olarak ayrı ayrı ça-

İşanlar tarafından gerçekleştirilmeye başlanır. Çalışma ortamını denetleyen mekanizmalar işyerine içerilir. Bürokratik, hiyerarşik ve yönetsel yapılar gelişir. Toplumsal alanda da bunun yansımaları görülür. Modern dönemlerde toplumlar, endüstriyel üretime bağlı ilişkilere göre biçimlenmeye başlar. Küreselleşmeyle birlikte bilgi temelli bir yaklaşım ön plana çıkar. Bilgi sürekli olarak yenilenir, ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet ortamı gelişir. Yaşam boyu, sürekli öğrenme kutsanır. Hızlı bir biçimde değişen çalışma alanına bireyin uyum sağlaması beklenir. İş yaşamı, bireyin hem kişisel olarak hem de takım halinde öğrenmesini zorunlu kılar. Bu durum çalışanlara belirli sorumluluklar yükler. Birey bu sorumlulukları yerine getirirken sosyal yaşamını da dönüştürür.

İş yaşamının değişip dönüşmesi, toplumu aynı zamanda içinde bulunan bireyi de etkiler. Bu çalışma, toplumdaki ayrı düşünülemez bir alan olan iş/çalışma yaşamında değişen iktisadi ilişkilerin getirmiş olduğu, belirsizliklerin, esnekliğin, kaygıların, risklerin, endişelerin geçmişten günümüze yaşanan değişimlerin insan karakteri ile olan ilişkisi ve bireyden/çalışandan hareketle toplumsal alandaki etkilerine yoğunlaşır. Literatürde karakter olgusuna ilişkin birçok değişken üzerinden çalışma yapılmış ancak iş/çalışma yaşamının karakter üzerine etkileri kapsamında yeterince araştırmanın yapılmaması, bu çalışmayı önemli kılar.

Bu araştırma insan yaşamının büyük bir bölümünü kapsayan iş yaşamı, iş yaşamının geçirdiği dönüşümleri ve bu dönüşümlerin karakter üzerindeki çok boyutlu etkilerini konu edinmektedir. İş yaşamı merkezli değişimler yalnızca teknik, organizasyonel düzeyde gerçekleşen dönüşümler değildir, aynı zamanda insanın karakteri ve toplumsal yaşamı üzerinde de etki kapasitesine sahiptir. Bu bağlamda çalışmada, iş yaşamının temel niteliklerinden hareketle iş odaklı pratiklerin çalışanların kişilik yapıları üzerindeki yansımalarının sosyolojik bir analizi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede iş/çalışma olgusunun ne ifade ettiği, çalışma olgusunun geçirdiği tarihsel serüvende değişimlerin insan karakterine yansımaları ve özellikle karakteri hangi yönde etkilediği sorununa odaklanılır. Bu bağlamda iş/çalışma olgusu ve karakter olgusu arasındaki ilişkiye dikkat çekilir.

İş/Çalışma ve Karakter

Günümüzdeki çalışma anlayışının kapitalist üretimle birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Arendt, çalışmayı insani etkinliklerde en üst mertebeye yerleştirir. Locke, sahip olunabilecek bütün mülkiyetin tek bir kaynağının olduğunu ve bunun da emek olduğunu belirtir. Smith, bütün zenginliklere kaynak olarak emeği gösterir. Hegel, çalışma için yalnızca emeğin hâkim olduğu bir

süreç olarak görmez, insanın bilincinin gelişimi için de emeğin esas değere sahip olduğunu vurgular. Çalışma insanın tinsel gelişimi için bir araçtır. Sosyolojik anlamda iş/çalışma, karşılığında maddi bir kazancın elde edilmesi kastedilir. Bunun yanında kapitalist anlayış çerçevesinde toplumsal bir biçimde gerçekleştirilen etkinlik olarak değerlendirilir (Özakar, 2004:9-18).

Marx, işi/çalışmayı insanda var olan potansiyelleri keşfetmelerine imkân sağlayan bir araç olarak görür ve amacına uygun bir şekilde yapılmış olan faaliyetlerin yalnızca maddi gerçekliği dönüştürmediğini aynı zamanda bireyi de dönüştürdüğünü ifade eder. O, çalışmanın insan ve doğa arasında bir süreç olduğuna değinir. İnsanın, doğa ile kendi arasında bulunan maddi alışverişi kendi çabasıyla yürüttüğünü belirtir. Doğanın sunmuş olduğu maddeleri insan, kendi yararına olacak biçimde mülk edinir. Birey kendi dışında doğaya etkide bulunurken, onu değiştirirken aynı zamanda kendini de değiştirir. Çalışmayı Marx, bireyin kendi ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde bir çaba olarak gösterir (Ritzer, 2011: 53).

Weber ise işi/çalışmayı ahlaki bir ödev kapsamında açıklamaya çalışır. İnsan maddi olan ödüllere ulaşabilmek amacıyla yapılması gerekli belirli ödevler çerçevesinde çalışmaya koşular. Ona göre Protestan çalışma anlayışı, Batı kapitalizminin gelişiminde önemli bir role sahiptir. Bu ahlak bireylere maddi olana ulaşmak için gayret göstermenin ve bu gayreti akıllı bir biçimde yatırıma dönüştürmenin insanın yerine getirmesi gereken bir ödev olduğunu örgütler. Çalışma ahlaki bir görev haline dönüşür. Amaç değerleri çoğaltmak ve ekonomik kaynakları arttırmaktır. Çalışmayla maddi kaynakları sınırsız bir biçimde arttırmak amaçlanmaz ve dünyevi eğlenceler için çalışılmaz. Çalışma, ahlaki açıdan önem arz eden bir görev olduğundan yüceltilir. Protestan ahlakı, ahlaki olarak kabul edilen eylemlere yeni yorumlar getirir ve öteki dünyaya yönelik olarak değil bu dünyada gerçekleştirilen faaliyetlerin örgütlenmesinde etkili bir yapı oluşturur. Sıkı çalışma ve ekonomik kazanç elde etme büyük bir önemdedir. Bireysel anlamda gerçekleştirilecek girişimler kutsanır. Bu durumun sonucu olarak ilahi ödüllerle mükâfatlandırılmaya dayanan bir ahlaki inanç bütünü sosyo-ekonomik alanla bütünleşir (Weber, 1999: 137-143).

Durkheim'e göre çalışma ise, iş bölümü ve mesleki birliklerin varlığına odaklanır ve modern toplumda düzenleyici olarak iş bölümü somut bir gruba ihtiyaç duyar ve işi yapan insanların bütünlüğünü sağlayacak ortak bir ahlaki yapının zorunluluğu söz konusudur (Ritzer, 2011: 106-107). Bu tanımlamalara bakıldığında iş/çalışma, insanı bir bütün olarak kendi varoluşuna kaynaklık eden bir araç olmasının yanı sıra topluluk içerisinde bir meslekte yer alması, boş zaman aktivitesi, maddi kazanç elde edilen bir etkinlik

ya da bireyin ödevi olarak da kabul görür. Toplumsal yaşamda iş yaşamının farklılaşp uzmanlıkların ortaya çıkmasıyla birlikte bir arada oluş açısından insanların birbirlerine ihtiyaç duyması ve karşılıklı ilişki olarak da değerlendirilir.

Ülgener (1991: 13), ekonominin insandan ayrı düşünülemediğini belirtir. İktisadi yaşamın yalnızca maddi olan öğeleri değil, kendine has tavır ve davranışları barındıran insanı da konu aldığı ifade eder. Kapitalizme ilişkin verdiği örnekte, kapitalizmin yalnızca sermaye ve para akımından ibaret olmadığını, insanın tercih ve davranışlarının bir toplamı olduğuna dikkat çeker. Yapılacak zihniyet araştırma planında iki önemli noktaya değinir. İlk olarak, ele alınan zamanın iktisat ahlakını ve zihniyetini, insanların davranış şekillerini, dünya görüşlerini bir araya getirerek karakter oluşturulur. Çağın iktisat ahlak ve zihniyetinin genel taslağı bu sayede yapılandırılır. İkinci olarak, oluşan zihniyetin şekillenme sürecinde geçmişten günümüze etkili değişik faktörlerin etki düzeyleri analiz edilir.

Toplumsal yaşamda icra edilen iş/uğraş alanı insanın kişiliğiyle özdeşleşir. Kişinin kimliğinin belirlenmesinde iş/çalışma yaşamının önemli bir yeri ve etkisi bulunur. Sosyalleşme sürecinde de etkin rol oynayan çalışma, yalnızca hayatı idame etme, maddi kazanç aracı olarak insanın yaşamında yer almaz bunun yanında kişiliğin, kimliğin oluşumu ve gelişiminde de dönüştürücü rol oynar (Yıldız, 2010:158).İnsanın kendini gerçekleştirme, güven içerisinde var olabilmesinin yolu çalışmaktır. İnsan bir şey üretmek için bedensel ve zihinsel aktivitelerini kullanır. Çalışmak insanı ve toplumu geliştirir. İnsan bedensel ve ruhsal yönden her an çalışma içindedir. İnsanın bedensel ve zihinsel çalışması ayrı düşünülemez. Çalışan insan parmaklarıyla gerçekleştirdiği işlemler sürecinde parmaklarına yeni yetenekler kattığı sürece zihinsel olarak da gelişme gösterir. İnsanın gelişen zihniyet dünyası davranışlarına da yansır (Köknel, 1999: 183-184).İnsan yaşadığı dünyaya uyum sağlamaya çalışır ve yaşadığı toplum bireyin zihniyet dünyasının şekillenmesinde etkilidir (Adler, 2004: 171-172). Çalışma/iş yaşamı bireyin yalnızca bedensel olarak gerçekleştirdiği bir aktivite olarak görülmemektedir. Birey çalıştığı ürettiği sürece gelişmekte ve toplumunda gelişmesinde etkili olur. Burada karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.

Toplum tarafından oluşturulan kuralları benimseyen, toplumun beklentisi doğrultusunda tutum ve davranışları gerçekleştiren birey, ideal kişidir. İdeal kişilik, toplum tarafından belirlenmiş genel kabulleri, eğilimleri ve toplumun değer yargılarını, tutum ve davranışlarında somutlaşan “karakter” kavramına karşılık gelir. Bireyin içerisinde bulunduğu toplumun, kültürel özelliklerine,

değer yargılarına, geleneğine ve göreneğine uygun bir şekilde davranması onun “karakter” sahibi bir birey olduğunu gösterir (Bilgiseven, 1995:90).

İdeal kişiliğin oluşum sürecine baktığımızda toplum tarafından onaylanmış davranışların, toplumun oluşturduğu kuralların, yerine getirilmesiyle mümkündür. Toplumsal yaşamda değişen koşulların oluşturduğu, yeni sorunlara getirilen cevaplar ekonomik yapıda meydana gelen değişimlerle birlikte farklılaşır. Bireyin, işin/çalışmanın yapısındaki değişimlere uyum sağlaması bir gereklilik halini alır. Ancak bu durum bireyin toplumsal yaşamda kişilik yapısında da çeşitli yansımalara sahiptir.

Karakter, kendi arzularımız ile diğer insanlarla olan ilişkilerimize yüklediğimiz anlamları ve etik değerlerimizi karşılar. Horatius, insanın karakterini oluşturan onun dünya ile kurduğu bağ olduğunu belirtir. Karakter, duygusal deneyimlerimizin uzun süreli boyutuyla ilgilenir. Karakterin kendini, sadakat, karşılıklı bağlılık, uzun süreli bir amaç için çaba sarf etme ya da gelecekte amaçlanan hedef için bugünün mükâfatında vazgeçebilme biçimlerinde gösterdiği söylenebilir. Her bir bireyin belli durumlarda bazı duyguları seçtiği ve bu duyguyu içinde yaşadığı görülür. Bu duygular bireyin karakterini oluşumunda ve gelişiminde temel öneme sahiptir (Sennett, 2020:10).

İş/çalışma ise, bireyin kişiliğini oluşturup geliştirebileceği bir yaşam alanı olarak karşımıza çıkar. Bireyin icra edeceği iş, onun kişisel anlamda kendini geliştirebileceği ve kendisine uygun olan işe yönelmesi çerçevesinde etkiselliğe sahiptir. Birey çalışarak topluma faydalı olduğunu gösterir. Grup içerisinde edindiği başarıları sayesinde uyumlu bir kişilik yapısı geliştirir. Birey, insanlar tarafından kabul edilen, aranılan ve benimsenen bir birey olma özelliğini çalışma sayesinde kazanır. Bunun için birey çalışmanın gerektirdiği özelliklere sahip olmak zorunluluğu hisseder. Bu durum bireyin kimlik kazanımı ve geliştirmesi için büyük öneme sahiptir (Soysal, 2008:5).

Çalışma yaşamı bireye yeni kişilik ve kimlik formları oluşturur. Çalışanlar buldukları iş alanlarında örgüt insanı ya da kamusal aktör halini alır. Örgütsel yapılanma bireye belirli davranış kalıpları sunar, kurumlarda belirli kültürler oluşturularak, bireysel özgürlüğe, serbest davranışa ve yaratıcılığa engel olunur. Çalışanlar belirli düzeylerde kısıtlanır. Farklı özelliklere sahip bireyler bir arada çalışmaya zorlanır. Kurum amaçsal olarak var olan ortak kişisel özellikleri bir araya getirmek yerine kişilerin çalışma alanında yararlı olacak bilgilerini becerilerini bir araya getirecek bir ortam oluşturulur. Bu durum kişiler arası uyumsuzluklara, strese, kaygıya ve nevroitiksemptomlara neden olabilir (Aytaç, 2005:250).İş/çalışma yaşamında meydana gelen makro ölçekteki gelişmeler mikro düzeyde bireyde önemli etkiler bırakır.

Çalışma koşullarının süreklilik arz etmemesi, bireye odaklı ve geçici iş organizasyonları çalışanlarda güvensizlik duygusuna neden olur (Kasapoğlu, 2005:15).

Çalışma yaşamının insanlara sunmuş olduğu pratikler sonucunda edindikleri alışkanlık ve davranışlar tüm yaşamlarını etkiler. De Botton yapmış olduğu gözlemler sonucunda çalışanların iş hayatlarının onları esir aldığını ve insanların kendini iyi hissetmek adına başka herhangi bir uğraşıya zamanlarının kalmadığını belirtir. Çalışanların motivasyonlarının da etkilendiğine değinir. Çalışanların özel yaşamlarını da gözlemleyen De Botton, insanların evlerinde dahi kafalarının sürekli olarak işle meşgul olduğunu bu nedenle yapılabilecek herhangi anlamlı bir etkinlik için enerjilerinin kalmadığını gözlemler. Anlamlı olarak yaptıkları en iyi aktivitenin kendilerini rahatlatacağını düşündükleri bir şeyler yemek ya da içmek ve hayatlarının kötü olmadığına kendilerini ikna etmeleridir (De Botton, 2014:264). Çalışma, insanın sosyal yaşamındaki en önemli konumu işgal eder. İnsan hayatının büyük bir kısmını kaplar, kişisel değer ve sembolleri oluşturur. Bireyin toplumda var olan statüsünü yaptığı iş/çalışma belirler. Çalışma bireye statü, dini özgürlük ve ekonomik bağımsızlık sağlar. Kişide var olan potansiyelin açığa çıkmasında önemli bir rol oynar. Sosyo-psikolojik yönü açısından iş/çalışma-karakter ilişkisine bakıldığında ise;

- Çalışmanın hayatına devam edebilmesi açısından ekonomik bir kaynaktır.
- Çalışana toplumda kabul görme ve ait olma hissini kazandırır.
- Çalışma, bireyin hayatına devam etmesi için sosyal ve toplumsal ödev niteliği taşır.
- Çalışma, bireyi psikolojik yönden etkiler, zaman zaman haz ya da acı verir.
- Çalışma paylaşmayı, dayanışmayı ve işbirliğini beraberinde getirir. Çalışanların bu duygularını geliştirerek onun sosyal yeteneklerinin gelişimine katkı sağlar.
- Çalışana zaman planlaması getirir ve kişinin boşlukta kalmasına engel olur. Bu durum kişinin yaşamında düzenin oluşmasını sağlar.
- Çalışma, bireye üretkenlik kazandırır ve bireyin yaşamına anlam katar. Çalışma, bireyin hem kimlik hem kişilik gelişimine katkı da bulunduğu söylenebilir (Ören ve Yüksel, 2012:38-42).

Karakter kişiye özgü geliştirilen davranışların bütünüdür. Bedensel, ruhsal ve duygusal etkinliklere çevrenin vermiş olduğu değerle oluşur. Karakter bir başka deyişle bireyin kişiliğini oluşturan iskelettir. Birey sosyal ve kültürel faktörlerden etkilenen bir varlıktır. Bireyin ailesiyle etkileşimi, yakın çevresi, içinde bulunduğu toplumun yapısı, ulusu, uygarlığı vb. faktörler karakterin oluşumunu sağlayan çevresel etkenlerdir. Birey sosyalizasyon süreci boyunca bir yandan var olan toplumsal kuralları benimser ve sürekli uyum sağlama çabası içerisinde olur diğer yandan ise doğuştan getirmiş olduğu ve kendine özgü özellikleri geliştirme çabasıdadır. Bireyin karakteri içinde bulunmuş olduğu toplumsal yapının unsurlarından yaşamı boyunca etkilenir. Bu durum bireyin ideallerini ve ilgilerini şekillendirir (Soysal, 2008:7).

Çalışma sağladığı ekonomik, sosyal ve psikolojik faydalar bakımından bireyin hayatında vazgeçilmez bir yer edinir. Çalışma bireye yalnızca statü sağlamaz. Aynı zamanda statü, kimlik ve saygınlık da kazandırır. Hayatının büyük bir kısmını çalışarak geçirmek zorunda kalan birey, bulunduğu örgütün yapısından, işleyişinden, hiyerarşik yapılanmasından, kültüründen ve ikliminden etkilenir. Birey çalışma yaşamında var olan rolünü benimsemek durumundadır. Sosyalizasyon sürecinden bireyin kişisel amaçları ve örgütün sunmuş olduğu amaçlar arasında bir bütünlüğün olması uyumu kolaylaştırır. Çalışma yaşamının bireye sunmuş olduğu yeni bilgi ve yetenekler yalnızca çalıştığı alanda etkili olmamakta, Bireyin kişilik yapısını ve özel yaşamını da etkiler. Bu nedenle bireyin çalışma yaşamını algılaması, değerlendirmesi ve içselleştirmesi karakterinde önemli bir yere sahiptir (Aytaç, 2001).

Sosyo-Tarihsel Gelişimi Açısından İş/Çalışma ve Karakter

Çalışma anlayışı, toplumsal, ekonomik yapılarda meydana gelen dönüşümlerle paralel bir seyir izler. Bu bağlamda iş yaşamının tarihsel gelişim serüveni açısından modern öncesi, modern ve postmodern dönemler önemli satır başlarının sunumu noktasında değerli görülür.

İş/çalışma, insan yaşamında çağlar boyunca merkezi bir öneme sahip olmuştur. Modern öncesi dönemlerde insanlar hayatta kalabilmek için avlanmaları, yiyecek aramaları ve toplamaları gerekmiştir. Çalışmanın geçirdiği süreçlere baktığımızda doğrusal ve tek tip bir biçimde ilerlemediği görülür. İlk dönem insanlar, var olan yiyecekleri tüketebilmek amacıyla basit araçlar yapmışlardır. Kayalardan küçük parçalar kopararak kabuklu yemişleri ve avladıkları hayvanların etlerini koparabilmek için kullanmışlardır. Bu durum yeni araçlar ve görevlerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmektedir. İnsanlar taştan, kemikten araçlar yapıp kullanmış ve tarih öncesi zamanlar çalışma olarak çömlekçilik, dokumacılık eklenmiştir (Budd, 2016:20).

Avcı toplayıcı toplumlar, yaşamlarını sürdürebilmek için hayvanları avlar, balık tutar, doğada hazır bulunan yabancı meyve ve bitkileri tüketir. Teknolojileri çok basit bir biçimdedir. Avcı toplayıcı toplumların çoğu küçük gruplar halinde bulunur ve göçebidirler. Ancak bazı gruplar incelendiğinde daha geniş bir örgütlenme görülebilir. Gruplar içerisinde kadınlar genellikle toplayıcı erkekler ise avcı konumdadır. Cinsiyete yönelik işbölümüne rastlanır. Bu toplumlarda et bir prestij kaynağıdır. İnsanlar yaşamlarını devam ettirebilmek adına sürekli bir yerden başka bir yere göç eder. Göç eden gruplardaki akraba ilişkileri otoritenin temel kaynağıdır. Aile ilişkileri avcı toplayıcı toplumlarda önemli bir yere sahiptir. Kaynaklar yetersiz olduğundan eşitsizlikten çok fazla söz edilemez. Var olan gruplar arasındaki toplumsal farklılaşma, yaşa cinsiyete, aile kökenine göre belirlenir. Avcı toplayıcı toplumlarda günümüz ekonomi anlayışından bahsedilemez. Teknoloji zayıftır ve belirli bir ekonomik anlayış yoktur. Malların üretilmesi, toplanması ve dağıtılması gibi işlemler aile içinde gerçekleştirilir (Bozkurt, 2011:4). Avcı toplayıcı toplumlarda çalışma olarak görülen faaliyetlerin bireyi belirli kalıplara hapsedmediği ve bireyi özgür düşünce ve eylemlere yöneltmesi bakımından karakter üzerinde yansımalarının olduğu söylenebilir.

Tarım toplumlarında çalışma ve karaktere yönelik yansımalarına baktığımızda ise toplumların çalışma anlayışları farklılaşır. Avrupa da 5. yy ile 15. yy arası feodal dönem olarak bilinir. Bu dönemde toprağı bulunmayan köylüler üretim yapar. Ancak ürettiklerinin yalnızca bir kısmında hak sahibi olabilirler. Geri kalan ürünler üzerinde ise toprak sahibinin hakkı söz konusudur. Tarım, bu tür toplumlar için en önemli geçim kaynağıdır. Feodal dönemde toprak arazileri gruplandırılmakta araziler yaz hasadı, kış hasadı ve nadasa bırakılan alan olarak değerlendirilir. Toprak ekonomik yapıda toplum hayatında önemli bir yer teşkil eder. Bu durum toplumsal yapıyı doğrudan etkiler. Bireyler arasındaki ilişki toprak sahibi olan ve toprak sahibi olmayan bireyler arasında ve kendi bünyelerinde de farklılıklar gösterir ve bu ilişki toplumsal yapının temelini oluşturur (Fülberth, 2014: 86-90).

Çalışma, sanayi devriminden önce günümüzdeki anlamında kullanılmaz. İnsanlar doğal yaşam içerisinde hayatlarını sürdürürler. Temel ihtiyaçların temini insanlar için önemli olanıdır. Bu dönemdeki çalışma yaşamında ilkel usuller kullanılır. Bu yaşam tarzı tarım ya da köy hayatı olarak da ifade edilir. Çalışanların tek kaygısı günü kurtarmaktır. Ekonomik faaliyetlerin amacı bireylerin var olan günlük ihtiyaçlarını karşılama amaçlıdır. Toplumsal anlamda yaşam kırsal yaşamda sürdürülür. Şehirlerde ise zanaatkarların atalarından kalma ve geleneksel bir tarzda devam ettirilen iş yapma biçimi topluma hizmet bağlamında değerlendirilir. Bu dönem ev ve iş hayatı ayrımı yoktur.

Her ikisi de iç içe geçer. Bireyler edindikleri varlıkları, kendi gereksinimlerini karşılayacak ölçüde tutarlar. Bireyin iş anlayışı günübirliktir ve birey yarının kaygısını taşımaz. Mesleki olarak fırıncılık, kasap vb. gibi günlük ihtiyaçların giderilmesine yönelik iş alanları vardır. Bu dönemde insanların sosyal haklarından söz etmek mümkün değildir (Ören ve Yüksel, 2012: 47-49).

Bozkurt (2012: 51-53)' a göre, iş ya da iş etiği kavramları modern zamanlara aittir.Modern öncesi toplumlarda günümüzdeki anlamıyla kullanılan bir çalışma anlayışından bahsedilemez. Bu dönemin insanı “doğal” insan olarak nitelenir. Modern öncesi dönemde ekonomik etkinlikler hayatta kalma amacıyla yeterlilik ilkesine uygun düzenlenir. Çiftçiler veya zanaatkarlar işe yalnızca geçimlerini sağlamak bakımından belli bir anlam yükler ve daha fazla beklenti içine girmezler. Zaten bu durum toplumca da hoş görülmez. Buna karşın ekonomik hayat geçmişten devralınan usullerle ve geleneksel normlar tarafından şekillenir. Çalışma modern dönemde sanayileşme sürecine paralel biçimde toplumsal hayatın merkezi alanı halini almıştır. Modern öncesi dönemin doğal insanı için çalışma geçim amaçlı gerçekleşen bir süreçtir, asla toplumsal bütünlük unsuru değildir ve kendine has “özel alan” a sahip olmamıştır. Daha çok doğal yaşama ritmine bağlı gelişim gösteren sezgisel bir hünerdir. İşin “kamusal alan” da görünürlüğü modern çağın bir ürünü olmasından kaynaklanır.

Sennett, aile ve yabancılar arasında olan ilişki farkını, kamusal ve özel yaşamda medeni talepleri ile doğal talepleri arasındaki gerilime benzetir. Birey kamunun medeni taleplerini ve özel alanının doğal taleplerini karşılamaya çalışan bir karaktere bürünmeye zorlanır. Bu dönüşüm bireyi etkiler. Toplumsal karmaşaya neden olan en büyük etken olarak görülen fabrikalaşma ya da üretimin seri bir biçimde gerçekleştirilmesi yaşama yeni anlamlar yüklenmesine neden olur. Sanayi devrimiyle birlikte gelen toplumsal devrim ve karmaşıklık, aileyi sahicilik ve düzenin olduğu tek yer görülmesini sağlar. Bu durum karakter bakımından kamusal alanın olumsuzlanmasına neden olur. Bu bağlamda Sennett, kamusal alanın dönüşümünün kritik noktasının sosyo-ekonomik karmaşanın neden olduğu eylemlerimizi toplumsal düzen etrafında değil de kişiliğe yönlendirilmesinde görür. Bu belirsiz hal toplumsal düzenin tamamen yok olması boyutunda olmasa da özel alanın bir kaçış yeri, kamusal alandan kurtulmak için sığınılan yer haline gelmesine neden olur. Kamusal alanda, özel alanın gizlenmesini başkalarınca kişiliğin okunmasını engellemek için bireyi başvurmuş olduğu tek savunma yöntemi olan duygularında feragat etmeye sevk eder. Bu durum olumsuz bir kamusal alan sunar ve sosyal rollerimizi de etkiler (Sennett, 2010: 39-46).

Modern dönemlerle birlikte iş/çalışma rasyonel bir hal boyut kazanır. Çalışma insanın yaşamından ayrı düşünülemez bir yazgı haline dönüşür. Çalışma, birey için bir ödevdir ve yerine getirilmesi gereken bu ödev aynı zamanda geçim kaynağıdır. Çalışanın ortaya koyduğu bu değerle birlikte topluma ve insanlığa yararlı hizmet sunulur. İnsanı çalışmaya iten ilk faktörün maddi kazanç olduğu söylenebilir. Toplumsal değer ve normlarında bunda etkisi vardır. Maddi ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olan insan, öncelikle kendi ihtiyaçlarını giderir. Sonrasında ise çalışmamayı aylıklık olarak gören toplumsal norm ve kodların çalışma anlayışında etkili olur. Bu durum çalışma bilincinin ortaya çıkmasına neden olur. Sosyal kontrol mekanizmaları çalışma anlayışı üzerinde büyük bir fonksiyon ifa eder. Sanayileşmeyle birlikte çalışma anlamsal olarak değişime uğrar. İnsanlar için horoz sesinin yerini fabrikanın siren sesleri alır ve artık bir zaman algısı gelişir. İkincil ilişkilerin, örgütlü yapıların egemen olduğu sosyo ekonomik ilişki biçimleri oluşur. Toplum yapısındaki temel üretim yeri tarla olmaktan çıkar. Temel üretim büyük ölçekli iş yerlerinde gerçekleşmeye başlar ve mekânsal olarak fabrikalaşma ortaya çıkar. Çalışanın işyeri ve evi birbirinden ayrılır (Gezgin, 2000:67-68).

Her yeni çalışma biçimi ve üretim şekli kendi değer ve normlarını beraberinde getirir. Budd (2016: 29) yeni sanayi anlayışının, öncesinde rastlanılmamış bir biçimde insanı yerinden ettiğini ve çalışanın nerede ne şekilde ya da ne kadar sürede çalışacaklarına dair karar verme yetkisinin tamamen bireyden alındığını belirtir. Sanayi devrimi gerçekleşmeden önce bireylerin çalışma yaşamlarını ve dinlenme zamanlarını kendilerinin belirlediği bir iş anlayış yerini fabrika işinde çalışılmasıyla birlikte çalışanlara dayatılan düzene uyum sağlamaları çerçevesinde örgütlenen bir yapıya bırakır. Bu yeni yapıda çalışanların denetimlerinin, motivasyonlarının sağlanması vb. birçok konu modern bireye/çalışana yeni nitelikler/kişilikler kazandırıldığını gösterir.

Modern sanayi toplumları manifaktür üretim ilişkilerin egemen olduğu toplumlardır. Sermaye birikimi, fabrika türü işletme ve örgütler, vasıfsız veya yarı vasıflı yani mavi yakalı işgücü, sınıf çatışmaları, prütan iş etiği bağlamında gelişen çalışma disiplini, rasyonelleşmenin baskın olduğu bir iş çalışma yaşamı toplumsal alana içerilmiştir. Oysa post-modern dönem farklı paradigmaların zihniyet, yapılarının hükümranlığının habercisidir. Bu süreçte artık bilgi üretimi mal üretiminin yerini alır (Bozkurt, 2012: 69).

Post-modern dönemde modern iş anlayışının temeli olan bürokrasinin katı yapısına ve kör rutinine karşı savaş açılır. Çare olarak ise esneklik kutsanır. Çalışanlardan seri hareket etmeleri, değişime her zaman hazır olmaları, sürekli risk almaları, düzenlemelere ve prosedürlere daha az bağlı olmaları

beklenir. Bir kez öğrenildikten sonra yaşam boyu sürdürülen işlerin yerini yarı zamanlı, geçici ya da sözleşmeli işler alır. İşin/çalışmanın sürekliliğini yitirmesine paralel olarak çalışanların yeni işlerle birlikte kazanmaları gereken yeni becerilere uyum sağlamaları arzulanır. Bir çalışanın yaşamı boyunca birden fazla eğitilmesi şarttır. Birey hızla değişen dönüşen çalışma yaşamında enformasyon toplumuna katılmak için, yeni bilgiler, beceriler, yaşam boyu devam eden süreçlerden geçirilir. Bilimsel bilgilerin ve teknolojik gelişimin hâkim olduğu enformasyon toplumunu, esnek, geçici, süreksiz ve risklerle dolu bir ekonomik hayatı beraberinde sunar. Bu sosyoekonomik koşullar çalışandan yüksek vasıf ve uyum yeteneği hızlı olan kişilik yapısı hedefler (Şentürk, 2010: 117).

Modern iş ilişkilerinden postmodern esnek iş anlayışına geçişle birlikte uzun vade anlayışı önemini yitirerek her şey kısa vadeli hale dönüşür. Büyük iş adamlar, küresel pazarlar ve yeni teknolojiler günümüzün kapitalist iş ilişkilerinin temel göstergeleridir. Yaşanan dönüşümler çalışma zihniyetini (çalışma mekanı-zamanı bakımından) yeniden şekillendirir. Çalışma zamanının değişiminin en fazla hissedildiği yönü artık uzun vade garantisini sunan hiçbir şeye rastlanılmayış olmasıdır. Çalışanların mesleki olarak ilerlemeleri ya da mesleki anlamda çalışan için belirli bir becerinin kalıcılığı önemini yitirir. Örnek olarak, günümüz Amerika'sının çalışma yaşamını verirsek genç bir çalışanın ortalama olarak kırk yıllık bir çalışma hayatında on bir defa işyeri değişimi, en az üç defa belki daha fazla beceri değişimini yeni beceriler edinmeyi göze almış olması beklenir. Bu yaşananların doğal bir sonucu olarak güven duygusu, sadakat ve sözünde durma gibi değerler aşınır. Modern örgüt ilişkileri artık bireylerin aralarında informel güven ilişkileri oluşmasını mümkün kılmaz. Çalışanlara güvenin gelişimini sağlayacak bir zaman aralığı sunulmaz. Bu durum kısa vadeliğin önemli addedilmesine ve çalışanların birbiri ile olan bağlarını engelleyici roller üstlenir (Kasapoğlu, 2005:24). Çalışma yaşamında, çalışma ilişkilerinin esnekleşmesiyle birlikte egemen olan anlayış, kısa vadeli ve esnekliğin getirmiş olduğu işlerin parçalı yapısını gerekli kılar. Bu durumun iş birliği ve beraberlik duygularının oluşumuna engel olduğu hatta zayıflamasına neden olduğunu vurgular. Ona göre kısa vade ve esnek çalışma beraberinde rekabet duygusunu getirir ve insanların çoğunun çoğu zaman bencilce davranmalarının altında bu kişilik özelliği etkilidir(Sennett, 2013: 51).

Bu bağlamda esnek çalışma yapısında belirli bir karakteri olan, düzenlilikle başa çıkabilen, olumsuzlukları fırsat olarak değerlendirebilecek insanların bu koşullarda ayakta kalabileceğini savunur (Sennett, 2020:65). Sennett, esnek çalışma yaşamının akılları en çok karıştıran etkisi, bireyin ki-

şisel olan karakteri üzerinde ortaya çıkar. Karakter, bireyin diğer insanlarla olan ilişkilerinde ve kendi isteklerinde merkeze almış olduğu etik değerlerdir. Bir bireyin karakter yapısı onun dünya ile kurmuş olduğu ilişkisine bağlıdır. Karakter ayrıca, bireyin özellikle uzun vadeli amaçlarını gerçekleştirebilmesi için kısa dönemli fedakârlıklar yapabilmesidir. Bu durumda yeni kapitalist anlayışta karakterin bulunduğu konum dramatiktir. Çünkü ana odaklı, yaşanan zamanın önemli olduğu sistem, kalıcı değerlerin oluşmasına imkân tanımaz. Her şey kısa vadede kalır, bu nedenle uzun vadede amaçların gerçekleştirilmesi çok zordur. Örgütsel yapılar her an yenilenir karşılıklı sadakat anlayışı süreklilik arz etmez. Verilen sözlerin tutulması da bir o kadar zorlaşır. Tüm bu olanların nedeni geçici bir yapı ve kalıcı olan karakter arasındaki paradokstur. Çalışan iki durum arasında işi ve karakteri arasında sıkışıp kalır (Kasapoğlu, 2005:23-24).

İş/Çalışma ve Karakter İlişkisi: Kuramsal Bir Çözümleme

İş yaşamının karakter üzerine etkilerine dair bazı isimler çalışmalarıyla önemi katkıları sunmuştur. Literatürde K. Marx (2000,2003), E. Fromm (1987, 1996), M. Weber (1998,1999), W. White (1972), R. Sennett (2013, 2020) gibi düşünürler özellikle iş yaşamının sistematik bir düzeyde bireyin karakterine yansımalarını konu alan yaklaşımlarıyla öne çıkarlar.

Marx, sanayi devrimiyle gelişen modern çalışma hayatında egemen sınıfların çıkarlarını koruyan bir araç olarak bürokrasi üzerine yoğunlaşır. Bürokrasinin kuralcı, rasyonel, hesaplanabilir, öngörülebilir, gayri şahsi, hiyerarşi egemen sınıfların çıkarlarına amade bir yapının ortaya çıkmasına yol açar. Modern kapitalist çalışma anlayışının bu niteliği birey çalışan üzerinde yabancılaştırıcı bir etkiye sahiptir. Ona göre toplumun dokusuna ait bütün eski kalıplar yıkıldı. Modern yaşamda çalışmanın alternatifsizliği çalışanı, ücret kazanabileceği ya da üretimini gerçekleştirebileceği araçlardan yoksun bırakır. Bu durum çalışanı var olan emeğine ve süreçte elde ettiği ürüne karşı yabancılaştırır. Kapitalist üretim şeklinin ortaya çıkarmış olduğu bu tür yabancılaşma emeğine ve ürüne yabancılaşan çalışanın ürettiği ürünün dışında kalarak bir nesne haline almasına neden olur. Marx yabancılaşmayı tek yönlü açıklamaz. İkinci olarak ise çalışma etkinliğinin karşısında olan yabancılaşmayı vurgular. Çalışma artık insanın kendi oluşturduğu bir eylem olmaktan çıkar, zorunlu ve katlanılması gerekli olan bir etkinlik haline alır (Marx, 2003: 76-79).

Marx, üretim sürelerinin kapitalist bir biçimde gerçekleştirilen toplumlarda yabancılaşmanın dört biçimini açıklar: İlki, çalışanın kendi emeğine yabancılaşmasıdır. Modern iş yaşamında çalışanlar, kendi bireysel tüketimleri

yerine geçimlerini sağlamak adına üretime katılır. Bu nedenle kendi ihtiyaçları için emeklerini satmak zorunda kalırlar. İkincisi, çalışanın ürettiği ürüne yabancılaşmasıdır. Çalışan, emeğini belirli bir ücret karşılığında işverene satar. Böylece çalışan ürettiği ürün üzerindeki haklarından vazgeçer. Yabancılaşmanın üçüncü şekli, çalışanın aynı ortamda birlikte üretim sürecine dahil olan diğer çalışanlara yabancılaşmasıdır. Modern iş/çalışma disiplin, işbölümü, rekabet gibi olgularla dayanışma ve iş birliği duygularını yıkarak çalışanların birbirine karşı düşmanlık duygusu geliştirir. Yabancılaşmanın son şekli, çalışanın bütünsel olarak insani varoluşa yani, insanın kendine yabancılaşmasıdır. Modern toplumlarda insan her an yeri doldurulabilir bir makine dişlisine dönüşür. Meta üretiminin sürekliliğiyle toplumsal yaşamda, çalışanlar insani olan özelliklerinden koparılır. Bütün insani özelliklerden yoksun olan çalışan, toplumsal yaşamında duyarsız, araçsal ilişkiler kuran ve kayıtsız bir birey halini almaktadır (Uluç, 2020:34-35).

Bu süreçte emek işçinin dışında gelişir, yani onun özünden uzak bir yapı gelişir. Bu durum işçinin kendini olumsuzlaştırıp yadsımaya neden olur bu bakımdan çalışan mutlu değildir. Dolayısıyla çalışmanın bireyi mutlu etmekten çok mutsuz ettiği gerçeği ortaya çıkar. Sonuç olarak ise çalışan ancak çalışma zamanının dışında kalan sürelerde kendi kendisinin yanında olur. Çalışan kendini çalışma yaşamında kendi dışında hisseder (Marx, 2000: 24-25). Bu modern çalışma yaşamının bireyi/çalışanın kişilik yapısının yabancılaşma olgusunun bir yansıma haline dönüşmesine yol açar.

Üretimin insanlar tarafından nasıl anlamlandırıldığı önemlidir. Bunun sebebi ise toplumda var olan ilişkilerin, insanlar arası kurulan bağların alışkanlıkların, gündelik yaşayışların ve bunun gibi insanların yaşamda var oluş şekillerinin her birini şekillendiren üretim ilişkilerinin oluşudur. Fromm(1996), modern insanın karakterini şekillendiren en önemli faktörün ekonomi/iş faktörü olduğunu savunur. Ona göre, insanların karakterlerini oluştururken etkilenmekte oldukları çevreyi kendileri oluşturur. 18. ve 19. yıllarda meydana gelen gelişmelerin, insanların kar oranlarını arttırabilmek için sömürüye ve karın birikimi için farklı yol arayışlarına yöneltir. Ancak insanlar/çalışanlar 20. yy da birçok enstrümanla pasifleştirilmektedir. Onların karakterleri yalnızca tüketmeye endekslenir (Fromm, 1996: 13-15). Modern çalışma hayatında bu durumu Fromm, itaatkâr kişiliğin gelişimi çerçevesinde açıklar. Birey, modern iş yaşamında örgütlerde genel olarak edilgen bir tavır alır. Birey ile kurum arasında eşitsiz bir ilişki oluşur. İtaatkâr bir tavırla var olan kuralları benimseyen birey, kurumla bütünleşir. Fromm, itaatkâr kimliği benimseyen bireylerdeki amacın, kurumsal yapılardaki mevcut güçten yararlanarak kendine korunaklı ve güvenli kılma isteği olduğunu belirtir. Birey bu

güçten istifade ederek kendine güvenli bir alan oluşturur. Birey toplumda var olan dev kurumsal yapılara itaat etmekle, aslında toplumsal alanda var olabilecek sorulardan uzak kalarak güvenli bir alana sığınır. İnsan, itaat ettiği kurumun bir parçası olur ve kurumla özdeşleşir. Bu durum çalışana kurumun dayatmış olduğu her şeye karşı direnmeksizin kabul etme eğiliminde olmasını sağlar. İtaat, bireye kişiliğe karşı gerçekleştirilen her türlü müdahaleyi dahi olağan olarak karşılamasına yol açar. Bu haliyle birey kendini kuruma ait hisseder ve çevresini kolektif bir bakış açısıyla algılar. Çalışan kurum içerisinde hayır diyebilme yetisine sahip değildir. Baskı ve müdahaleyi olağan olarak algılar. Kurum karşısında hayır kelimesini kullanan çalışan, itaatsiz ve sapkın bir davranış sergilemiş demektir. Bu tavır kurum tarafından olumsuz olarak karşılanır (Fromm, 1987: 12-15).

Fromm, toplumun ihtiyaç duyduğu insan tipi, büyük gruplarla birlikte çalışan, var olandan daha fazlasını tüketen, standart, çabuk bir biçimde etkilenen ve beğenileri, zevkleri önceden belirli insanlardır. Ekonomi döngüsünün iyi bir biçimde işleyebilmesi için insanların kendilerini özgür hissetmeleri, bağımsız ve hiçbir otoriteden, prensipten ya da ideolojiden etkilenmediğini düşünen ve buna inanan insanlar olması gerekir. Ancak modern iş yaşamında bunun tam tersi gözlenir. İnsanlar emirleri uygulamaya, onlardan beklenen davranışı yapmaya hazırdır ve toplumda var olan mekanizmaya sorunsuz bir biçimde uyum sağlayabilen insan topluluğu gereklidir. İnsanlar şiddet kullanılmadan yönlendirilebilmekte, bir lider olmadan kontrol edilebilmekte, herhangi bir hedef olmadan da hareket edebilen ancak asla tembellik yapmayan, sürekli bir biçimde çalışan ve gayreti bitmeyen insanlara ihtiyaç vardır (Fromm, 1996: 16).

Fromm, anlam kaybı, ruh sağlığı, normallik, özgürlük gibi olguların modernite ve modern kurumsal yapılarla olan ilişkileri üzerinde durur. Bilimsel gelişmeler, bürokratik sistemler, teknoloji, rasyonelleştirme gibi süreçlerin bireyin ruhsal yapısında yıkıcı etkilere ve psikolojik sorunlara yol açtığını belirtir. Modern kurumların baskıcı yapıları insanı edilgen bir yapıya büründürür. İnsan bu kurumlar karşısında kendini yalnız, yabancı ve güveninden yoksun, uysal ve itaatkâr bir durumda görür. Gelişen organizasyonlar, bireyin yalnızlığa sığınarak yabancılaşmasına, araçsal ilişkiler kurarak benlik bütünlüğünde deformasyonlara, sahte kimlik algısına neden olur (Aytaç, 2005:336).

Weber'in bürokrasi kuramı bağlamında bürokratik kişiliğin modern çalışma yaşamına içerilmesi ve modern bireyin üretilmesinde fonksiyonel görülmesi ve W.White'in örgüt adamı ve Habermas'ın gündelik hayatta bireysel kişiliğin Bürokratizasyonu kavramsallaştırmaları, modern dönemin iş/

çalışma karakter ilişkisinin analizinde önemlidir. Weber, iktisadi olguların sosyolojik yönüyle ilgilenir. Kapitalist sistemle birlikte bireyin duygusal özelliklerinden koparıldığını, akılcılaştırıldığını belirtir. Birey, katı ve soğuk bir varlığa dönüşür. Bu nedenle modern toplumdaki bireyin bürokratik yapının zincirine vurulmuş, demir bir kafese koyulmuş gibidir. Her türlü şahsi yönünü rasyonel bürokratik yapıda yitirir (Altınparmak ve Durakoğlu, 2016: 175).

Çalışmanın kutsal bir anlam kazanması, modernlikle ilişkidir. Weber' in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı çalışması bu açıklamaya yöneliktir. Protestan toplumları diğer toplumlardan farklı olarak kendilerine özgü çalışma ahlakına sahiptir. Bu durum Protestanların diğer toplumlara oranla daha çok çalışma odaklı olmalarıyla alakalıdır. Protestan çalışma anlayışı, Batı kapitalizmin gelişiminde önemli bir rol oynar. Bu ahlak bireylere maddi olana ulaşmak için gayret göstermenin ve bu gayreti rasyonel bir biçimde yatırıma dönüştürmenin insanın yerine getirmesi gereken bir ödev çerçevesinde örgütler. Çalışma ahlaki bir görevdir. Amaç değerleri çoğaltmak ve ekonomik kaynakları arttırmaktır. Çalışmayla, maddi kaynakların sınırsız bir biçimde arttırılması amaçlanmaz ve dünyevi eğlenceler için çalışılmaz. Çalışma ahlaki açıdan önem arz eden bir görev olduğundan yüceltilir. Bakıldığında Protestan ahlakı, ahlaki olarak kabul edilen eylemlere yeni yorumlar getirmekte ve öbür dünyaya yönelik olarak değil bu dünyada gerçekleştirilen faaliyetlerin düzeltilmesinde etkili bir yapı oluşturur. Sıkı çalışma ve ekonomik kazanç elde etme büyük bir öneme sahiptir. Bireysel anlamda gerçekleştirilecek girişimler önemli ve gereklidir. Bu durumun sonucu olarak ilahi ödüllerle mükâfatlandırılmaya dayanan bir ahlaki inanç bütünü oluşur (Weber, 1999:137-143).

Bunun yanında Weber, modern çalışma yaşamına ilişkin ideal tip bürokrasi modeli üzerinde durur. Bürokrasi kuramında, dakik ve devamlı olma, eşgüdümlü, disiplinli ve gayrişahsi hareket etme, güvenilirlik, öngörülebilir ve hesaplanabilir olma, uzmanlaşmış bilgi ve hizmetlerin yaygınlaşması gibi özellikleriyle ön plana çıkar. Bu özellikler modern iş yaşamının da kaynağını oluşturur. Modern çalışma anlayışı bürokratik kişilik yapısının gelişimini baskılar. Bu aşamada kapitalist iş ilişkilerinin başatlığı bağlamında bürokratik yapılanma önem arz eder.

Bürokratik yapılanmanın sunmuş olduğu sistemselsel yapı bütün bir toplumu bir işleyiş sistematığıne mahkûm eder. Bu durum bireylerde extrem durumlara, yabancılaşma algısına ve bu algıların bireyde kökleşmesine neden olur. Örgütsel işleyişle, insani ve sosyal olanda meydana gelen bu ayrışma kişilerde yalnızlık duygusuna yol açar. Çalışanlarda yabancılaşma, sapkın ta-

vırlar, gerçek hayatla arasındaki bağda sıkıntı yaşama kaçma isteği gibi durumlar kişilik özelliği olarak gelişim gösterir (Aytaç, 2005:250).

W.White (1972), modern iş yaşamında ve toplum yapısında bireylerin “örgüt adam” haline geldiğini ve örgütün birey üzerinde etki oluşturduğunu ileri sürer. Ona göre büyük organizasyonlarda yer alan çalışanlar, şirket yaşamının egemen olduğu bir hayat sürer. Birey arkadaşlarından, ailesinden, içinde yaşadığı toplumdan kendini soyutlar. White, modern iş yaşamında kariyer yapmayı düşünen, şirkete uyum sağlamayı amaçlayan bireylerin yeni bir kişilik türüne neden olduğunu vurgular. Bugünün modern bireyi/çalışanı yaşamının tüm dönemlerinden daha fazla örgütsel yapıların baskı ve müdahalesini hisseder. İnsan adeta kavanoza sıkıştırılmış bir şekilde devrim hakkı elinden alınır. İnsan kendi başına hareket edemez bir durumdadır. Bu durumun temel nedeni teknolojinin ya da rasyonel yapılanmanın tüm yaşama hâkim olmasıdır. Teknolojik yapılanma otoriterdir. Çevresini kendi ekseninde dönüştürür. Teknoloji, insanları biçimsel ve ilkesel niteliklere göre onları doğalarıyla örtüşecek şekilde yeniden örgütler. Örgütler, insan üzerinde belli davranışları egemen kılmak ister. İnsanların üzerinde örgüt adeta kendi parmak izini çıkarmaktan yanadır. Doğal olarak çalışanlarda örnek tutum, davranış ve bütünleşik bilincin köken bulmasına olanak sağlar. Örgütler, çalışanları üzerinde şu ya da bu şekliyle olsun, onaylamış oldukları ölçütlerle uygun kimlik dönüşümleri gerçekleştirirler. Bu durum bazı zamanlarda kişinin, insani ve sosyal yönlerinde köklü dönüşümlere neden olur. İnsan, örgütsel yapıya dâhil olarak meydana gelebilecek değişimleri göze alır, bu nedenle üzerindeki her çeşit örgütsel etkiye karşı sineye çekici rıza gösteren bir tavra teslim olur. Toplumun rasyonel yapılanmasının, teknolojinin insanın baskılanmasında büyük payı olduğu görülür. İnsan, çevresini ve sosyal ortamını bunlara göre düzenlemektedir. Teknoloji ve rasyonellik kendi nitelikleri gereği insanları kendi doğasıyla örtüşen biçimiyle yeniden örgütler (Aytaç, 2004:202-214).

Habermas ise, bürokratik sistemin, toplumsal yaşama karşı bir tehdit oluşturduğunu belirtir. Bürokrasinin egemen olduğu yapılar ile toplumsal yaşam arasında bir ayrıma gider. O, toplumsal yaşamı, kültür, kişilik ve toplumsal etkileşim olarak görür. Bu alan öznelerin dünyasıdır ve buradaki iletişim eylemsel kalıplar içerir. Devlet ve ekonomiye hükmeden bürokratik aygıtların alanı sistemeldir. Sistemde amaçlanan somut hedeflerdir ve araçsal ve stratejik eylemler öne çıkar. O, bu iki kavram ile bürokratik örgütlerin her türlü sosyal ilişkiye müdahil olduğunu göstermeye çalışır. Sistem ya da diğer bir deyişle bürokratik kurumlar, insanların yaşam alanlarında her türlü değişim yetkisine sahiptir ve bunun sonucu olarak bürokratik akıl, toplumsal

yaşamı bütünüyle kuşatır. Toplumsal yaşam kolonize bir hal alır. Bürokratik kurumların sunmuş olduğu imkânlardan yararlanmak için insanlar, giderek bürokratik sistemin sunmuş olduğu soyut kurallar ve kategoriler bütününe esir hale gelir. Bu süreçte ise, etkileşimin ve iletişimin geçerli olduğu toplumsal yaşamın çözülmesi söz konusudur (Loo veReijen, 2003:144-145; Aytaç, 2004).

Weber' in belirttiği gibi bürokratik yapılardaki rasyonalite, resmi örgüt kurumlarıyla sınırlı kalmaz. Bütün toplumu kendi değerleri doğrultusunda dönüştürür. Bürokratik kurumların toplumu bu denli dönüştürebileceği güce sahip oldukları anlaşılabilir. Modern bürokratik yapılar rasyonel sistemler olduklarından ve akılcı ileri uygulamaları içinde barındırdıklarından hem çalışanların hem te tüm toplumun üzerinde dönüştürücü bir güce sahiptir. Maksimum düzeyde karlılık, rasyonel düzenlemeleri gerekli kılar. Taylor'un bilimsel yönetim modeli akılcı bir uygulamadır ancak çalışanlarda işlev bozucu etki yaratır. İnsan bir makine olarak algılanır ve örgütler makine örgüt biçimiyle düzenlenir. Bu durum makinevari insan ve toplum inşası anlamını taşır. Weber' in bürokrasi modeline baktığımızda, rasyonellik paradigması etrafında şekillendiği görülür. Çalışana çok az derecede inisiyatif hakkı verilmiştir ve amaçlanan, örgütsel hedeflere ulaşmaktır. Çalışan örgütsel hedeflere yönelik amaçlara odaklanır, kişisel ve sosyal yönden baskı altında tutulur. Bu haliyle örgütün içeriğinde şekillenen kişilik ve kimlik yapıları doğal olarak sosyal alana da etki eder. Toplumsal yaşamın bürokratizasyonuna neden olur. Habermas 'ın deyimiyle toplumsal yaşam dünyalarının kolonizasyonuna yol açar. Örgütsel, bürokratik yapıların rasyonel ve kâra odaklı bilinç yapılarına eleştirel yaklaşır. Çünkü akılcı yaklaşımlar hem modernliğin hem de bürokratik organizasyonların içinde yer alır. Rasyonellik, bürokratik örgütlere hizmet amaçlı kullanılır ancak aynı zamanda akıldışılığı da üretir. Örgütsel yapılar karşısında insan çoğu zaman kapana kısılmışlık duygusu yaşar. İşe yetişmekte zorlanmak, üstünün gözetiminde çalışmaktan sıkılmak, arkadaşlarıyla uyumsuzluk yaşamak, monotonluk, sürekli tekrar eden rutinler, çalışmaya ilişkin isteksizlik, farklılık arayışı, güven kaybı, ahlaki ve sosyal yaşamda uyumsuzluk gibi durumlar insanın ruhsal ve toplumsal dünyasını tehdit eder. Zihinsel açıdan bütünlük kaybı, yaşanan denge sorunları, sapkın davranışlar ve kaçıcı eğilimler artış gösterir (Aytaç, 2005:270-274).

Sennett (2020)'in iş/çalışma yaşamının karakter üzerindeki etkilerini derinlemesine analiz eden "Karakter Aşınması" adlı klasik araştırması, yeni kapitalist çalışma kültürünün bireyin karakterine yansımalarına yoğunlaşması bakımından önemli bir yaklaşımdır. Sennett (2020: 77) kapitalist çalışma kültürünün insanların kendileri ve çevrelerini anlamlandırma çabalarını etki-

lediğini belirtir. Çalışanın yaptığı işe tam anlamıyla hâkim olamaması yüzeysel kalması, yapılan işin kolay bir şekilde gerçekleştirilmesine yol açar. Tüketim alışkanlıklarına bağlı olarak sınıfsız bir toplum oluşturulur. Teknoloji bu durumu destekler ve insanların düşünceleri, davranışları aynışmaya başlar. Sennett, bu durumun aslında eşitsizliği gidermediğinden yalnızca eşitsizliği gizlemede kullanılan bir araç olduğunu savunur. Esnek üretim anlayışı çalışana kolaylık sunar, çalışma yaşamında işin kolaylıkla öğrenilmesini sağlar. Çalışana kolaylık sağlamanın yanı sıra var olan toplumsal yapıdaki eşitsizliğin de korunmasına neden olur.

Sennett, eski zanaatkârlık anlayışı ile bugünün çalışma koşullarını karşılaştırır. Yeni çalışma biçiminde üç temel sorunun varlığından söz eder. İki rekabettir. Rekabet ile iş birliği kıyaslandığı zaman kalite ve verim açısından rekabetin daha iyi sonuçlar doğuracağı düşüncesinin yanlışlığı ortaya koyar. Gerilimin artmasına neden olan rekabet durumunun hiçbir zaman iş birliği ile aynı konumda bulunamayacağını, onun yerini tutamayacağını savunur. Ona göre, ikinci sorun kafa ve kol emeği birbirinden ayrışmasıdır. Bu sorun çalışanların deneyim edinmemesinden ve somut çalışma pratiklerini uygulayamamasından kaynaklanır. Üçüncü olarak ise bir işin doğru yapımı ile kısa sürede yapımı arasındaki yaratılan çatışmadan kaynaklanır. Niceliksel yönüne önem veren ve tüm üretim sürecini ve hizmet anlayışını bu yönüyle gerçekleştiren anlayış insanlara yaptığı işte herhangi bir karşılık sunamaz. Bu durum işin amaç olmaktan çıkmasına neden olur (Sennett, 2013: 73-74).

Yeni kapitalist sistemin doğası itibariyle kimlikleri aşındırdığı söylenebilir. Çalışanları şekilsiz, yeniden üretilebilen, değişken bir yapıya büründürür. Geçiciliğe kutsallık atfedilir, kimliğin de bu duruma uyum sağlaması ve değişken bir yapıda olması beklenir. Çalışma dünyasında meydana gelen bu yeni gelişmeler, çalışanın kişilik ve kimlik yapısında, ruhsal dünyasında sarsılmalara neden olur. Fazlasıyla öne çıkan esneklik anlayışı, yaşam boyu garanti olarak sunulan iş güvencesinin yokluğu, iş ve şehir değişikliğinin sık tekrarı, iş yerlerinde sürekli bir değişim halinde olan projeler çalışanda güvensizlik ve kayıtsızlık duygularına yol açar. Kişilik/karakter, emek gücünden ayrı düşünilemeyen bir parça haline gelir (Gorz, 2001: 66).

Modern çalışma yaşamı giderek kısa süreli bir hal alır. Tek bir kurumda kısa dönemli ya da geçici çalışma, uzun dönem kariyerin yerini alır. Tahmini olarak 2000 yılında iş yaşamına atılan bir genç, çalışma hayatı boyunca on iki ya da on beş defa işveren değiştirir. Aynı durum örgütler içerisinde yer alan toplumsal ilişkiler için de geçerlidir. İdari anlamda gerçekleştirilen takım çalışmalarında dokuz on ayı geçmeyecek şekilde kısa süreli yapılar oluşturulur. Amaç çalışanların kişisel anlamda birbirlerine bağlı olmalarını engellemektir.

Kısa vadeli çalışma yaşamı, toplumsal yüzeysel ilişkilerin oluşmasına neden olur (Sennett, 2012: 18-19). Bu durum tabii ki bireyin ya da çalışanın kişiliğine de etki eder. O, karakterin oluşumunda zamanın ciddi öneme sahip olduğunu, çalışana hayatını anlamlandırmasına olanak sunacak bir şekilde olmadığını, çalışanların bu durum nedeniyle gerilim ve kaygı yaşadığını belirtir. İnsanların hayatlarında açlık, savaş gibi birçok sorunla baş etmek zorunda kaldıklarını kötü deneyimler yaşadıklarını ve bunun yanı sıra çalışma hayatının belirsizlikleriyle de başa çıkmaları gerektiğini savunur. Yeni kapitalist çalışma kültürünün getirmiş olduğu belirsiz yapı çalışanlar tarafından kabbullenilir. Bu durum çalışanların davranışlarını etkiler, insanlar birbirine karşı güven ve sadakat duyguları geliştiremez. Bu durumun sonucunda çalışanda meydana gelen iş yaşamı merkezli “karakter aşınması” olarak nitelendirilir (Sennett, 2020: 30).

Yeni esnek çalışma kültüründe özveri, bağlılık, sadakat gibi duyguların çalışma yaşamında artık bir önemi kalmaz. Sennett’e göre, planlanabilir yaşam anlayışı yerini esnek, anlık değişebilen bir çalışma yaşamına bırakır. İnsanların her an kendilerini neyin beklediğini önceden tahmin edebilmeleri çok zordur. Çalışanlar günün koşullarına göre yaşamlarını şekillendirir ve kısa vadeye odaklanılır. Çalışma yaşamında geçmiş ve geleceğin insanlara katabileceği artı bir değer olmayışından tecrübenin değersizleştirilmesinden, elde edilmiş başarıların önemsizleştirilmesinden bahseder. Çalışan elde etmiş olduğu başarılar ve tecrübelerle çalışma yaşamında bir yere gelemeyebilir ve ancak anlık zamansal olaylar karşısında vermiş olduğu risk ve kararlarla çalışma yaşamında bir statü elde edebilir (Sennett, 2020:125-140).

Sennett (2011: 46-47)’e göre, fiziki ve uzun süreli çalışmanın dönüşümüyle birlikte çalışanlar duygusal açıdan birçok yönden etkilenir. O, özellikle sadakat ve güven duygusu yönünden çalışanların ciddi boyutta sıkıntılar yaşadığını gözlemler. Uzun süreli çalışma yaşamında kurumlara karşı bireyler sadakat duygusu taşır ve sadakat duygusu çalışma yaşamı için motive edici bir güç halini alır. Değişen şartlardan etkilenen bir diğer duygu da güvendir. Sennett, bu durumu toplumsal bir eksiklik olarak görür. Güvenin toplumda formel ve enformel olmak üzere iki şekilde bulunur. Formel güvenin kaynağı yazılı sözleşmelerdir. Enformel güven ise aynı kurumda birlikte çalışanların birbirini tanımaları sonucunda, hangi çalışan hangi konuda yetkin ya da herhangi bir sorunda hangi çalışan ne şekilde sorun çözebilir, kimden destek alınabilir gibi konularda bilgi sahibi olmanın sağlamış olduğu güvendir. Enformel güvenin oluşumu için uzun bir süre gerekir ve bu nedenle enformel güven uzun vadeli zaman anlayışı için uygundur. Çalışanların birlikte vakit geçirebilmeleri birbirlerini tanımaları gerekir.

SONUÇ

Birey toplumsal bir varlıktır ve içinde doğduğu dünyanın temel normlarına, değerlerine göre kendini yeniden biçimlendirir. Toplumsal yaşamını buna göre düzenler ve geleneğini, göreneğini, kültürünü kendisi açısından değerlendirir. Tüm bu öğeler bireyin tutum ve davranışlarında somutlaşır ve onun karakterinin şekillenmesinde etkilidir. İş yaşamı da insanoğlunun hayatının önemli bir parçasını oluşturur. Bu alanda temel yapılar ve yaşanan gelişmeler birey/çalışan üzerinde ve onun özellikle kişiliğinde/karakterinde etki kapasitesine sahiptir. Bu etkililik bağlamında sosyolojik bir bakış açısından ve belirli isimlerden hareketle şu değerlendirmeler yapılabilir.

Sosyo-tarihsel gelişim serüveninde iş/çalışma ve karakter, karşılıklı bir etkileşim çerçevesinde ele alınır. Modern öncesi çalışma ilişkileri günümüz çalışma anlayışının içerdiği anlamlardan uzaktır. Bu dönemlerde özellikle toplumsal alanda bir aşağılama, yerme ögesi olarak var olan, düşünsel faaliyette bulunmama anlamını taşıyan çalışma, zaman içerisinde insan topluluklarının kendi yaşamları üzerinde iradi olarak karar alamadıkları bir mekâna hapsedilmiş toplumun kendini sosyal olarak var ettiği kendine özgü bir alan haline almıştır. Süreç içerisinde çalışma etkinliğinde ya da kapitalist aşamada bireyselliğin olduğu, çalışma koşulları ve rekabetin yaratmış olduğu parçalanmanın hayat bulduğu bir alana dönüşmüştür.

İş yaşamının karakter üzerine sistematik etkileri sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan, gelişen ve modern olarak nitelendirilen dönemlere rastlar. Toplumsal yapıdaki değişimler sonucunda ortaya çıkan modern toplum yapısıyla birlikte seri ve standart ürünlerin üretimine imkân sunan fordist çalışma, işlerin seyrinde ve belirli kurallar çerçevesinde gelişimini sağlayacak bürokratik bir çalışma anlayışı ortaya çıkarır. Modern kapitalist sanayi toplumlarıyla iş/çalışma rasyonel, öngörülebilir ve hesaplanabilir bir hal alır. Çalışanın ev ve iş yaşamı arasında kesin sınırlar çizilir. İş bölümü zorunlu hale gelir ve makineler insanların hayatlarını şekillendirir. Zanaatkar çalışma anlayışındaki bütünlüklü üretim anlayışı parçalı bir hale bürünür. Bireyler çalışma, dinlenme süreçlerini kendileri belirleyemezler. Çalışan ürettiği ürünün niteliğiyle ilgilenmez, ürünün niceliği saha önemlidir. Sanayi Devrimiyle birlikte toplumsal yaşamda teknoloji kavramı önemli bir yere sahip olur. Sosyal yaşamda makinenin biçimlendiriciliği başat hale gelir. Öncesinde toprağa dayalı gerçekleştirilen üretim alanı yerini fabrikalara bırakır. Çalışma zamanı süreklilik kazanır ve çalışanlar vardiyalar halinde durmaksızın çalışmaya koşulu. Üretimde amaçlanan karı en üst seviyeye çıkarmaktır. Çalışan sosyo-ekonomik, siyasal vb. her yönüyle kontrol altına alınmaya çalışılır, denetlenir. Dev fabrikalar ve işletmelerde üretim gerçekleştirilir. Makine egemenliğinde

gerçekleştirilen üretim süreci yabancılaşma duygusunu da beraberinde getirir. Ücretli çalışma kavramı kural halini alır. Çalışma zamanı giderek artar. Bu durum bürokratik yapının gelişimiyle paralel hayata geçirilir. Bürokratik yapılanmaya bakıldığında bireyin ne zaman ne şekilde, kimlerle, nasıl, ne şekilde çalışacağı gibi birçok özelliğin önceden belirlenmiş bir alanda bireyin çalışmasını gerekli kılar. Birey önceden sınırları belirli koşullara uyum sağlaması gerekir. Bürokratik yapılanmada en temel iki özellik hiyerarşinin ve iş bölümünün olmasıdır. Bürokratik kurumlarda katı kurallar hâkimdir. Böyle bir yapıda kişilik özellikleri daha çok birey uyum gösteren, rıza gösterici ve itaatkâr bir tavır sergilemedir ve çalışan uysal bir tipe dönüştürülür. Bireyin insani özellikleri, duyguları geri çekilir. Bürokratik yapı bireye kişisiz bir görünüm çizer ve birey yalnız ve kendi kendine yetinen bir yapıya sahip olması beklenir. İtaatkâr bir karakter özelliği sağlamasına neden olur ve aksi durumda ise birçok olanaktan yoksun bırakılır.

Modern insan bu yapının içerisinde doğar. Hayatının tüm yönlerinde bu tür örgütlerle karşılaşır. İnsanın kişiliği ve davranışları etkilenir. Modern bürokratik kurumlar kurumsal hedeflerini gerçekleştirmek adına çalışanlara belirli davranış kalıpları sunar. Bu davranış kalıplarını bireye gerçekleştirmesi için baskı uygular. Çalışan verilen rolleri yerine getirir ve gayrişahsî davranır. Bu haliyle yalnızca gerekli olan rolü yerine getirmesi bireyin bir bütün olarak kendini ifade etmesini engeller. Bu durum çalışanda yabancılaşma ve yalnızlık duygularına sebep olur. Birey sosyal ilişki kurmaktan kaçınır ve diğer insanlarla etkileşim kurmak istemez. Rasyonelliğin esas oluşu çalışanların diğer çalışma arkadaşlarıyla samimi ilişkiler kurmasını engeller. Çalışan rasyonel olarak belirli görev ve sorumlulukları yerine getirir ancak sınırlandırılmış olması nedeniyle kendi bütünlüğünü sağlayamaz. Bu durum çalışanın dostluk, arkadaşlık gibi sosyal ilişkiler kurmasını engeller ve diğer insanlara karşı korkulu, kötümser, önyargılı ve düşmanlık duygularının oluşmasına neden olur.

Modern çalışma yaşamına ilişkin Marx, toplumdaki üretim süreçleri ve ilişkileriyle ilgilenmiştir. Modern toplumda bireyin yaşamına devam edebilmesi için ücretli bir işte çalışması gerekir. Bu yönüyle modern insan emeğini satar. Modern insan kendi bireysel tüketimleri için değil geçimlerinin sağlamak için üretim faaliyetine katılır. Bu durumu Marx yabancılaşmanın bir şekli olarak ifade eder. Çalışan emeğine yabancılaşır. Çalışan yalnızca emeğine yabancılaşmaz, ürettiği ürüne de yabancılaşır. Çalışan emeğiyle ortaya çıkarmış olduğu ürüne karşı herhangi bir hak talep edemez ve çalışan bir kurum içerisinde tanımadığı insanlarla birlikte insani ilişkiler kurmadan rekabet ortamında çalışmak zorunda kalır. Bu durum insan karakterini de olumsuz etkiler. Bütün insani özelliklerden yoksun bir hal alan çalışma yaşa-

mı çalışanı, toplumsal yaşamda duyarsız, araçsal ilişkiler kuran ve kayıtsız bir kişiliğe büründürür.

Fromm, bireylerin buldukları kurumlarda genel olarak edilgen bir tavır içerisinde olduğunu belirtir. İnsanlar/çalışanlar bu süreçte itaatkâr bir kimlik edinir. Bunun nedeni ise kurumsal yapılardaki mevcut güçten yararlanmaktır. Birey bu güçten istifade etmek ve kendine güvenli bir alan oluşturmak adına dev kurumsal yapılara itaat eder. O, bürokratik kurumlardaki rasyonelleşmenin bireyin ruhsal yapısında yıkıcı etkilere ve psikolojik sorunlara neden olacağını ileri sürer. Gelişen bürokratik yapılar karşısında insan, yalnız, yabancı ve güvensiz hissederek.

Weber'in katı bürokrasi kuramı ise çalışana sistemsal bir yapı sunar. Kurallara uyum, hiyerarşik yapılanmadaki katılık, çalışanları kıdem ve makamına göre şekillendirme, çalışanların katı kurallara tabi olması bürokrasinin temel özellikleridir. Bu durum çalışanlarda ekstrem durumlara ve yabancılaşmaya neden olur. Örgütsel işleyişle insani ve sosyal olan ayrışır. Çalışanlarda yalnızlık, yabancılaşma, sapkın tavırlar, gerçek hayatla olan bağlarda kopma gibi durumlara sebep olur. Bürokratik çalışma anlayışı insanı duygusal özelliklerinden koparır. Çalışan katı, soğuk kimliksiz bir yapıya dönüşür. Bu nedenle modern toplumdaki birey de bürokratik yapının zincirine hapsolür.

W. White, modern toplumdaki insanın örgüt adamı haline gelişine odaklanır. Çalışanlar, büyük organizasyonlarda çalışır ve çalıştıkları örgütün etkisinde hayatlarını sürdürür. Bu durum bireyin kendini arkadaşlarından, ailesinden ve yakın çevresinden soyutlamasına neden olur. Modern toplumda kariyer yapmayı amaçlayan bireyin şirkete/örgüte uyum sağlamasını gerektirir. Bu durum yeni bir kişilik türünün ortaya çıkmasına sebep olur. Modern insan kendini adeta kavanoza sıkışmış gibi hissederek. Çalışan her yönüyle baskılanır. Örgütler bireye, doğrudan ya da dolaylı yoldan onaylamış oldukları ölçütlere uygun kimlik gelişimini salık verir. Birey örgütsel yapıya dahil olarak karşılaşabileceği her tür örgütsel etkiye karşı sineye çekici, rıza gösteren bir tavır geliştirir. Çalışan sosyal ortamını ve çevresini bunlara göre şekillendirir.

Habermas ise, bürokratik iş anlayışının toplumsal yaşama karşı bir tehdit oluşturduğunu savunur. Bürokrasinin hâkim olduğu yapılar ile toplumsal olan ayrılmıştır. Bürokratik örgütler her türlü sosyal ilişkiye müdahildir. Bürokratik örgütler, insanların yaşam alanında özellikle karakter yapılarında her türlü değişime sahiptir ve bunun sonucu olarak bürokratik akıl tüm toplumu kuşatır. Toplumsal gündelik yaşam kolonize bir hal alır. Bürokratik örgüt yapılarının sunmuş olduğu imkânlardan yararlanmak için insanlar, bürokratik

yapının sunmuş olduğu soyut kurallar ve bütününe esir hale gelir. Bu durum iletişimin ve etkileşimin olduğu toplumsal yaşamın çözülmesine neden olur. Habermas, bürokratik yapılardaki rasyonel eylemlerin işlevsel sınırını aşarak, insanların gündelik kültürünü de etkilediğini vurgular. Ona göre insanlar sistemin sunmuş olduğu amaçlar yönünden biçimlenmiş ve buna uygun kültürel değer ve bireysel kimlikler edinir. Bu durum bireysel olanın sistemleşmesine, sistemsel olanın ise bireyselleşmesine neden olur. Çalışan planlı, kurallı, dakik olma gibi örgütsel nitelikleri günlük yaşamında sıkça kullanır hale gelir ve böylece gündelik hayat da bürokratik çerçevede yaşanır. Bürokratik alanı deneyimleyen insanların özel yaşamlarındaki ilişkileri ikincil, araçsal ve öngörülebilirdir.

Sennett, yeni kapitalist çalışma kültürünün insanların kendileri ve çevrelerini anlamlandırmalarında etkili olduğunu belirtir. Esnek çalışma anlayışında birey yaptığı işe tam anlamıyla hâkim değildir. Yapılan iş yüzeysel ve kolay bir şekilde gerçekleştirilir. Tüketim alışkanlıkları toplumu sınıfsızlaştırır. Teknolojik gelişmeler bu durumu destekler. Üretim esnek bir şekilde gerçekleşir ve çalışana kolaylıklar sunar. Birey işi kolaylıkla öğrenebilir. Bu durum toplumsal yapıdaki var olan eşitsizliği korur. Çalışanlar, şekilsiz, yeneden üretilebilen, değişken bir yapıya bürünür. Modern çalışma yaşamının standart, uzun vadeli iş anlayışının yerini kısa vadeli, geçicilik, belirsizlik alır. Çalışan yaşamı boyunca ondan fazla iş değiştirmek zorunda kalır. Bu durum toplumsal ilişkiler için de benzer niteliklerin başatlığını beraberinde getirir. Geçicilik çalışanlarda bağlılık duygusunun oluşmasını engeller. Kısa vadeli çalışma yaşamı insanlar arasında yüzeysel ilişkilerin oluşmasına neden olur. Bireylerin karakter yapılarında aşınmaların ortaya çıkmasına yol açar. Esnek iş anlayışı çalışanı olumsuz etkiler. Çalışan kolaylıkla işten çıkarılabilir. Bu durum güven duygusunu zedeler. Her an işten çıkarılma endişesi gelişir. Endişe seviyesi verimliliği düşürür. İşten çıkarılma ve hızlı görev değişikliği yaygınlaşır. Güvensizlik duygusu insan sağlığına zararlıdır. Bu durumda çalışan örgütte isteksiz çalışır ve performansı düşer. Çalışanın tutum ve davranışlarını da etkileyen bu durum, örgüte karşı olumsuz duyguların oluşmasına neden olur. Çalışanın ruh sağlığı, mutluluğu, iş doyumunu olumsuz bir biçimde etkilenir.

KAYNAKÇA

- Adler, A. (2004). İnsan Doğasını Anlamak (Çev. D.Başkaya), İzmir: İlyaz İzmir Yay.
- Altınparmak, İ.B. ve Durakoğlu, A. (2016). Franz Kafka'nın "Dönüşüm" Adlı Eserinin Sosyolojik Açıdan Analizi. AİBÜ Sos.Bil. Enst. Dergisi,16, (2), 171-184.
- Aytaç, Ö. (2004). Örgütler: Sosyolojik Bir Perspektif. Fırat Ü.Sos. Bil. Dergisi,14 (1),189-217.
- Aytaç, Ö. (2005).Modern Bürokrasiler ve Yabancılaşma Ethosu. Fırat Ü. Sos. Bil. Der.15 (2), 319-348.
- Aytaç, S.(2001).Örgütsel Davranış Açısından Kişiliğin Önemi."İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 3, (1).
- Bilgiseven, A. K.(1995). Din Sosyolojisi.İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Bozkurt, V. (2011). Endüstri Sosyolojisi Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.
- Bozkurt, V. (2012). Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm. Bursa: EkinYay.
- Budd, J.W. (2016). Çalışma Düşüncesi (Çev. Fuat Man), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- De Botton, A.(2014). Çalışmanın Mutluluğu ve Sıkıntısı (Çev. S.Sertabiboğlu), İstanbul: Sel Yay.
- Fromm, E. (1987). İtaatsizlik Üzerine Denemeler, (Çev. A. Sayın), İstanbul: Yaprak Yay.
- Fromm, E.(1996). Çağdaş Toplumların Geleceği. (Çev. G. Kaya- K. H. Ökten), İstanbul: Arıtan Yay.
- Fülbert, G. (2014). Kapitalizmin Kısa Tarihi. (Çev. S.Usta), İstanbul: Yordam Kitap.
- Gezgin, M. F. (2000). "Çalışma Sosyolojisi- Sosyal Gelişme Kitle İletişimi İlişkileri", Sosyoloji Konferansları Dergisi, 0 (26) 55-95.
- Gorz, A. (2001). Yaşadığımız Sefalet (Çev. N. Tütal). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Kasapoğlu, A. (2005). Değişen Toplumsal Yapıda Karakter, Ankara: Ütopya Yay.
- Köknel, Ö. (1999). Kaygıdan Mutluluğa Kişilik, İstanbul: Altın Yay.
- Loo, H.VD ve Reijen, W.V. (2003). Modernleşmenin Paradoksları, (Çev. K.Cannatan), İstanbul: İnsan Yay.
- Marx, K. (2000). Yabancılaşma. (Çev. S. Belli vd.), Ankara: Sol Yay.
- Marx, K.(2003). 1844 El Yazmaları, (Çev. M. Belge), İstanbul: Birikim Yay.
- Ören, K. ve Yüksel, H. (2012). "Geçmişten Günümüze Çalışma Hayatı" Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 1(1), 35-59.
- Özakar, S. (2004). Gel de çalış şimdi! Postmodern Çalışma Hayatı, İstanbul: Bileşim Yay.

- Ritzer, G.(2011). Sosyoloji Kuramları, (Çev. H.Hülür), Ankara: De ki Yay.
- Sennett, R. (2013). Zanaatkâr (Çev. M. Pekdemir), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Sennett, R. (2014) Saygı (Çev. Ü.Bardak), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Sennett, R.(2012). Beraber (Çev. İ. Özküralpli), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Sennett, R.(2020). Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri, (Çev. B.Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Sennett, Richard (2011), Yeni Kapitalizmin Kültürü, (Çev. Aylin Onacak), Ayrıntı Yayınları (2. Basım), İstanbul.
- Soysal, A. (2008).Çalışma Yaşamında Kişilik Tipleri: Bir Literatür Taraması, Çimento İşveren Dergisi, 22 (1)4-19.
- Şentürk, Ü. (2010).Değişen Ekonomik ve Sosyal Koşulların Bir Ürünü Olarak 'Karakter Aşınması', Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (7)113-124.
- Uluç, M.A. (2020). K. Marx ve Yabancılaşma: Sosyolojik Bir Analiz. Ulus. Sos. Bil. Der. 2 (1)26-38.
- Ülgener, S.F (1991), İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul: Der Yay.
- Weber, M. (1998). Sosyoloji Yazıları, (Çev. T. Parla). İstanbul: İletişim Yay.
- Weber, M. (1999). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu. (Çev. Z.Gürata), Ankara: Ayraç Yay.
- White, W. (1972). The Organization Man. New York: Simmon&Schuster.
- Yıldız, H. (2010).Çalışma Üzerine Sosyolojik Perspektif, Sos. Siyaset Konf. Derg. (58), 129-161.

Popüler Kültür Bağlamında Instagram “Fotoğrafçılığı”

Sümeyye Şahin¹

Erdem Dirimeşe²

Özet

İnsanlar, günlük yaşamlarında birbirinden farklı pek çok amaçla fotoğraf üretiminde bulunmaktadır. Fotoğraf makinelerinin teknik gelişimi, kameralı cep telefonlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, fotoğraf üretimi sıradan “günlük” bir pratiğe dönüşmüştür. Sanatsal anlamda fotoğraf üretimi de bu teknik gelişmelerden oldukça etkilenmiş ve pek çok birey bu anlamda fotoğraf üretiminde bulunmaya başlamıştır. Sosyal medyanın sunmuş olduğu olanaklarla birlikte bireyler, çektikleri fotoğrafları sergileme alanlarına sahip olmaktadır. Giderek popüler bir eyleme dönüşen fotoğraf üretimi (özellikle sanatsal anlamda) ve paylaşımı, popüler kültürün sanat üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunun göstergesidir.

Araştırmanın problemi “sosyal medya ve fotoğraf sanatı” ilişkisi bağlamında, bireylerin çeşitli sosyal medya platformlarında sanatsal üretim gerçekleştirmeleri ve bu durumun oldukça popüler bir hal almaya başlamasıdır. Sosyal medya platformlarından biri olan Instagram’da, sanatsal anlamda fotoğrafın pek çok birey tarafından kolaylıkla üretilmesi, bu bireylerin bir kısmının kendilerini “sanatçı”, “fotoğraf sanatçısı” ve “fotoğrafçı” kimliği üzerinden tanımlamaları ve böylelikle popüler kültürün bir parçası olmalarıdır.

Çalışmanın amacı popüler kültür ekseninde fotoğraf sanatının, fotoğrafçı/sanatçı kimliğinin başka bir anlamda yeniden nasıl üretildiğini ortaya koymaktır. Bununla beraber Instagram fotoğraf hesaplarının ne gibi toplumsal ve kültürel olgulara işaret ettiği dair analizlerin yapılmasıdır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Literatür tarama hem kuramsal çerçevenin oluşturulmasında hem de verilerin analizinde kullanılmak üzere yapılmıştır. Verilerin toplanmasında ise derinlemesine mülakat tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır.

1 Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sumeyyeshinn@gmail.com, Orcid: 0000-0002-7403-6589

2 Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, erdemdirimese@gmail.com, Orcid: 0000-0002-1873-6425

Katılımcıların Instagram’ı tercih etme sebepleri arasında, bireylerin ürettikleri fotoğraflara ilişkin bir mecra arayışları, fotoğrafın geleceğinin Instagram olarak görmeleri, Instagram’ın kullanıcılarına özgür bir alan açması, kitlelere ulaşma ve popülerlik kazanmanın medya platformları aracılığıyla çok daha kolay olması gibi faktörler öne çıkmıştır.

1. GİRİŞ

Instagram’da günden güne yaygınlaşan fotoğraf hesaplarının birbirinden oldukça farklı niteliklere sahip olduğu bilinmektedir. Bu fotoğraf hesaplarının sahipleri arasında işlerini profesyonel, hobi veya amatör olarak ya da farklı motivasyonlarla yapan çeşitli niteliklere sahip olan kullanıcılar bulunmaktadır. Farklı sanat dallarında, çeşitli niteliklere sahip sosyal medya kullanıcıları, kitle iletişim araçlarının sunmuş olduğu olanakları değerlendirerek kendilerine özel bir alanda üretim ve paylaşım yapma imkânına sahip olabilmektedir. Sanatın icrasında kullanılan araçlar bu sanatsal faaliyetlerin en önemli parçasıdır. Bunlardan biri olan fotoğrafçılık, farklı sosyal medya platformlarında giderek daha fazla karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğrafçılığın temel aracı olan fotoğraf makinesi, icadından günümüze değin pek çok gelişme göstermiş, zamansal ve mekânsal olarak farklı alanlarda, farklı amaçlarda kullanılmıştır. Freund, “Fotoğraf ve Toplum” isimli eserinde, fotoğrafın çağdaş yaşam içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olduğunu belirtmekte ve fotoğraftan yararlanılmayan hiçbir insan etkinliği olmadığını eklemektedir (Freund, 2016: 8). İnsanlar gündelik yaşantılarında iş, hobi veya sanatsal bir etkinlik üretmek amacıyla, politikada, gazetecilikte vb. birçok alanda veya anılarını saklamak için fotoğraf üretebilmektedirler. Fotoğrafçılık araçlarının hızlı gelişimi ve bu araçlara erişilebilirliğin kolaylaşması, üretilen fotoğrafların paylaşımının sosyal medya platformları aracılığıyla yaygınlaşması, popüler kültürün sanat alanında da etkili olmasına neden olmaktadır.

Popüler kültür, sanat, fotoğraf sanatı vb. kavramları ilişkisel bir biçimde ele alan çalışmaların, (Karagöl ve Kaplanoğlu, 2022; Sağlamtimur, 2017; Kahraman, 2020) tekniğin sunduğu olanakların, sanatsal üretim biçimleri üzerindeki çeşitli etkileri üzerine yapılmış olduğu görülmektedir. Teknolojinin sunduğu olanaklar ile birlikte sanatsal etkinlikler de hızlı bir üretim ve tüketim değerine sahip olmakta, böylelikle popüler kültürün bir parçası haline gelmektedir. Bu durumun sanat kavramının içeriğini de büyük ölçüde değiştirdiği söylenebilir. Sanat kavramının içeriğinin; onun üretiminde söz konusu olan materyallerin, yeni dijital platformlarla beslenerek “sanal bir büyüme” ile geliştiği ifade edilmektedir (Türkmenoğlu, 2014: 99). Bu büyüme ve gelişmenin, sanatsal etkinliklerin dolaşımını hızlandırdığı ve sanat

nesnesini “kolay ulaşılabilir”, “kolay tüketilebilir” bir unsur haline getirdiği söylenebilir.

Yeni iletişim teknolojilerinin ve dijital platformların, sanatsal bir etkinlik üretmek açısından önemli bir fonksiyona sahip olduğu ve giderek popülerlik kazandığı düşünülmektedir (Sağlamtimur, 2017: 99). Bu popülerliğe sanatsal faaliyetlerini tanıtmak ve sergilemek isteyen sanatçılar da internet, özellikle sosyal medya üzerinden sanatsal çalışmalara yönelmektedirler. Instagram, sosyal medya platformları arasında özellikle fotoğraf ve video paylaşımı konusunda en çok tercih edilen uygulamalardan biridir. Bu nedenle hem sanatçılar hem de sanatçı kimliği ile bilinmek isteyen kullanıcılar tarafından tercih edilmektedir (Kırmızıgül, 2019: 216).

Instagram fotoğrafçılığı üzerinden bireyler kendilerini sanatçı ve fotoğrafçı olarak tanımlama imkânı bulmaktadır. Bu durum, sosyal medyanın popüler kültür için bir “işletme mekanizmasının aracı” olduğu; sosyal medyanın kullanıcısı olan bireylere benliklerini sunabilmeleri ya da kurgulayabilmeleri açısından bir alan oluşturduğu şeklinde açıklanmaktadır (Güven, 2016: 133). Araştırmanın probleminin çıkış noktası; “sosyal medya ve fotoğraf sanatı” ilişkisi bağlamında, insanların pek çok sosyal medya platformunda sanatsal üretim gerçekleştirdiğine dair tutumları ve bu tür eğilimlerin oldukça popüler bir hal almaya başlamasıdır. Araştırmanın temel problemi; sosyal medya platformlarından biri olan Instagram’da, sanatsal anlamda fotoğrafın pek çok birey tarafından kolayca icra edilebilir hale gelmesi, bu bireylerin bazılarının kendilerini “sanatçı”, “fotoğraf sanatçısı” ve “fotoğrafçı” kimliği üzerinden tanımlamaları ve böylelikle popüler kültürün bir parçası olmalarıdır.

Çalışmanın amacı popüler kültür ekseninde fotoğraf sanatının, fotoğrafçı/sanatçı kimliğinin başka bir anlamda yeniden nasıl üretildiğini ortaya koymaktır. Bununla beraber Instagram fotoğraf hesaplarının ne gibi toplumsal ve kültürel olgulara işaret ettiğine dair analizlerin yapılmasıdır. Buradan hareketle çalışmanın; sanat sosyolojisi, kültür sosyolojisi ve medya iletişim sosyolojisi alanlarıyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemiyle modellenmiştir. Literatür tarama hem kuramsal çerçevenin oluşturulmasında hem de verilerin analizinde kullanılmak üzere yapılmıştır. Verilerin toplanmasında ise derinlemesine mülakat tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. Bu çalışma çerçevesinde gerçekleştirilen mülakatlar, Instagram fotoğraf hesap sahipleri arasından birtakım kriterlere göre belirlenmiştir. Bunlardan en belirleyicisi, Instagram takipçi sayısının 1000 kişi ve üzerinde olmasıdır. Diğer

yandan görüşmecilerin çektikleri fotoğrafların, farklı türlerde olmasına da dikkat edilmiştir. Bu kapsamda farklı takipçi sayıları olan 8 kadın, 8 erkek kullanıcı olmak üzere toplam 16 Instagram fotoğraf hesap sahibiyile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin 4’ü yüz yüze, 8’i ile yazılı bir şekilde ve kalan 4’üyle de telefon görüşmesi yapılarak gerçekleştirilmiştir.

Takma İsim	Yaş	Cinsiyet	Meslek	Takipçi Sayısı ³
Görüşmeci K1	24	Kadın	Fotoğrafçı	2052
Görüşmeci K2	30	Kadın	Mimar, mimari fotoğrafçı	1658
Görüşmeci K3	30	Kadın	Görsel tasarımcı, mimar, akademisyen	1053
Görüşmeci K4	23	Kadın	Matematik öğretmeni	1232
Görüşmeci K5	23	Kadın	Öğrenci	2247
Görüşmeci K6	27	Kadın	Sanatçı	1798
Görüşmeci K7	31	Kadın	Ajans sahibi, yazar	8932
Görüşmeci K8	18	Kadın	Öğrenci	1601
Görüşmeci E1	31	Erkek	Öğrenci	5990
Görüşmeci E2	32	Erkek	Ticaretle uğraşıyor	2897
Görüşmeci E3	24	Erkek	Öğrenci	2135
Görüşmeci E4	38	Erkek	Bilgisayar Programcısı	34.4B
Görüşmeci E5	26	Erkek	Öğrenci	1815
Görüşmeci E6	23	Erkek	İşletmeci	5036
Görüşmeci E7	27	Erkek	Fotoğrafçı	11.3B
Görüşmeci E8	47	Erkek	Fotoğrafçı, foto muhabir	1799

Görüşmecilere yöneltilen sorularla temel olarak cevabı aranan içerikler şu şekildedir:

- Fotoğrafa nasıl başladıkları
- Instagram’ı, sanat üretme ortamı açısından nasıl değerlendirdikleri
- Instagram’ın algoritması üzerinden birtakım değerlendirmeleri (takipçi, beğeni, yorum, içerik üretme biçimleri ve miktarları vb.)

3 Takipçi sayıları her an değişebilme ihtimaline sahiptir. Tabloda yer alan verilere 14.06.2020, saat 01:29’da erişilmiştir.

- Instagram dışında fotoğrafçılığı üretip üretmedikleri ve genel anlamda fotoğraf sanatına ilişkin tutum ve değerlendirmeleri

Bu çalışmada, popüler kültür bağlamında fotoğraf sanatı, Instagram fotoğrafçılığı üzerinden incelenecektir. Çalışma çerçevesinde; fotoğraf sanatının geçmişten günümüze kültürel anlamda değişim ve dönüşümü, fotoğraf sanatının Instagram üzerinden kendini yeniden üretmesi, Instagram fotoğraf hesaplarının yaygınlaşması ve bu bağlamda ortaya çıkan popüler eğilimler, Instagram fotoğraf hesap sahiplerinin profillerinde benliklerini sunuş biçimleri ele alınacaktır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Fotoğraf Sanatı

Kültürel bir olgu olan fotoğraf sanatı, pek çok üretim süreci içerisinde kendini bulmuştur. Fotoğraf, bulunduğu süreçten günümüze değin zaman zaman parlayan, zaman zaman ise önemini yitiren bir gerçekliğe sahiptir. Fotoğrafın bu inişli çıkışlı yapısı kuşkusuz geçirdiği teknik dönüşümlerle açıklanabilir. Diğer yandan bu kolay üretim imkânıyla birlikte, amatör fotoğrafçıların sayısının da giderek arttığını, toplumun her kesiminin fotoğraf üretimi içerisinde rol oynayabilir hale geldiğini söylemek mümkündür (Freund, 2016: 9).

Berger, fotoğraf alanındaki teknik gelişmelerle birlikte, fotoğrafın ilk dönemlerinde görmüş olduğunu önemin sarsılmasına neden olduğunu vurgulayarak, çağdaş döneme bakıldığında fotoğrafın/fotoğraf çekmenin artık sıradanlaşmış bir eyleme dönüştüğünü belirtir. Fotoğrafın kullanımı ve onu alımlayan kitle tarafından artık alışkanlık haline gelen bir nesneye dönüştüğünü söylemek mümkündür. Fotoğraf çekme eylemi geçmişteki gibi gerek bir mucize gerekse bir tören niteliğinin dışına taşmış ve insanların her daim kullanmış olduğu bir “refleks” e dönüşmüştür. Berger, bu noktada fotoğrafı; “modern algılama biçiminin sorgulanmayan bir parçası” olarak nitelendirmektedir (Berger, 2018: 78). Fotoğraf artık hayatın içinde ve yer yer de hayatla iç içe bir gerçekliğe sahiptir.

Bir görsel teknik olanağı sunan fotoğraf, özellikle resim sanatı olmakla birlikte diğer görsel sanatları da büyük ölçüde değişime uğratmıştır. Aynı zamanda değişimin yanı sıra resim ve fotoğraf arasında birtakım ilişki örüntüleri meydana geldiği söylenebilir. Resim sanatı dışında ise gravür ve minyatür sanatı da fotoğrafın icadından büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu sanatları icra eden sanatçılar, fotoğrafın sanatsal bir nitelik taşımadığını düşünmekte ve Freund’un da ifadesiyle fotoğrafa, “ruhsuz ve duygusuz” bir alet olarak

yaklaşmaktalardı. Ancak fotoğrafın gittikçe artan popülerliği ve sunduğu teknik olanaklar bu sanatçıları olumsuz yönde etkilemiş ve bunun sonucunda pek çoğu fotoğrafçılık mesleği içerisinde kendilerine yer bulmuşlardır. Üstelik önceden sahip oldukları yetenek, bilgi ve tecrübeler fotoğraf alanında oldukça başarılı olmalarını sağlamıştır (Freund, 2016: 33).

Fotoğraf üretmek, görece bahsi geçen görsel sanatlara göre daha “kolay” olarak nitelendirilen bir teknik olanağa sahiptir. Diğer yandan fotoğrafın, sanat eserlerinin yeniden üretilmesine olanak sağlaması mevzu da fotoğraf ve sanat arasındaki ilişki açısından oldukça derinlikli bir konudur. Bu yeniden üretimle birlikte, söz konusu sanat eserlerinin görüntüleri birebir fotoğraflanabilmekte ve çoğaltılabilmektedir. Ancak nitelikli bir düzeydeki yeniden üretimde bile sanat yapıtının “şimdi ve buradalığı, bulunduğu yerde biriciklik niteliği taşıyan varlığı” eksik kalmış bir nokta olarak nitelendirilmektedir (Benjamin, 2019: 53). Fotoğrafla birlikte, çoğaltılan veya kopyalanan sanat eserleri, ilk başta sahip oldukları anlamların dışına taşarak kendilerini yeni bir formda bulmuşlardır. Fotoğraf, sanat eserinin boyutlarını büyük ölçüde değiştirerek, özünden çarpıtmaya kadar gitmiştir. Freund, bu durumu “sanat yapıtını inzivadan kurtarmak” için atılan büyük bir adım olarak niteler. Ek olarak, sanat eserinin orijinaline erişemeyecek insanların bile, evlerinin bir köşesinde o sanat eserinin “tıpkıbasımının” bulunabilir hale geldiğini ifade etmektedir (Feund, 2016: 90).

Sanat alanındaki bu gelişmeler kuşkusuz, toplumun da sanata karşı bakışını değiştirecektir. Sanattaki teknik gelişmeler ve özellikle yeniden üretilebilirlik ve çoğaltılma işlemleri, bireylerin sanat eserlerine kolay bir şekilde ulaşmalarını sağlamaktadır. Benjamin durumu şu şekilde örneklemiştir; “Picasso karşısında son derece geri olan bir kitle, Chaplin karşısında en ilerici tutumu takınabilmektedir.” (Benjamin, 2019, 69: 70). Burada anlatılmak istenen şey, sanat yapıtına kolay ulaşılabilirlikle birlikte bireylerin sanata ilişkin tutum ve yorumsamalarının da bu ölçüde “gelişmiş” ve biçimlenmiş olduğudur. Burada gelişme kavramı sorgulanmaya açıktır çünkü ortaya çıkan nokta “sanat sanat için mi?/toplum için mi?” tartışmasının ne şekilde kabul edileceğine göre değişiklik gösterecektir.

Günümüzde artık sadece teknik yolla üretilebilen, çoğaltılabilen sanat projeleri, Benjamin’in bahsetmiş olduğu sergilenme değerini de aşarak internet ortamına taşınmış konumdadır (Torun, 2015: 8). Teknik gelişmelerin sanatçı, sanat eserini alımlayan kitle, sanatın gerçekleştiği mekân ve zaman olgusunun da değişime uğratmış olduğu açıktır.

2.2. Popüler Kültür Bağlamında Fotoğraf Sanatı

Popüler kültür kavramı belirli bir dönem içerisinde “en çok sevilen veya tercih edilen” öğeleri, halk arasında yaygın bir kullanıma ve dolaşıma sahip olan olguları işaret etmektedir. Ögüt, popüler kültüre ilişkin “toplumun çoğunluğunun bir seçim söz konusu olmaksızın benimsediği ve kapitalist endüstri biçiminin dayattığı, tüketme eylemi ile temellenen bir kültürdür” ifadelerini kullanmıştır (Ögüt, 2008: 11). Bu ifadelerden hareketle popüler kültürün kapitalizmle birlikte yaygınlık kazandığını ve temelde “tüketme” eylemine sevk eden “şeyler” için kullanılan bir kavram olduğunu söylemek mümkündür.

Popüler kültür; “çabuk kullanım ve hızlı tüketim” kültürü şeklinde tanımlanmaktadır (Erdoğan, 2004: 3). Yine bu tanımda da öne çıkan eylem “tüketme” dir. Popüler kültür, satmak istediği şeyi, bireylerin beğenilerine sunar ve “onu” arzulamalarını sağlar. Böylelikle popüler kültürün getirisi olan olguların, nesnelerin dolaşımı artar ve yaygınlık kazanır. Bu da zaman içerisinde bireylerin beğeni ve arzularının tek tipleşmesine yol açar.

Yeni medyadaki gelişimler ve teknik alandaki ilerlemeler ile sanat yapıtlarının biçimlerinde ve üretim süreçlerinde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Sanat üretimi ve tüketimi de bu bağlamda popüler bir eyleme dönüşmüştür. Cengiz; sanatın popüler kültürle birleşmesine ilişkin:

“Popüler olanın sanatsal olması, gündelik yaşamın her parçasını hammadde olarak kullanıp bir sanat eseri olarak sunmasına, unutulmuş ya da göz ardı edilmiş olanı öne çıkarmasına bağlanabilir. Popüler teriminin içinde barındırdığı anlamlardan biri halka ait olan şey ya da gündelik yaşamın içinde olan, ondan beslenen kültürdür.” (Cengiz, 2010: 9).

Günümüzde fotoğraf üretimine bakıldığında hem üretim araçlarına ulaşım hem fotoğraf sergileyebilme imkânları arttıkça, üretimin de bu ölçüde arttığı açıktır. Özellikle sosyal medya platformlarının kullanıcılarına sunmuş olduğu imkânlar sayesinde, amatör fotoğrafçılar ürettikleri fotoğrafları bu mecralarda yayımlayabilmekte ve belirli bir zaman içerisinde -ki bu çabalarına ve üretim miktarlarına göre değişebilmekte- belirli bir kitleyi yakalayabilmekte, diğer yandan profesyonel fotoğrafçılarda bu mecralarda görünürlüklerini artırabilmektedir.

Buradan hareketle, çalışmanın ana konusu olan Instagram fotoğrafçılığına ilişkin, sanatçıların veya sanatla uğraşmak isteyen kimselerin Instagram’ı bir hammadde, aracı bir yol olarak görerek, üretmek istedikleri eseri kolay bir biçimde, karşısındaki hiç de homojen olmayan bir kitleye iletebilmeleri,

sanatı hayatın daha içinde kılmış ve toplumsal anlamını da gittikçe değiştirmeye başlamıştır. Instagram gibi diğer sosyal medya platformları ve diğer kitle iletişim araçları, popüler kültürün oluşumunda, aktarılmasında ve yaygınlaşmasında önemli bir faktöre sahiptir. (Karaduman, 2017: 8). Aynı zamanda kitle iletişim araçlarının kişilere, “günlük yaşamda popüler olanı, popüler yapıları ve popüler yapılmak isteneni taşıyan, gösteren, sunan, değerlendiren, yücelten, özluce popülerlik kimliği veren” bir yönü olduğu ifade edilmektedir (Erdoğan, 2004: 15 akt. Karaduman, 2017: 9).

Instagram’da kendisini “sanatçı” kimliği üzerinden tanımlayan çok sayıda sanat üzerine fotoğraf hesabı görmek mümkündür. Bu noktada bir problem olarak ortaya çıkan nokta, kişinin “sanatçı” kimliğinin herhangi bir yeteneğe veya estetik üretime sahip olmadan bile kendini bu şekilde tanımlayabiliyor oluşudur. Instagram’da sanatsal anlamda fotoğraf üreten hesaplara bakıldığında, ortalama 50-60 takipçiden 1 milyonu aşkın takipçisi olan hesaplar olduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde profesyonel fotoğrafçılar, amatör fotoğrafçılar, hobi fotoğrafçıları, Instagram dışındaki fotoğrafçılar veya sadece Instagram için fotoğraf üretenler vb. çeşitli kitleler mevcuttur.

Gans, popüler kültürün, sıradan insanların kişilere dönüşebilmesine olanak sağladığını belirterek, popüler kültürün, sıradan insanların kimliklerini geliştirebilmeleri, yaratıcılığa ulaşabilmelerinde ve de kendilerini ifade edebilmeleri konusunda onlara bir aracı olduğunu ifade etmektedir. (Gans, 2018: 8). Bu bağlamda, Instagram fotoğraf hesaplarına bakıldığında hangi fotoğrafın sıradan, hangi fotoğrafın sanata dâhil olduğuna ilişkin bir fikir üretilememektedir. Bu durumun kültürel ve sanatsal olarak yaşanan anlam karmaşalarının ardından, insanların beğeni olgusuna ilişkin değerlendirme biçimlerinin de değişmiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Popüler kültür bağlamında fotoğraf sanatını incelerken göz ardı edilemeyecek bir diğer konu da “analog fotoğrafçılık” tır. Analog fotoğraf, fotoğraf sanatı açısından günümüzde çok yaygın bir kullanıma sahiptir. Özellikle Instagram’da ve diğer fotoğraf paylaşım platformlarında “analog fotoğrafçılığın” pek çok insan tarafından ilgi gördüğü gözlemlenmektedir. Oldukça popüler hale gelen analog fotoğrafçılık da medyanın etkisiyle birçok insan tarafından sanatsal bir eylem olarak devam ettirilmektedir.

Geldiği karmaşık noktada, kolay üretilebilirlik, çoğaltılabilirlik, kopyalanma ve yeniden üretilebilme gibi nitelikleriyle sanatın, düşünsel olarak geniş

kitleler tarafından bayağılaşmaya maruz kaldığını söylemek mümkündür. Bu durumu Greenberg *kitsch* kavramıyla açıklamaktadır, ona göre:

“Kitsch, has kültürün bayağılaştırılmış ve akademikleştirilmiş taklidini ham madde şeklinde alarak, bir duyarsızlık geliştirir ve bunu işler. Kârının en büyük kaynağı budur. Kitsch mekaniktir ve formüllerle çalışır. (...) Kitsch bugün hayatımızda suni olan her şeyin bir özetidir. Kitsch alıcılarından paraları dışında hiçbir şey talep etmiyormuş gibi görünür, zamanlarını bile.” (Greenberg, 2015: 47)

Kitsch, sanatsal anlamda değersiz olarak nitelenmektedir. Popüler beğeni algılarına hitap eder ve “yoğun tüketim kültürüne yönelik seri üretimlerin bir sonucu” olarak gündeme gelir (Şahin, 2016: 6). Bugün, Instagram fotoğraf hesaplarına bakıldığında bu “seri üretimin” birçok örneğini görmek mümkündür. Seri üretim ve tüketim pratiklerinin bireyleri etkisi altına aldığı görülmektedir.

2.3. Fotoğraf Üretiminde Sosyal Medya ve Instagram

Sosyal medya kuşkusuz, popüler kültürün oluşturulmasında ve yaygınlaşmasında önemli bir yere sahiptir (Karaduman, 2017). Çok fazla kullanıcı sayılarına sahip olan dijital platformlar, kültürel ve sanatsal öğelerin üretilmesine ve sergilenmesine olanak tanımaktadır.

Dijital ortamda yaşanan gelişmeler, nesnelere ve özneler arasındaki etkileşime yeni bir anlam kazandırmış ve kültürel-sanatsal ürünlerini de etkilemeye başlamıştır (Tartar, 2019: 11). Türkmenoğlu çalışmasında, geleneksel yöntemler kullanılarak üretilen sanat eserlerinin üretim sürecinin aylarca sürebildiğini belirtmiş, gelişen teknoloji ile birlikte bu sürenin günlere hatta bazen saniyelere düşerek olabildiğince azaldığını ifade etmiştir. (Türkmenoğlu, 2014: 89). Mekanik ve teknik olarak gelişen fotoğraf makineleri ve akıllı telefonlar aracılığıyla fotoğraf üretimi sürekli olarak hız kazanmaktadır.

Günümüzde pek çok sanatçı, ürettikleri eserleri, kendilerine oluşturdukları internet sitelerinde yayınlamakta ve bunlar haricinde de sanat portalları, bloglar vb. internet sitelerinde eserleri hakkında bilgilendirmeler yapmaktadır (Bodur, 2010: 9 akt. Türkmenoğlu, 2014: 93). Bu durum alışlagelmiş sanat/sanatçı kavramının manasını da değişime uğratmakta, medyayı kullanan tüm bireylere sanata ulaşma veya sanat üretme imkânı tanımaktadır (Çokokumuş, 2012: 51).

Sanatçılar ve sanatsal bir üretimde bulunmak isteyen kişiler, birtakım sosyal medya platformlarında hesap oluşturarak üretimlerini gerçekleştirmektedir. Fotoğrafın, pek çok sosyal medya platformunda, özellikle görselliğin

ön plana çıktığı platformlarda oldukça yaygın bir üretime sahip olduğu görülmektedir. Bu platformlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: DeviantArt, Facebook, Flickr, Behance, Instagram vb. Bu çalışma Instagram platformu ile sınırlandırılmış, diğer platformlar çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Instagram’ın temel işlevi, kişilerin bu platformda oluşturduğu profillerinde fotoğraf veya video paylaşımı yapmaktır. Aynı zamanda Instagram üzerinden paylaşılan fotoğraflar eşzamanlı olarak, Flickr, Tumblr, Facebook, Twitter vb. platformlar üzerinden de paylaşılabilir (Türkmenoğlu, 2014: 95). Instagram’ın sunduğu imkânlar sayesinde zaman içerisinde kullanımı yaygınlaşmış ve yaygınlaşmaya da devam etmektedir. 2023 Ocak ayı istatistiklerine göre Instagram’ın toplam kullanıcı sayısı 1.32 milyara ulaşmıştır. (Datareportal, 2023)

Çalışma kapsamında incelenen “Instagram Fotoğrafçılığı” da bu içerikler arasında oldukça popüler bir alandır. Amatör veya profesyonel olarak fotoğrafla ilgilenen birçok insan, kendilerine bir görsel iletişim ve sunum aracı olarak Instagram’da hesap oluşturmakta ve “sanatlarını” medya aracılığıyla üretmektedirler (Satkın, 2017: 431). Sağlamtimur, sosyal medya ortamında üretim yapan fotoğrafçılar hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“(…) Ana amacı fotoğraf üretmek olan amatör/profesyonel fotoğrafçı, fotoğraf sanatçılarının, gerçeği aktarma ya da kurgusal anlamda fotoğraf üretiminde geleneksel sanat/estetik kurallarına çoğunlukla bağlı kaldıklarını, tarz ve tavırlarını değiştirmediklerini, yeni medya teknolojilerine uyum sağladıklarını, ancak zaman zaman da yeni anlatım biçimleri (Instagram filtreleri kullanma, kompozisyon kurallarında değişimler vb.) yarattıklarını göstermiştir.” (Sağlamtimur, 2017: 89)

Instagram’ın bireylere sağlamış olduğu yeni anlatım biçimleri, kolay ulaşılabilirlik, yakın çevre veya ilgi duyulan hesapları takip etme olanağı, beğeni-yorum özelliğiyle kişilerle kurulan iletişim ve onlardan alınan geri dönüşler gibi özellikleri, Instagram fotoğrafçılığının popüleritesini artırmış durumdadır. Fotoğrafın, Instagram’da bu denli geniş bir üretime sahip olmasının, fotoğraf sanatını da etkilediği söylenebilir. Popüler kültürle birlikte yaygınlaşan dijital platformlar içerisinde Instagram fotoğrafçılığının, fotoğraf sanatı açısından değerlendirilmesinde fotoğraf üretenlerin düşünceleri önem taşımaktadır.

3. BULGULAR

3.1. Fotoğraf Sanatına İlişkin Yönelimler

Instagram platformu üzerinde sanatsal anlamda fotoğraf üreten kullanıcıların fotoğrafçı-sanatçı kimliği konusunda değerlendirilmesi amacıyla fotoğraf çekmeye nasıl ve ne zaman başladıkları, çekim için kullandıkları araçlar, fotoğrafçılık alanında eğitim durumları ve yöneldikleri fotoğraf türleri konularında veriler toplanarak analiz edilmiştir.

3.1.1. Kullanıcıların Fotoğraf Çekmeye Nasıl ve Ne zaman Başladıkları

Görüşmecilerden fotoğraf çekmeye nasıl ve ne zaman başladıklarına dair toplanan verilerden fotoğraf çekmeye başlamalarında bireysel ilgiler ve çevresel faktörler olarak iki temel neden öne çıkmıştır. Bireysel ilgilerle kastedilen; görüşmecilerin fotoğraf çekmeye başlamalarındaki özel ilgileri, içinde buldukları “arayış” hali ve üretme isteği gibi faktörlerdir. Fotoğraf çekme eylemi, bir üretim içerisinde bulunabilme durumu, bu görüşmeciler için motive edici bir alan oluşturmaktadır. Görüşmecilerden bazılarının bireysel ilgilerini örnekleyen ifadeleri şunlardır:

“Fotoğraf çekmeye aslında bir arayışın sonunda başladım. (...) Bir üretim sahası arıyordum. (...) bir şekilde kendimi ifade etme aracı arıyordum. (...) Çektim, birkaç arkadaşına gönderdim, “aaa, çok iyiymiş” filan dediler. Bende oradan yürüdüm gittim.” (E1, öğrenci, 31)

“Fotoğraf çekmeye 2012 yıllarında başladığımı söyleyebilirim. Nasıl başladım: Görüntülere, renklere, özellikle fizik dersinde optik (ışık, yansıma, aynalar) konularına hâkimdim ve çok severdim o konuları biraz onların birazda psikolojik olarak boşluğa düşmüş hissi fotoğrafı ön plana çıkardı diyebilirim ilk başta.” (E4, bilgisayar programcısı, 38)

Görüşmecilerin fotoğrafa başlamalarını sağlayan bir diğer faktör ise fotoğraf ile ilgili unsurlarla kurmuş oldukları ilişkidir. Bu ilişki çevresel faktörlere dayanmaktadır. Çevresel faktörler aile yapısı ve ilişkileri, eğitim, teknolojik araçlara erişim vb. faktörler olarak ortaya çıkmıştır. Birkaç görüşmecide

öne çıkan sebep, evlerinde bulunan “babalarının eski analog makineleri” sayesinde fotoğrafa ilgi duymaya başlamalarıdır:

“İlkokul yıllarında başlamıştım o zamanlar babamın filmli bir makinesi vardı. İşte onlarla uğraşa uğraşa, böyle filmle uğraşıp fotoğraf çekmek hoşuma gidiyordu. (K2, mimar-mimari fotoğrafçı, 30)

“9 yaşında babamın fotoğraf makineleriyle...” (K3, görsel tasarımcı-mimar-akademisyen, 30)

“Yaklaşık 15 yıl önce, üniversiteye girdiğim yıl okul gazetemiz için fotoğraflar çekerek başladım. Öncesinde de babamın makinesiyle sıkça çekiyordum.” (K7, ajans sahibi-yazar, 31)

Evlerinde bulunan fotoğraf makineleri (analog makineler) ve belki de bu alana ilgili olan ebeveynleri, görüşmecilerin fotoğrafla ilişkilerini güçlendirmiştir. Fotoğrafla olan ilişkileri ve ilk girişimleri analog makinelerle başlayan görüşmeciler, bugün hala analog fotoğrafçılıkla uğraşmaktadırlar.

Diğer görüşmecilerin ifadelerine bakıldığında ise öne çıkan unsurlar genel olarak okul yıllarında (lise ve üniversite) gelişen ilgi ve alaka, akıllı telefonların çıkmasıyla birlikte telefon kullanarak çekim yapmaya başlamak gibi unsurlardır.

Özetle, bir alana ilgi duymaya başlamak ve o alanda üretim yapmayı etkileyen unsurlar, çevre ve bireysel ilgilerin ortak bir çıkarımı olarak gelişir. Kişilerin içinde buldukları ortam, gerekli materyallere ulaşım imkânları, sahip oldukları kaynaklar özel ilgilerinin gelişmesinde önemli rol oynar. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu uzun yıllardır fotoğrafçılıkla uğraşmaktadırlar. İki kişi haricinde, minimum 5 sene olmakla birlikte 20 seneyi aşkın zamandır fotoğraf çekmektedirler.

3.1.2. Fotoğraf Çekmek İçin Kullandıkları Araçlar

Görüşmecilerin fotoğraf çekmek için kullandıkları araçlar arasında çeşitli fotoğraf makine türleri (analog veya dijital), lensler, filmler, banyo materyalleri gibi araçlar bulunmaktadır.

“(…) Telefon ile çekim yapıyorum. Iphone kamera kalitesi yeterince iyi.” (K5, öğrenci, 23)

Telefonların sahip oldukları yüksek çözünürlükte kameralar, kullanıcısı olan bireylere “anı yakalama” anlamında bir araç sunarak, fotoğraf çekme eyleminin çok yaygın, “gündelik” bir eyleme dönüşmesine sebep olur. Diğer bir görüşmeci K3, fotoğraf çekimlerinde analog ve dijital makineleri kulla-

nıyor olsa da zaman zaman telefonla çekim yapmanın da işlevsel olduğunu ifade etmiştir:

“Kodak, Zenit ve Minolta makineler ile başladım, ardından Nikon D80 aldım 2008’de. Telefonlar ile makinemi nadir çıkarsam da gezilerde mutlaka yanımda olur. (K3, görsel tasarımcı-mimar-akademisyen, 30)

Görüşmeciler arasında; sadece analog makine kullananlar, sadece dijital makineleri tercih edenler ve her iki tür makineyi de kullananlar bulunmaktadır. Ancak analog kullanımının daha yaygın olduğu gözlemlenmiştir. Analog fotoğrafçılık çoğu görüşmeci için bir “tutku” niteliği taşımaktadır.

“40 çeşit kameram var, çoğunu kullanıyorum. Aralarında sürekli kullandıklarım da var tabii” (K6, sanatçı, 27)

“(…) 100’e yakın analog makinem oldu, analog kullandım.” (E7, fotoğrafçı, 27)

“(…) Sonra analog biriktirmeye başladım. Şimdi bir sürü analog makinem var böyle çanta gibi.” (K2, mimar-mimari fotoğrafçı, 30)

Fotoğraf çekimlerinde analog makine kullanan görüşmeciler, analogun deneyselliğini kusursuz renklerini ve kısıtlı imkanlarla en iyiye ulaşma çabasının, onları analog makine kullanımına teşvik ettiğini belirtmişlerdir.

Görüşmecilerden E1, kendisi sadece dijital makine kullanmakla birlikte, analoga karşı oluşturulan tavrın “abartılmış” olduğunu düşünerek analog fotoğrafçılığı “ucuz romantizm” olarak nitelendirmiştir:

“Analog bugünün ihtiyaçlarına cevap verebilen bir kullanıma sahip değil. Yani şu anlamda; çektiğin anda bir müşteriye gösteremiyorsun veya bir insana gösteremiyorsun, anında geri tepkime alamıyorsun.” (E1, öğrenci, 31)

Sadece analog veya sadece dijital makine kullanan görüşmeciler dışında, her iki araçla da çekim yapan görüşmeciler bulunmaktadır:

“İlk dijital makinemi aldığım da 15 yaşındayken, sürekli onunla çekiyordum. Yaklaşık akıllı telefonlar çıkana kadar. (...) Üniversite 3. sınıftayken ilk analog makinemi aldım.” (K1, fotoğrafçı, 24)

“İlkokul zamanlarında otomatik analog makine kullanıyordum. Lise yıllarında az buçuk çekiyordum. Üniversitede artık şu kompakt makineler çıkmıştı. Onlarla çekiyordum. Dijital. Sonra d90 kullanmaya başladım.” (K2, mimar-mimari fotoğrafçı, 30)

Genel olarak bakıldığında görüşmecilerin, fotoğraf çekmeye başladıkları andan itibaren farklı fotoğraf makinelerine yöneldikleri, telefonu da zaman zaman çekimlerinde kullanıyor oldukları görülmektedir. Özetle görüşmecilerin makine kullanımlarına veya telefonla çekim yapma durumlarına bakıldığında, kullanımları arasında kesin çizgilerin bulunduğunu söylemek mümkün değildir

3.1.3. Fotoğraf Alanında Eğitim

Görüşmecilerin fotoğraf alanında aldıkları eğitimlere bakıldığında; üniversitede okudukları bölümlerle ilişkili olarak aldıkları dersler, birtakım kurslar, Fuji Film’in düzenlemiş olduğu etkinlikler ve günlük eğitimler öne çıkmaktadır. Bunun dışında hiç eğitim almayan kişiler de mevcuttur. Bu kişiler, fotoğraf alanında sahip oldukları teknik bilgileri çeşitli kaynak kitaplardan veya internet kaynaklarından elde ettiklerini belirtmişlerdir. Gerek çeşitli kurslarda eğitim gören gerekse de üniversitede alana ilişkin çeşitli dersler gören görüşmeciler de birçok bilgiyi bireysel çabaları doğrultusunda farklı kaynaklardan elde etmektedirler.

“İlk eğitim belediyenin kursuna gittim. Milli Eğitim’in sertifika verdiği, 300 saatlik uzunca bir kurstu, 2010’da gittim buna. Daha sonra da açık öğretim fakültesinden lisans olarak yaptım bunu. Alaylı olarak kendimi sınıflandırırım ama. Ne öğrendiysem internette öğrendim.” (E2, ticaret, 32)

“Fotoğraf alanında eğitim almadım. Yani yüksek lisansa kadar hiç almadım. Yüksek lisansta mimari fotoğrafla ilgili dersler almaya başlayınca fotoğraf dersleri almaya başladım.” (K2, mimar-mimari fotoğrafçı, 30)

“Hayır almadım. Güzel sanatlarda resim eğitimi aldım. Ama ilgi alanım olduğu için kendi kendimi geliştirdim (K6, sanatçı, 27)

Görüşmeciler arasında fotoğraf alanında eğitimle ilgili farklı bir tutuma sahip olan E1, fikirleriyle diğer görüşmecilerden ayrılmaktadır:

“Fotoğraf alanında bir eğitim alıyorum ama bir merakla girdim (Lisans Fotoğraf) (...) Sonra başka mekânlara gide gide, daha çok çeke çeke neyin ne işe yaradığını öğrendim. (...) Bugüne kadar hiçbir eğitim almadan bu yere gelmişim ve fotoğraf yani, atla deve değil. Biraz istek, kar yağdığında herkes evinde sıcak bir yuva isterken senin dışarı çıkma eğiliminde o fotoğrafı çektiren şey sana” (E1, öğrenci, 31)

Ona göre fotoğraf çekmeyi öğrenmek için ilgi, çaba ve deneyim yeterlidir. Aynı zamanda teorik eğitimlerin yanı sıra, sahada kendini eğitmek, E1'e göre fotoğraf çekmeyi öğrenmenin en etkili yoludur.

Genel olarak bakıldığında, görüşmecilerin birçoğu da fotoğraf alanında derinlikli bir eğitim almamışlardır. Kısa kurslar veya dönemlik derslerle, fotoğrafçılığa ilişkin temel bilgileri öğrenen görüşmeciler, bugün gelmiş oldukları noktaya deneyimleri sayesinde eriştiklerini ifade etmektedir.

3.1.4. Çektikleri Fotoğraf Türleri

Görüşmeciler, fotoğrafçılığın çeşitli türlerine yönelmektedirler. Bu türler; portre fotoğrafçılığı, sokak fotoğrafçılığı, doğa-manzara fotoğrafçılığı, foto muhabirlik, belgesel fotoğrafçılığı ve mimari fotoğrafçılık olarak sıralanabilir. Bu türler arasından, görüşmecilerin daha çok sokak fotoğrafçılığına yöneldiklerini söylemek mümkündür. Sokak fotoğrafçılığı, fotoğraf sanatçısının sokakta gözüne çarpan unsurları, gelişigüzel bir şekilde fotoğraflanmasıyla ve sahada da rotanın değişkenlik gösterebilmesi söz konusu olarak yapılan fotoğrafçılık türüdür (Orhan, 2020: 51). Bu durum sokak fotoğrafçılığının, diğer türleri çoğu durumda içerisinde barındırabiliyor oluşundan kaynaklanmaktadır.

Her görüşmecinin baskın olarak ürettiği bir fotoğraf türü olmakla birlikte, hiçbiri ifade ettikleri türle sınırlı kalmamaktadır. Farklı türlerde de fotoğraf çekimleri yapmaktadırlar. Bu durum, görüşmecilerin Instagram profilleri incelendiğinde de gözlemlenmiştir.

Görüşmecilerin doğa ve manzara fotoğrafçılığına ilişkin ifadeleri şu şekildedir:

“(…) Doğa, manzara ve hayvanlar. Hep bunlar üzerine yoğunlaştım. Kafamda bir film oluyor mesela, onun üzerine konseptler oluşturuyorum.” (K1, fotoğrafçı, 24)

K1, doğa ve manzara fotoğraflarına yoğunlaşmış olsa da farklı türlere ilişkin çekimler de yapmaktadır. K1 fotoğraf çektiği türlerin en etkili belirleyicisinin içinde bulunduğu ortam ve bu doğrultuda geliştirdiği ilgi alanı olduğunu ayrıca ifade etmiştir.

Doğa ve manzara türüne yönelen diğer bir görüşmeci, E1'in ifadeleri:

“(…) Ben kışın ürkütücülüğüne bayılıyorum; o tekinsizlik hali, dünyanın hakimiyim zanneden insanın, montların içine sıkışarak hızlı ve endişeli bir şekilde evlerine yürütmesine bayılıyorum. Dünyanın hakimiyim sanıyorsun ve bir kar yağıyor, bitiyorsun, çok çaresiz kalıyor-

sun, tir tir titreyerek bir an önce evine varma endişen en büyük endişen oluyor bu dünyadaki. O hali ve sessizlik halini çok seviyorum.” (E1, öğrenci, 31)

Sokak fotoğrafçılığına ilişkin ifadeler:

“Sokak fotoğrafı çekiyorum, insan içeren fotoğrafları çekiyorum. Benim fotoğraflarımın %90’ında insan vardır. (...) Çektiğim her fotoğrafta birinin bir şeyi yapıyor oluşu. Özellikle son iki senedir hep yalnız insanları çektiğimi fark ettim.” (E2, ticaret, 32)

E2 gibi, görüşmeci E3 de sokak fotoğraflarına yönelmekte ve insan içeren fotoğrafları daha çok tercih ettiğini belirtmektedir. E3’ün profili incelendiğinde fotoğraflarının büyük çoğunluğunun portre türü çekimlerden oluştuğu sonucu çıkarılmaktadır. E3’ün çektiği türe ilişkin ifadeleri:

“(…) Bana kalırsa insanın olmadığı bir fotoğraf eksik bir fotoğraf oluyor. Direkt bina, manzara bana kalırsa eksik kalan fotoğraflar. (...) Fotoğraf sayesinde çok fazla insanla tanıştım.” (E3, öğrenci, 24)

Görüşmecilerin yöneldikleri türler arasında öne çıkan bir tür de mimari fotoğrafçılıktır. Görüşmeci K2, mimari fotoğraf alanında eserler vermekte ve bunu profesyonel olarak iş amacıyla yapmaktadır.

“Mimari fotoğraf çekiyorum daha çok. Onu iş olarak yapıyorum da. Mimari fotoğraf çekerken de binayı yalnız başına belgelemek değil de atıyorum insanlarla, çöp kutusuyla, kedisiyle, köpeğiyle, o kendi içindeki bağlamıyla çekiyorum. Mimari bağlam diyoruz biz buna.” (K2, mimar-mimari fotoğrafçı, 30)

Fotoğrafın sanatsal kullanımının dışında, haber ve belgesel niteliği taşıyan olaylara, yaşantılara ilişkin görüntüleri elde etmeyi sağlayan bir araç olarak işlevsel bir kullanıma sahip olduğu söylenebilir. Birçok fotoğraf türü bağlamına ve yorumlayıcısına göre sanatsal olarak değerlendirilebilmektedir. Bir fotoğrafın haber fotoğrafı olması, onun sanatsal olarak değerlendirilemeyeceği veya nitelendirilemeyeceği anlamına gelmeyebilir. Fotoğraf türleri arasında belirli sınırlar yoktur. Çekilmiş olan bir sokak fotoğrafı, aynı zamanda portre, belgesel, mimari fotoğraf türlerine ilişkin nitelikleri de içerisinde barındırabilir. Konu ile ilgili görüşmecilerden E8’in ifadesi bu duruma örnektir.

“Bizim bir fotoğraf kolektifimiz var “X” (İsim gizlenmiştir) Photos adında. Yaklaşık 2004 Yılında kurduk. İlk kurduğumuz dönemde fotoğrafta daha çok sıcak haberden öte foto röportaj denilen bir seri fotoğraflarla bir hikâye anlatma peşindeki işleri çoğaltmak istiyorduk. (...) Bir foto röportaj bir de toplumsal durumu etkileyen durumların

takibini yapma. Bu da daha çok haber fotoğrafçılığının alanın giriyor.”
(E8, fotoğrafçı-foto muhabir, 47)

3.2. Instagram Platformunda Fotoğrafçılık ve Popüler Kültür

Pek çok farklı alanda içeriğin üretildiği Instagram’da, fotoğrafçılık da kendisine önemli bir alan oluşturmuştur. Gerek amatör fotoğrafçılar gerek profesyonel olarak fotoğraf üreten kişiler ve gerekse de hobi olarak fotoğraf sanatıyla ilgilenen birçok kişi Instagram’ı bir ifade biçimi olarak kullanmaktadır. Fotoğrafçılık alanında giderek popülerleşen platformlardan Instagram’ı kullanıcıların neden tercih ettikleri, popülerleşmesinin sebepleri ve popüler kültürün bunların üzerindeki etkisi görüşmelerden hareketle açıklanmaya çalışılmıştır. Konu ile ilgili olarak kullanım kararını etkileyen faktörler, sanatsal etkinlik olarak görme durumu, içerik üretme açısından değerlendirmeleri, etiket kullanımları, takipçi-beğeni ilişkileri ve popülerliğe dair bakış açıları ortaya konulmuştur.

3.2.1. Instagram Kullanma Kararını Etkileyen Faktörler

Kişisel olarak kullandıkları Instagram profillerini zamanla fotoğraf hesabına dönüştürenler, görünür olmak ve dünyaya ulaşmak isteyenler, fotoğrafın geleceğini Instagram olarak görenler, başka bir uygulamadan geçenler, çevre etkisi, yaptığı çalışmalarını sergilemek için bir mecra arama, aynı dili konuştuğu insanlarla kontak kurabilme gibi pek çok faktör görüşmecilerin Instagram kullanım kararını etkilemiştir.

Farklı bir sosyal medya hesabında fotoğraf sanatı icra ediyor olup; Instagram’ın kurulması ve bu denli yaygınlaşmasından sonra orada profil oluşturma karar veren görüşmecilerin ifadeleri şu şekildedir:

“Bizim Facebook’ta gruplarımız vardı “analog fotoğraf” gibi. Özellikle 2014 yıllarından bahsediyorum, yoğunluk Instagram yaygınlaşmadan önce oradaydı... Instagram popüler olduktan, herkes oraya yoğunlaştıktan sonra ben de Facebook hesabımdaki kişileri oraya entegre ettim... Fotoğraf alanına ilgili birçok kişi kendini Facebook’ta tanıtmıştır... Gruplarda yüzlerce, binlerce kişiye hitap edebiliyordun. Bir de şöyle ifade edeyim, gruplardaki kişiler tamamen senin hedef kitleni oluşturuyordu. Instagram gibi değil. O gruba birisi kaydolduysa zaten fotoğraf için kaydoluyordu ve dolayısıyla gelen beğeni ve yorum sayısı da daha fazla oluyordu.” (E7, fotoğrafçı, 27)

“Daha önce Deviantart hesabım vardı. Paylaşmak ve yorum almak istiyordum gelişmek için. Niyetim oydu.” (K3, görsel tasarımcı-mimar-akademisyen, 30)

Görüşmecilerin hepsinin, Instagram’ı tercih etmelerinin en temel sebebi olarak, kullanımı oldukça yaygın olan bir platformda yaptıkları işleri geniş kitlelere ulaştırabilecekleri ihtimali olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumu gösteren ifadelerle örnek görüşmeci ifadelerinden bazıları aşağıda verilmiştir:

“Ben Instagram ilk çıktığında fotoğrafın geleceği bu dedim zaten.”
(E1, öğrenci, 31)

Özellikle fotoğrafçılık için, görünür olmanın önemine vurgu yapmakta ve Instagram’ın bu anlamda kullanıcılarına özgür bir alan açtığını düşünmektedir:

“Şöyle, fotoğrafta görünür olmanız lazım. Bir insanın on binlerce fotoğrafı olabiliyor ama hiç kimsenin görmediği bir fotoğrafın kalıcılığı olmuyor. Bence biraz insanların görmesi lazım. Bir “x” var, fotoğraf çekiyor, böyle fotoğraflar çekti ve öldüğünde böyle hatırlansın. (...) Vivian Mair zamanında Instagram olsaydı ve o fotoğrafları paylaşıyordu, hepimizin bildiği biri olsaydı, yaşarken başarının getirdiği avantajları yaşayan biri olurdu ama bilemedi. Bizim içinde böyle mesela.”
(E2, ticaret, 32)

Görüşmecilerden bazıları Instagram’ın kitlelere ulaşmak açısından güçlü bir etkiye sahip olduğunu vurgulamışlardır.

“Demokratik bir ortam Instagram. (...) Geçmişte her şey bağlantılarla oluyordu, sizin gidip de Amerika’da vs. Modern Sanat sergisine fotoğraflarınızla girmeniz imkânsız bir şeydi. Ama bugün onun küratörünü ekleyebiliyorum, mesaj gönderebiliyorum.” (E2, ticaret, 32)

“(…) Çektiğim fotoğrafları paylaşp farklı bakış açımı insanlarla tanıştırmaya karar verdim. Böylece en popüler sosyal medya ağı Instagram’da bir hesap oluşturdum.” (K8, öğrenci, 18)

“Instagram hesabımı daha çok insana ulaşmak için açtım. Ayrıca çektiğim fotoğrafların da tarihsel olarak bir arşivi oluşmuş oluyor, aynı zamanda “hashtag” sayesinde, gezdiğim ülkeleri tek bir etiket altında toplayarak sonradan onlara ulaşmam kolay oluyor. (...) Instagram insanlara kolaylıkla ulaşmamı sağladığı için bu mecrada fotoğraflarımı ve yazılarımı paylaşıyorum.” (K7, ajans sahibi-yazar, 31)

Görüşmecilerin ifadelerinden yeni medyanın sunmuş olduğu olanakların ürettikleri fotoğraflar için, etkili bir paylaşım aracı olduğu ve popüler olmasının tercih sebebi olduğu anlaşılmaktadır.

Görüşmeciler içerisinde öne çıkan farklı bir bakış açısı olarak, bireyle-
rin kendi ilgi alanlarında, içerik üreten, o alanlara ilgili diğer insanlarla aynı
ortamda bulunabilme imkânıdır. Bu ilişki kurabilme imkânının Instagram
kullanımının popülerleşmesinin bir nedeni olarak öne çıktığı söylenebilir.

“(…) Böyle bir hesap açmaya karar verdim. Hem aynı dilde konuş-
tuğum insanlarla kontak kurabiliyorum. Çok fazla mükemmel iş gö-
rebiliyorum. Sanatçı tanyorum. Çok da verimli buluyorum.” (K6,
sanatçı, 27)

Çevre, sosyal davranışların oluşum ve gelişiminde önemli bir faktördür.
Sosyalleşme etkileşim yoluyla gerçekleşir. Tüm kültürel etkinlikler gibi popü-
ler kültür de çevrenin etkisiyle yayılır. Görüşmecilerden bazılarının arkadaş
etkisiyle hesap oluşturmaya karar verdiklerini belirtmeleri bu durumu açık-
lamaktadır.

“Bir arkadaşıma çektiğim analog fotoğrafları gösteriyordum 2012 yı-
lında Facebook’ta o da Instagram direkt fotoğraf paylaşma amaçlı aç
artık kendine bir hesap dedi onun ısrarı ile açtım.” (E6, işletmeci, 23)

“Arkadaşlarımın çektiğim fotoğrafları beğenip beni hesap açmaya ikna
etmesiyle başladı. Kişisel hesabımda attığım hikayeleri beğenen birçok
arkadaşım vardı. Bu işi hobi olarak Instagram’da devam ettirmem için
ısrar ettiler ve bu yolculuğa başladım.” (K5, öğrenci, 23)

Yakın çevreleri tarafından desteklenen görüşmeciler, Instagram’da profil
oluşturmak adına motive olduklarını belirtmişlerdir. Fotoğraflarının, fikir-
lerine değer verdikleri yakın çevrelerindeki insanlar tarafından beğenilmesi
görüşmecilerin, işlerini medya aracılığıyla paylaşmaya başlamalarında etkili
olmuştur.

Genel olarak görüşmecilerin ifadelerine bakıldığında; fotoğraf sanatını
icra etmek için Instagram platformunu tercih etmelerinin nedenlerini Ins-
tagram’ın popüler bir mecra olması, kullanıcılarına geniş kitlelere ulaşma im-
kânı vermesi ve kullanıcıların ürettikleri “şey” bağlamında görünürlük elde
etme imkânına sahip olması şeklinde değerlendirmek mümkündür. Popü-
lerlik kazanma motivasyonunun Instagram kullanımı üzerinde etkili olduğu
görüşmecilerin ifadelerinden anlaşılmaktadır.

3.2.2. Sanatsal Bir Etkinlik Üretmek Açısından Instagram Ortamına Bakışları

Yeni medya teknolojileri kullanarak sanatsal etkinlik gerçekleştiren sanat-
çılar -ki bu kişilere “yeni nesil sanatçılar” da diyebiliriz- sanatsal eylemle-
rin gündelik bir pratiğe dönüşmesine olanak sağlamış olmaktadır (Yücel,

2014: 7). Sanat olgusunun, gündelik bir pratik haline gelmesi, kolay üretilip hızla tüketilebilmesi gibi niteliklerle birlikte popüler bir eyleme dönüştüğünü söylemek mümkündür. Yeni medya teknolojilerinin, sosyal medyanın sanatsal bağlamda kullanımı sanat dünyasında yeni bir durumu, farklı bir paylaşım alanını ve bu bağlamda da sanatsal üretimlerde farklı düşünce pratiklerinin gelişmesini beraberinde getirmektedir.

Instagram'ın sanatsal bir etkinlik üretme aracı olarak kullanımına ilişkin görüşmeciler, olumlu ve olumsuz değerlendirmeler yapmışlardır. Duruma ilişkin olumlu değerlendirmelerde bulunan görüşmeciler, Instagram'ı tercih etme nedenlerine ilişkin benzer ifadelerle yer vermişlerdir. Instagram'ı farklı işler görmek, çağın sunmuş olduğu bir imkân olarak nitelendirmekte ve bağımsız bir şekilde üretimde bulunabilmek adına oldukça faydalı bulmaktadırlar. Nitelikli bir sanatsal üretimde bulunan kişiler için, eserlerini yayınladıkları mecra'nın sadece bir paylaşım aracı olduğunu belirten görüşmeciler, mecra ne olursa olsun "iyi olan işlerin iyi olarak yoluna devam edeceği" kanısındadırlar.

"Ben çok faydalı buluyorum. İnsanlar dizi karakterlerine özenceklerine fotoğraf çekmeye özensinler. (...) Instagram iyi fotoğrafik göz sağlıyor. Yani bir şeyi görmeden beslenemezsin. (...) Bir şeyin en iyisini görmeden iyisini yapamazsın. Özenmek çok kötü bir şey değil. 7 milyar insan var, bir sürü üretim var, baka baka kendini geliştireceksin.." (E1, öğrenci, 31)

"Sanatçılar dünyayı başka gören ve yorumlayan insanlar, onların çektikleri kendileri için bir sanatsal üretim olmasa da yarattıkları ilhamı önemsiyorum. Sanat için bilinçli Instagram kullananların da sanat için kalem ya da boya kullananlardan farklı görmüyorum. Aracı iyi kullanan ne kullanırsa kullansın bir duygu üretimine katkı sağlıyor." (K3, görsel tasarımcı-mimar-akademisyen, 30)

Olumsuz fikirler ise farklı nedenlere sahiptir. Bu nedenler, artan niceliğin zamanla niteliksiz bir duruma sebep olması, Instagram'ın sanatsal üretim için yeterli bir kaynak oluşturamaması, zamanla sanatsal üretimdeki kaygıların "tüketim" temelli gerçekleştirilmesi, bu tüketim temelinin yapılan üretimlerde zamanla bir tek tipleşmeye sebep olması ve üretilen/ tüketilen sanat nesnesinin giderek popüler kültürün bir parçası haline gelmesi şeklinde sıralanabilir. Burada tek tipleşme ile kastedilen şey, tüketilmek üzere üretilen

bir içeriğin, “çok tüketilen” içeriklerin etkisi altında gerçekleştirilmesinden kaynaklanmaktadır.

“Pek sanatsal bir yönü kalmadı artık Instagram’ın. İnsanlar da bunun farkında artık tamamen tüketime yönelik bir uygulama her şey artık çok hızlı hayatta da olduğu gibi.” (E6, işletmeci, 23)

İçinde bulunduğumuz çağda, çoğu olgu hızlı bir şekilde tüketilip, yok edilmek üzere tasarlanmıştır. Bu da popüler kültürün bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Instagram fotoğraf hesaplarına bakıldığında, durumun popüler hale gelmesi mecrada çok fazla sanatsal anlamda fotoğrafın üretilmesine, birçok kişinin sanatçı, fotoğraf sanatçısı kimliğine bürünmesine sebep olduğu düşünülmektedir. Hesapların niteliklerini değerlendirmek konu dışındadır ancak ortaya çıkan durumu değerlendirmek adına, üretime hız kazandırırken zaman zaman sanatsal kaygıların göz ardı edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu kadar çok üretimin olduğu bir mecrada, fotoğrafı alımlayan kitle için büyük bir arşiv oluşmuş durumdadır. Dolayısıyla bu kadar büyük bir arşiv karşısında bir fotoğrafı alımlamak, değerlendirmek veya yorumlamak için harcanan süre ister istemez kısalmakta, hızlı üretimler hızlı tüketimlerle sonuçlanmaktadır.

“Sadece Instagram bazında değil günümüzde bence her nerede olursa olsun “sanatsal” kaygılar biraz değişime uğradı. (...) Açıkçası bana göre, Instagram’ın geneline baktığımızda sanatsal bir odak olduğunu düşünmüyorum. Daha çok kişiye ulaşma kaygısıyla ve belirli algoritmalar yüzünden insanların ürettikleri şeyler birbirine benzemeye başladı. Aynışlaşma bazen basite indirgemeyi de beraberinde getirdi. Trendler, rakamlar önem kazandıkça, nitelikten çok nicelik öne çıktıkça, insanların sanat için üretme çabaları yerini biraz “beğeni almak” için üretmeye döndü.” (K7, ajans sahibi-yazar, 31)

K7’nin üzerinde durduğu diğer nokta da hesapların fotoğraflarına gelen beğeni sayısının, üretim biçimini belirleyen bir kriter olmasıdır.

“Ben kendi hesabımı kendi portfolyom olarak değerlendiriyorum. Onun içinde çok fazla paylaşım yapmıyorum. Her ne kadar çok paylaşım yapmasam da Instagram’da popüler kabul edilen fotoğraf tarzlarını bir süre sonra daha çok paylaştığımı fark ettim ve bu durumdan pek hoşnut olmadım açıkçası. (...) Instagram’ın ve beğeni sayısı çok olan fotoğrafların fotoğrafı ister hobi için çeksin ister sanatçı kimliğiyle çeksin insanların fotoğraf tarzlarını etkilediğini düşünüyorum.” (K4, matematik öğretmeni, 23)

Instagram’da sanatsal bir etkinlik üretmek olgusuna, olumlu veya olumsuz yaklaşan görüşmecilerin yanında hem olumlu hem olumsuz iki yönüyle de değerlendiren görüşmecilerin de olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin görüşmeci E2:

“Eskiden sergi yapardı fotoğrafçılar. Ona göre daha kolay. Ama çok hızlı tüketilen işler üretiyor. Benim bir senede oluşturduğum bir projeyi siz 30 saniyede tüketebiliyorsunuz ve hiçbir zaman geri dönüp bakasınız gelmez yani. Böyle kötü yanları var. Çok anlık. (...) Facebook’tan Instagram’a atlandı. Bir sonraki atlayışta erken görenler yeni mecraı daha bilinir olacak ve dediniz ya sanat ortamı; sanat ortamı oluşturmak aslında çok da kolay” (E2, ticaret, 32)

E2’nin ifadelerinde olumlu olarak öne çıkan noktalar, daha önce de ifade edildiği gibi Instagram’ın demokratik bir ortam olması ve bireylere dünya çapında bir erişim sunmasından kaynaklanmaktadır. E2, fotoğraflarının dünyanın farklı yerlerinde yaşayan insanlar tarafından erişilmesinin, o insanlarla etkileşime geçmenin Instagram’ın getirmiş olduğu bir avantaj olarak nitelendirmektedir. Olumsuz olarak değerlendirdiği durum ise, diğer birkaç görüşmecide de görüldüğü gibi fotoğrafların çok hızlı bir tüketime sahip olmasıdır.

3.2.3. İçerik Üretme Açısından Baskı Hissetme

Hızlı tüketim biçimlerinin gerçekleştiği bir alan olan Instagram’da görünür olmak için üretimin de bu ölçüde çok olması beklenir. Görüşmecilere Instagram’ın bu denli hızlı işleyen bir platform olmasının, fotoğraf çekme eylemleri üzerinde bir baskı oluşturup oluşturmadığı konusunda sorular yöneltilmiştir. Görüşmeciler arasında içerik üretmek açısından hem baskı hisseden hem de hissetmeyenler yer almaktadır. Baskı hisseden görüşmecilerin içerik üretme sıklıklarını artırıcı temel motivasyon güncel kalma arzusu olduğunu söylemek mümkündür.

“Evet hissediyorum. Ama yansımıyor fotoğraflarıma. Çok geniş bir arşivim var benim, ona güveniyorum ve hepsine kefilim açıkçası. Elimde malzeme yoksa mesela yazın çok az paylaşım yapıyorum. (E1, öğrenci, 31)

“İnsanların gözünde ne kadar durursan o kadar popüler olursun. Üretken kazanıyor. Ara verip az gönderi yaparsan takipçilerin düşüyor. Çok gönderi yaptığında da düşüyor, ama az oranda.” (E7, fotoğrafçı, 27)

“Instagram için sürekli içerik üretmek zorunda hiç hissetmiyorum çünkü elimde işimden dolayı (online ve basılı dergilere yazı-fotoğraf

sağlamak) çokça malzeme birikiyor. Ama bunları sıkça paylaşmak zorunda gibi hissediyorum çünkü uzun süre bir paylaşım yapmayınca algoritmalar sebebiyle insanlara ulaşmanız da zorlaşıyor ve doğal olarak etkileşim düşüyor.” (K7, ajans sahibi-yazar, 31)

“Sürekli içerik üretmek zorunda hissediyorum bazen çünkü artık yavaşlayan bir şey Instagram profilim. Ancak çok fazla etkilemiyor çektiğim fotoğrafları...” (E6, işletmeci, 23)

“Bir süre sonra siz de sürüye katılmış oluyorsunuz ve bir kitleye hitap ediyorsunuz. 10 kişi de olsa kitlenin sizden bir beklentisi var: paylaşımlarınızı görmek. Bu açıdan bakınca bazen ben de bir baskı hissediyorum ve arşivimde olan ama içime sinmeyen fotoğrafları paylaşsam mı, diyorum.” (K8, öğrenci, 18)

Görüşmecilerin Instagram’da içerik üretmeye yönelik kaygılarına bakıldığında öne çıkan temel nokta “güncel kalmak”tır. Bunun yanında kitlenin beklentisi, etkileşimi belirli bir düzeyde tutma arzusu gibi faktörler de görüşmecilerin içerik üretmek açısından baskı hissetmelerine neden olmaktadır. Aynı zamanda bu durum, bazı görüşmecilerin ürettikleri fotoğrafa olumsuz da yansıyabilmektedir. Sırf “etkileşim” sağlamak için fotoğraf üretimi yapmalarına yol açabildiği görülmektedir. Bazı görüşmeciler ise sahip oldukları arşive güvenerek sürekli içerik üretme durumunun, ürettikleri fotoğrafları olumsuz etkilemediği görüşündedir.

İçerik üretmek için üzerlerinde baskı hissedenlerin geneli, bu durumun fotoğraflarını olumsuz yönde etkilemediklerini düşünmektedir. Baskı hissetmeyenlerin ise daha azınlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Görüşmecilerin büyük bir kısmı geniş arşivlere sahip olduklarını belirtmiştir. Bu konuya örnek olan ifadelerden bazıları şöyledir:

“Sürekli içerik üretmek zorunda hissetmiyorum yani. O alana dair bir üretimim yoksa Instagram’ı kullanmadığım uzun zamanlar oluyor. Biraz içimde bulunduğum zaman ve işlerle ilgili. Gündemle de ilgili diyebilirim. (...) Sonra orayı yavaş yavaş kendi işlerimi koyduğum bir mecra olarak düşündüğüm için biraz daha öyle kullanmaya başladım. Ama iki gün sonra başka bir hale dönebilir, bilemiyorum.” (E8, fotoğrafçı-foto muhabir, 47)

“Hayır hissetmiyorum. Zaten çoğu zaman atölyem de üretiyorum. Ürettikçe paylaşıyorum. Bunun bir zorunluluğu olmamalı diye düşünüyorum.” (K6, sanatçı, 27)

3.2.4. Instagram’da Etiket Kullanımı ve Fotoğraf Altı Metinler

Instagram’ın özelliklerinden biri fotoğraf altı yazıları ve etiket kullanımıdır. Fotoğraf altı yazıları ile kastedilen şey, fotoğrafı paylaşırken “açıklama yaz” kısmına kişilerin yazmış olduğu metinlerdir. Etiket ile ifade edilen şey ise yine “açıklama yaz” kısmına yazılabilen ve “hashtag” olarak ifade edilen, bir konu, olay, nesne gibi pek çok şeyi ifade etmeye yarayan kelime veya kelime grubudur. Hashtagler sayesinde, bir etiketle paylaşılmış olan tüm fotoğrafları görüntüleyebilmek mümkündür. Bu durum, takipleşmeyen hesapların da hashtagler yoluyla birbirlerinin fotoğraflarına erişmelerini mümkün kılar ve dolayısıyla etkileşimi artırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Görüşmecilerin büyük çoğunluğunun paylaşımlarında etiket kullandıkları gözlemlenmiştir. Ancak çoğu kullanıyor olsa da etiketler hakkında olumsuz birtakım yorumlara sahiptirler. Olumsuz yoruma sahip olanların, etiket kullanımının eskiden çok daha faydalı olduğu ve günümüzdeki kullanımın aşırı yaygınlık sonucunda işlevsiz bir hal aldığı kanısında oldukları görülmektedir.

“Etiketler mükemmeldi bir zamanlar, gerçekten mükemmeldi. Yani takipçi sayımın 1000+ olmasının sebebi sanırım etiketlerdir. (...) Aradığına bakıp bulma açısından, bir şeyleri keşfetme ve sen de keşfedilmek istiyorsun. (...) Ama artık onların hiçbir şekilde bir önemi yok. Bunun sebebi etiketlerin çok fazla kullanılması oluyor olabilir. (...) Etiket koysam da koymasam da aynı etki, hiçbir şekilde beni takip etmeyen bir insan beğenmiyor yani. Boş şeyler ama amaç takipçi kasmaksa işe yarıyordu.” (K1, fotoğrafçı, 24)

“Etiket kullanımı 2 yıl öncesine kadar önemliydi ama artık etiketlerin sayısı çok arttığı için pek bir hükmü kalmadı gibi ama yine de alışkanlıktan benim sabit tuttuğum konular var o etiketleri otomatik kullanıyorum.” (E4, bilgisayar programcısı, 38)

K1 ve E4’ün ifadelerin hareketle, etiket kullanımının bir dönem için oldukça faydalı olduğu düşüncesi hâkimdir. Ancak platformun algoritmasında meydana gelen değişiklikler, etiketlerin kullanımının “aşırı” yaygınlaşması işlevselliğini kaybetmesine neden olmuştur.

Etiket kullanımının önemsiz olduğunu düşünen görüşmecilerin tersine etiketlerin hala çok faydalı bir kullanıma sahip olduklarını düşünenler de bulunmaktadır:

“İlk zamanlarımda etiket hiç kullanmıyordum. Çünkü gereksiz takipçi arttırmak için yapılan hileler gibi geliyordu. Ancak asıl önemli olan şey doğru ve tutarlı etiketler seçmekmiş. Daha sonraları attığım fo-

toğraflara uygun etiketler ile fotoğraflarımı destekledim. O sayede o fotoğraf ile ilgili insanlar beni takip etmeye başladı.” (K5, öğrenci, 23)

“Etiketlerle tamamen blog mantığında bir sürü fotoğrafla karşılaşmamızın çok iyi bir etkileşim aracı olduğunu düşündüm. Ben de fotoğraflarımda ilgili etiketleri kullanıyorum. Çok da iletişim sağladım.” (K6, sanatçı, 27)

“Etiket kullanımı özellikle çalıştığım bir alan. Yeni bir arşiv yöntemi olduğu için çok akıllıca buluyorum. Özellikle seyahatlerimde şehirleri yerellerden öğrenmek için kullanıyorum.” (K3, görsel tasarımcı-mimar-akademisyen, 30)

Yukarıda ifadelerine yer verilen görüşmecilerin etiket kullanımı hakkındaki ortak yargıları, doğru ve nitelikli bir etiket kullanımının oldukça işlevsel olabileceği yönündedir. Görüşmecilere göre etiket kullanımı hem etkileşimi artırmayı sağlamakta hem de ilgili konularla ilgili kullanıcılarına güçlü bir arşiv sunmaktadır.

Görüşmecilerin fotoğraf altı metinlere ilişkin fikirlerine bakıldığında da birbirinden farklı görüşlerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Metinleri faydalı gören ve paylaşımlarına metin eklemeyi düşünen görüşmeciler, bunu fotoğrafı tamamlayıcı bir unsur olarak görmektedirler.

“Metinler benim için çok mühim çünkü normalde de yazı yazarak paramı kazanıyorum. O yüzden fotoğrafları Instagram’a koyarken, onlara eşlik edecek kısa da olsa yazılar yazmaya çalışıyorum.” (K7, ajans sahibi-yazar, 31)

Berger, fotoğraf altı metinlerin, fotoğrafın gereksinim duyduğu “yorumlanmayı” sağladığını ifade etmektedir. Ona göre; fotoğraf ve metnin birleştirilmesiyle “ucu açık bir soru” cevap bulmuş olur (Berger, 2018: 96). Fotoğraf altı metinleri kullanan kişiler de genel olarak bu tamamlayıcılık üzerinden metinleri tercih etmektedirler. Metinleri önemli gören ancak bu konuda kendilerini yetersiz hisseden görüşmeciler ise fotoğraflarının altına fotoğrafın çekildiği makine ismi, analog bir fotoğrafısa film ismi ve fotoğrafın içerdiği anlama ilişkin birkaç kelimeyle sınırlı açıklamaları eklemektedirler.

Metin kullanımı, görüşmecilerin bir kısmı için oldukça gerekli, bir durum olarak görülüyor olsa da görüşmecilerden bazıları metinlerin olumsuz bir duruma yol açtığını vurgulamaktadır:

“Ben çok uzun metinleri sevmiyorum. Çünkü bu bazen benim eleştirdiğim de bir konudur; ben o fotoğrafa bakan insanın duygularına müdahale etmek istemiyorum.” (E1, öğrenci, 31)

“Yani bazen yazıyorum, bağlam kurarsam yazıyorum. Ama çoğu zaman bağlam kuramıyorsunuz. Özellikle bazı arkadaşlar fotoğrafı açıklamaya girişiyor. Bence sanatlar birbirine dönüştürülemez yani. Fotoğraf bir sanatsa, bir anlatım biçimiyse, bir anlatım biçimi diğerine dönüştüremiyorsunuz. (...) O yüzden ben pek metin ve açıklayıcı şeyler kullanmayı sevmiyorum. Zaten bir fotoğrafında kelimelere dökülebileceğini düşünmüyorum.” (E2, ticaret, 32)

Bu görüşmeciler, fotoğraf altı metinleri, fotoğrafların altına yazılmış olan uzun nitelikte yazıları; alıcılar için yönlendirici bir durum olarak nitelendirmektedir. Fotoğraf altına eklenen metinler, fotoğrafı alımlayan kişinin görme biçimini ve algılama sürecini etkileyebilmektedir. Bu nedenle bu iki görüşmeci o fotoğrafa ilişkin çok önemli bir hikâye içermiyorsa açıklamaya girişmekten kaçınmaktadırlar.

3.2.5. Takipçi-Beğeni-Yorum Etkisi

Instagram’da kişiler arasındaki etkileşimin sağlanması adına yapısal bir takım özellikler bulunmaktadır. Instagram’ın en belirgin özelliği olan takipçi-beğeni-yorum üçlüsüdür. Bunlara zaman zaman direkt mesaj da eklenebilir. Paylaşım temelli olan bu platformda, takip etme ve sonrasında beğenide bulunma eylemleri belirleyici faktörler olarak karşımıza çıkar. Görüşmelerden ve gözlemlerden hareketle; paylaşımlara yorum yapmanın takip ve beğeniye göre daha düşük bir kullanım oranına sahip olduğu varsayımında bulunulabilir.

Görüşmecilerin sahip oldukları takipçi sayısı, hitap etmiş oldukları kitleyi gösteren bir gerçeklik olarak değerlendirilmektedir. Görüşmeciler için takipçi sayılarının yüksek sayıda olması motive edici bir durumdur.

“Takipçi sayısının avantajları var, dezavantajları var. Takipçin çok olursa çok daha rahat geniş kitlelere ulaştırabilirsin ürününü. Çünkü onlar görüyor, paylaşabiliyor vs.” (E1, öğrenci, 24)

“Beğeni, takipçi ve yorum bence önemli. Çünkü daha fazla kişiye ulaşman, yani sonuçta fotoğraf çekiyorsunuz, bunu ben başkaları görsün

diye yapıyorum. Bugün 3000 kişi görüyorken 1 milyon kişi görse şikayetçi olmam yani.” (E2, ticaret, 32)

Çok takipçiye sahip olmak her ne kadar görüşmecilerin kendi niteliklerini ölçtükleri bir kriter olarak algılanmasa da görünürlüğe sahip olmak ve ciddiye alınmak açısından oldukça katkı sağlayan bir durum olduğunu düşünülmemektedir. Fazla takipçiye sahip olmak, o derece fazla kişiye ulaşabilme imkânını sağlamaktadır.

Görüşmeciler arasında takipçi sayısını önemsemeyenler, kendi kitlesi tarafından takibe, beğeniye alınmanın yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Onlar açısından belirli bir kitleye hitap etmek, onlar tarafından takip edilip, beğenilmek çok daha önemlidir.

“Hiçbir şey ifade etmiyor aslında. Benim için fotoğraflarımı belirli bir kitlenin görmesi yeterli.” (K6, sanatçı, 27)

“Takipçilerin yüzde yirmisi benim de heyecanla takip ettiklerim. Onların beğenisi yüreklendiriyor. Onun dışında kendim için çekiyorum daha çok.” (K3, görsel tasarımcı-mimar-akademisyen, 30)

Beğeni anlamındaki genel ifadelere bakıldığında; takipçi sayılarında olduğu gibi beğenin de motive edici yönüne büyük oranda gönderme yapıldığı görülmektedir. Beğeni sayıları, görüşmeciler için fotoğraflarının kaç kişiye ulaştığını gösteren bir ifade olarak karşılırlarına çıkmaktadır.

“Beğenin çok olunca keşfet kısmında daha çok görünüyorsun. O avantajları var ama bu da hemen olacak bir şey değil. Benim 2000 tane fotoğrafım var, sürekli üretmişim, bunu için çabaladım. Mesela bir resmin çok pahalı olması onun benim gözümde çok iyi olduğu anlamına gelmiyor. Çok fazla like alması ki bunun örneklerini çok gördüm yani; çok fazla like almış ama iyi bir fotoğraf değil yani. Ya bana büyük bir haz veriyor. Çünkü orada aslında diğer insanlara şu mesajı veriyorsun; “Bakın benim takipçilerimin tamamı doğal ve beğenmediklerini veya beğendiklerini açıkça gösteriyorlar” (E1, öğrenci, 31)

“Benim için fotoğraflarımın çok yorum alması değil ama beğenilmesi oldukça motive edici bir durum. Bazen çok sevdiğim bir fotoğrafım diğer fotoğraflarıma oranla az beğeni aldığımda bu durum biraz üzüyor. Haliyle, motivasyonu iyi ve kötü anlamda etkileyecek bir şey.” (K7, ajans sahibi-yazar, 31)

Görüşmeciler beğeni sayılarının olumlu etkisine dikkat çekmektedir. Görüşmecilerin bazıları beğeni ayırlarındaki iniş çıkışlar hitap edilen kitlenin gerçekliği hakkında bir çıkarım oluşturduğunu düşünürken bazıları ise duygusal olarak olumsuz etkilere sebep olduğunu belirtmektedir.

Beğeni sayılarına daha nötr yaklaşımda bulunan bir katılımcı ise düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

“Hiçbir şey ifade etmiyor desem yalan yani. İnsan yaptığı işten hoşlanılmasından, paylaşılmasından keyif duyuyor. Ama bu durum o alana özel bir tedirginlik yaratmıyor bende.” (E8, fotoğrafçı-foto muhabir, 47)

Görüşmeciler arasında, beğeni ve takipçi sayısındaki orantısızlık üzerinden de birtakım değerlendirmeler mevcuttur. Burada orantısızlıktan kasıt genel olarak kişilerin sahip olduğu takipçi sayısına göre fotoğraflarına gelen beğeni sayısındaki orantısızlıktır.

“Her ne kadar bunun beni “fotoğraflarımın değeri” olarak etkilemesine izin vermesem de “like, takipçi” sayısına göre orantısızlık biraz heves kırıcı oluyor.” (K1, fotoğrafçı, 24)

Görüşmeciler arasından sadece bir kişi yorumların beğeni ve takipçiye göre daha tatmin edici bir etkileşim olduğu fikrindedir:

“Takipçi sayısı ve beğeni hitap ettiğin kitleyi gösteriyor bu bir yere kadar önemli ancak bence gerçek etkileşimin yorumlarla alındığını düşünüyorum. Bu yorumlaşmaların sanatçı ve takipçileri arasında bir bağ oluşturduğunu düşünüyorum” (K4, matematik öğretmeni, 23)

Instagram’da oluşturan bazı profiller “bot hesap” olarak adlandırılmaktadır. Bot hesap, gerçek bir kullanıcısı olmayan, yazılım yoluyla oluşturulan veya yine yazılım yoluyla çeşitli eylemlerde (takip, yorum, beğeni vb.) bu-lundurulmuş profildir. Görüşmecilerden biri bu duruma dikkat çekmiştir:

“Botların attığı yorumlar var. Bazı hesaplar size uygulama kullanarak yorum atıyor “awesome, süper, olağanüstü” diye atabiliyor. Ama bazen de sorular soruluyor, etkileşime geçiyorum, bunu da seviyorum yani. İnsanları etkilemiş oluyor. (...) O yüzden benim için önemli.” (E2, ticaret, 32)

Görüşmecinin ifadelerinde, direkt mesaj yoluyla aldığı yorumların, paylaşım altına yapılan yorumlardan çok daha değerli olduğu görülmektedir. Ana sayfada fotoğraflarının gözden kaçabileceğini düşünen görüşmeciler, paylaşımlarını hikâyelerine eklemektedir.

3.2.6. Instagram’da Fotoğraf Hesaplarının Yaygınlığı, Popüler Hale Gelmesi

Fotoğrafçılığın Instagram’da popüler bir üretim biçimi haline dönüşmesini, görüşmeciler arasında duruma ilişkin olumlu ve olumsuz değeren-

dirmeler yer almıştır. Olumlu değerlendirmede bulunanların genel kanısı; Instagram'ın herkese özgür bir alan sunduğu yönündedir. Bu görüşü benimseyenler, bireylere “fotoğraf çekme, paylaşma” demek gibi bir durumun söz konusu olamayacağını, dolayısıyla herkesin farklı alanlarda farklı niteliklerde paylaşım yaptığı bir platformda, fotoğraf hesaplarının da bu denli yaygın olmasının bir problem teşkil etmediğini belirtmişlerdir.

“(…) Bence bugünün dünyasında iyi bir fotoğraf çekiyorsan her türlü onun alıntısı oluyor. Bu kadar üretimin kötü olduğunu düşünmüyorum. Ha evet geniş bir çöplük yaratılıyor ama niye çekiyorsun da diyemezsin insanlara, bırakın çeksin. Ne yapsın bu insan fotoğraf çekmeye? O zaman ona bir üretim alanı sağlayın.” (E1, öğrenci, 31)

“İyi bir şey yani. İnsanlar hesap açmak, etkileşimde bulunmak istiyor, bir şeyler paylaşmak istiyor. Buna negatif bir şey söylemenin çok doğru bir yaklaşım olduğunu düşünmüyorum. Bunların içinde belki iyileri de olacak kötülerini de olacak. Her türlü alan için iyi olanlar yollarına devam edecek.” (E8, fotoğrafçı-foto muhabir, 47)

Bu tarz sosyal medya platformlarının varlığı ve bu denli popüler bir kullanıma sahip oluşu dönemsel bir gerçeklik olarak değerlendirilmektedir.

Görüşmecilerden bazılarının popüler bir eyleme dönüşen fotoğraf üretimi ve bu bağlamda yaygınlaşan fotoğraf hesaplarının, zaman içerisinde değer kaybına neden olma ve herkesin bu işi yapmaya başlaması yönüyle olumsuz; üretimin kolaylaşması ve sunduğu imkânlar yönüyle de olumlu düşüncelere sahip oldukları anlaşılmaktadır.

“Bir şeyin popüler bir hale gelmesi hem iyi hem kötü sonuçlar doğuruyor. Bir şey çok popülerse değeri de zamanla düşmeye başlayabiliyor. Nitelikten çok nicelik öne geçiyor. Bunun yanında iyi yanı da daha fazla kişiye sesinizi duyurabilmeniz, daha farklı dünyalar keşfedebilmeniz, ufkunuzu açacak başka tarzlar, prensipler görebilmeniz.” (K7, ajans sahibi-yazar, 31)

“Bu insanların analog fotoğrafın içinde oluşu bence güzel çünkü sistemi de yürür kılıyor. Ekonomik olarak sadece benim çektiğim filmi yıkayan insanların piyasası dönmüyor. Başlayıp bırakanlar olacak ki yürütenler devam edecek. Bende 10 yıldır takip ettiğime göre başlayıp devam edenlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmiyor.” (E2, ticaret, 32)

Analog fotoğraf ile uğraşan görüşmecilerden E2'nin ifadeleri popülerlik konusunu anlamak için konuya farklı bir bakış getirmektedir. Diğer görüşmecilerin de ifadelerine bakıldığında analog fotoğrafçılığın yaygınlaştığına

ilişkin genel bir kanı mevcuttur. Ancak konu hakkında değerlendirmelerde bulunan görüşmeciler, bu yaygınlaşmanın, piyasa üzerindeki olumsuz etkilerine vurgu yapmaktadır. Analog fotoğrafçılığın yaygınlaşması ile analog makinelere, filmlere ve çeşitli gereçlere artan talep neticesinde fiyatların yükseldiği, banyo fiyatlarının arttığı yönünde çıkarımlar mevcuttur.

“Tamamen özentilik, popüler kültür ve tüketim kültürü. (...) 20’li yaşlarda aşırı gereksiz bir analog fotoğraf modası var tamamen tüketim diye düşünüyorum. Bunu da tüketip başka bir şeye geçecekler yakında.” (E6, işletmeci, 23)

“Ya moda olduktan sonra analog makineleri çok pahalandı zaten. İstedığın kadar alamıyorsun. Başka arkadaşlarımla da konuşuyoruz ‘ya niye moda oldu ki’ diye. Sevmediğimiz bir şey gibi aslında. Bir yandan da insanların işte sanatsal bir şeylere yönelmesi iyi bir şey” (K2, mimar-mimari fotoğrafçı, 30)

Görüşmecilerin ifadelerinden hareketle analog fotoğrafçılığın, popüler bir eğilim olduğuna dair çıkarım yapmak mümkündür. Instagram hesapları incelendiğinde, görüşmecilerin yönelimleri değerlendirildiğinde analog fotoğrafçılığın daha yaygın bir kullanıma sahip olduğu gözlemlenmiştir. Görüşmecilerden, Instagram’da fotoğraf sanatının yaygınlaşmasına ilişkin ifadelerine bakıldığında da analog fotoğrafçılığın, üzerinde en çok durulan konu olduğunu belirtmek mümkündür.

Görüşmecilerden biri, analog fotoğrafçılığın popülerleşmesinin temel nedeni olarak sosyal medya fenomenlerini görmektedir. Bu fikriyle görüşmeci, diğer konu hakkında değerlendirmelerde bulunan görüşmecilerden oldukça farklı bir bakış açısına sahiptir:

“Özellikle analog fotoğrafçılığın bu kadar yaygınlaşması ve popüler hale gelmesinin sosyal medya fenomenlerinin etkisiyle olduğunu düşünüyorum.” (E5, öğrenci, 26)

Fotoğrafçılığın, yaygın ve gündelik bir eylem pratiğine dönüşmesi ve bu doğrultuda kendisine Instagram başta olmak üzere çeşitli platformlarda yer edinen fotoğrafçılar, farklı açılardan olumsuz şekillerde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler arasında öne çıkan en önemli husus, fotoğraf sanatına ilişkin birtakım değer yargılarının da değişime uğraması yönündedir. Fotoğraf hesabı oluşturan ve bu alanda paylaşım yapan pek çok kişi, üretimimin niteliği, takipçi sayısı, etkileşim oranları ne olursa olsun kendisini “sanatçı, fotoğrafçı, fotoğraf sanatçısı” gibi ifadelerle tanımlayabilmektedir.

SONUÇ

Fotoğraf üretim biçimlerinin giderek daha kolay bir hal alması, fotoğrafın ve fotoğraf kullanımının da yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Fotoğraf-taki teknik gelişmelerin yanında, diğer yandan medya ve iletişim ağlarındaki gelişme ve yeniliklerinde süreklilik içerisinde gerçekleşmesi; fotoğraf için yeni bir üretim ve paylaşım sahası doğurmuştur.

Çalışmada, yeni medyadaki gelişmelerin, fotoğraf üretimi ve paylaşımı için sunmuş olduğu imkânlardan hareketle, sosyal medyada oldukça popüler hale gelen fotoğraf üretiminin geldiği nokta irdelenmiştir. Bu bağlam Instagram özelinde değerlendirilmiş olup, popüler kültürle ilişkili olarak izah edilmiştir.

Çalışmada fotoğrafçılık için Instagram kullanımına yönelik ilgilerin okul yıllarında bir arayış, ilgi duyma, psiko-sosyal etkenler nedeniyle başladığını ortaya koymaktadır. Fotoğrafçılık için daha çok cep telefonları, dijital veya analog fotoğraf makinelerinin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Fotoğrafçılık konusunda tecrübe ve bilgilerin, üniversitede ders olarak veya kurs şeklinde edinildiği bazı katılımcıların ise hiç eğitim almadan kendi bireysel kazanımları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fotoğrafçıların doğa, manzara, sokak, mi-mari, portre ve haber fotoğrafı türlerinde çekimler yaptığı anlaşılmaktadır.

Katılımcıların Instagramı tercih etmelerinin sebepleri sergi, sanat galerisi yerine dijital platformları tercih etmeleri, bu alanın geleceği olarak görmeleri, görünürlük ve ulaşılabilirliğin daha kolay olması, herkese eşit imkânlar yarattığının düşünülmesi, popülerleşen uygulamalara yönelmeleri, tanınma arzusu ve popülerlik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Instagram kullanımının olumsuz etkileri olduğunu düşünen kullanıcıların ise sıradanlaşma, sanatsal değer düşmesi, popüler kültürün bir parçası haline dönüşmesi, fazla üretimin sanatsal değer taşıyabilecek fotoğrafları üretimin çokluğu nedeniyle görünmez kılması olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Popüler kültürün oluşmasında ve yaygınlaşmasında, yeni medya araçlarının, sosyal medya platformlarının büyük ölçüde etkili olduğu görülmektedir. Sosyal medya, kullanıcısı olan her bireye dilediği şekilde ve amaçla üretim ya da paylaşım yapabilme imkânı vermektedir. Bu amaçlar arasında sanat ve kültüre ilişkin birçok ögenin olduğu anlaşılmaktadır. Çok sayıda kullanıcısı olan medya platformları, bahsedilen çeşitli üretim ve paylaşımlar konusunda zaman içerisinde popüler eğilim biçimlerini de oluşturmuş ve bunların yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Fotoğraf paylaşımı üzerine kurulmuş olan Instagram, fotoğrafçılar veya fotoğraf sanatçıları için oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bu denli tercih

edilmesine sebep olan nokta ise, fotoğraf üreten kişilerin kendilerine özel ve bağımsız bir alanda üretim yapabilme ve Instagram sayesinde çok fazla kişiye ulaşabilme imkânı bulmalarıdır.

Instagram platformu içerisinde popüler bir eğilim olan fotoğraf üretiminin, alana ilişkin farklı nitelikteki kişiler tarafından icra edildiğini söylemek mümkündür. Fotoğraf hesapları içerisinde kendilerini “sanatçı, fotoğrafçı, fotoğraf sanatçısı, amatör fotoğrafçı, hobi olarak fotoğraf üreten vb.” olarak tanımlayan pek çok kullanıcı bulunmaktadır. Bu durum fotoğraf alanında yetkin kişiler ile daha az yetkin olanlar arasında çeşitli etkileşim ağlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Genel olarak Fotoğrafçılık için Instagram kullanımının, içinde bulunulan çağın gerektirmiş olduğu bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Yaşamın çoğu alanında ilişki içinde olduğumuz dijital unsurlar, sanatsal alanda da kendisini göstermektedir.

Teşekkür

Yapılan bu çalışma sürecinde, her türlü desteğini bizlerden esirgemeyen ve çalışmanın düşünsel zemininin oluşmasında büyük katkıları olan Doç. Dr. Uğur Zeynep Güven’e sonsuz saygı ve teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKÇA

- BENJAMIN, W. (2019). *Pasajlar* (Ahmet Cemal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BERGER, J. (2018). *O Ana Adanmış*. İstanbul: Metis Yayınları
- CENGİZ, E. (2010). Popüler Kültür ve Sanat. *Cyprus International University*. 16(64)
- ÇOKOKUMUŞ, B. (2012). Dijital Ortamda Kültür ve Sanat. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education 1*(3). 51-66
- Datareportal, (2023). Digital 2020: Global Digital Overview. [Erişim: 24.02.2023] <https://datareportal.com/essential-instagram-stats>
- ERDOĞAN, İ. (2004). Popüler Kültürün Ne Olduğu Üzerine. *Bilim ve Aklın Aydınlanışında Eğitim Dergisi*, 57, 1-18.
- FREUND, G. (2016). *Fotoğraf ve Toplum* (Şule Demirkol, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık
- GANS, H. J. (2018). *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür* (Emine O. İnciroğlu, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- GREENBERG, C. (2015). Avagart ve Kitsch (Yalçın, M. Çev.). *Melamet Dergisi* 44-49
- GÜVEN, U. Z. (2016). Beğeni Sosyolojisi Açısından Kültürel Tabakalaşma: Yeni Orta Sınıf ve Yeni Medya. *Journal Of Sociological Studies/Sosyoloji Konferansları*, (54).
- KAHRAMAN, A. (2020). Yeni Medyada Çağında Akıllı Telefonlarda Fotoğraf. *Fine Arts*, 15 (4), 233-241. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/nwsafine/issue/57519/757601>
- KARAÇELİK, Y. (2019). Sosyal Medya Ağlarında Makro Ve Mikro Şöhretler Üzerinden Fotoğraf Paylaşımlarının Eleştirel İncelenmesi: Instagram Örneği.
- KARADUMAN, N. (2017). Popüler Kültürün Oluşmasında ve Aktarılmasında Sosyal Medyanın Rolü. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(43), 113-133.
- KARAGÖL, A., KAPLANOĞLU, L (2022). Sosyal Medya ve Sanat İlişkisi Bağlamında Sanat Profesyonellerinin Sosyal Medya Kullanımı. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 126-138. DOI: 10.46442/intjcss. 1097107
- KIRMIZIGÜL, F. Ç. (2019). İnternet ve Sosyal Medyanın Sanattaki Etkin Rolü ve Buna Bağlı Değişen Dinamikler. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (23), 205-221.
- ORHAN, S. (2020). Toplumsal Değişimin Görsel Estetik Belgesi Olarak Sokak Fotoğrafçılığı. *Sanat Dergisi*, (35), 49-64.

- ÖĞÜT, Ç. G. (2008). Popüler Kültürün Toplumsal Etkileri ve Pop Sanat. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü*.
- SAĞLAMTİMUR, Z. Ö. (2017). Yeni Medya Sanatı ve Fotoğraf. *Anadolu Üniversitesi Yayınları*. 7(2) 82-100.
- SATKIN, M. B. (2017). Sokak Fotoğrafçılığında Yeni Bir Mecra: Instagram. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(14). 431-451
- ŞAHİN, H. (2016). Sanatta Kitsch Olgusu Üzerine. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 9(17), 1-27.
- TARTAR, O. (2019). *Dijital Çağda Fotoğraf Sanatı*. İstanbul: A7 Kitap.
- TORUN, A. (2015). Walter Benjamin, Sanat Eserinin Aurası ve Yeni Medya Sanatı. *International Multilingual Academic Journal*. 2 (1).
- TÜRKMENOĞLU, H. (2014). Teknoloji ve Sanat İlişkisi ve Bir Dijital Sanat Örneği Olarak Instagram. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(4) 87-100
- YÜCEL, D. (2014). Yeni Medya Sanatı, Direncin Kurumsallaşması ya da Esnek Alanlar Yaratabilmek.

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi ve Sürdürülebilir İnsan Kaynakları Yönetimi Arasındaki İlişki

Burcu Arısoy¹

Özet

Geçmişten günümüze değişen çevre koşulları ile birlikte insan kaynakları yönetiminin tarihsel süreçte değişikliklere uğradığını görmekteyiz. Sanayi devrimi çalışma hayatında bugünkü iş-işveren kavramının ortaya çıkması bakımından önem arz etmektedir. Sanayi devriminin bu bağlamda milat olduğu öne sürülebilir. Öte yandan insanlığın ilk evrelerinde çalışma hayatı süregelen olup, çalışmaya verilen anlamlar çalışma kavramının kimin tarafından yerine getirilmesi bağlamında etkili olmuştur. Sanayi devrimi ve sonrasında hüküm süren personel yönetimi anlayışı gerek teknolojik değişiklikler, gerekse emek piyasalarında yaşanan değişikliklerle birlikte yerini insan kaynakları anlayışına bırakmak durumunda kalmıştır. Geleneksel insan kaynakları yönetimi olarak adlandırılan bu dönem stratejik insan kaynakları yönetimi anlayışına kadar sürmüştür. Tüm bu gelişmelerle birlikte literatürde stratejik insan kaynakları yönetiminin misyonunu doldurup doldurmadığı, yerine hangi kavramların geçtiği veya geçeceği net olarak vurgulanamamaktadır. Nitekim sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi, yeşil insan kaynakları yönetimi, çevik insan kaynakları yönetimi kavramları da günümüz insan kaynakları yönetimi bakış açısında kavram olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda çalışma stratejik insan kaynakları yönetiminin sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi kavramı ile ilişkisini ortaya koymak, kavramları açıklayabilmek adına yapılmıştır.

GİRİŞ

Geçmişten günümüze değişen çevre koşulları ile birlikte insan kaynakları yönetiminin tarihsel süreçte değişikliklere uğradığını görmekteyiz. Sanayi devrimi çalışma hayatında bugünkü iş-işveren kavramının ortaya çıkması bakımından önem arz etmektedir. Sanayi devriminin bu bağlamda milat olduğu öne sürülebilir. Öte yandan insanlığın ilk evrelerinde çalışma hayatı süregelen olup, çalışmaya verilen anlamlar çalışma kavramının kimin tara-

1 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Beykent Üniversitesi, burcuariso@beykent.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7452-2950

findan yerine getirilmesi bağlamında etkili olmuştur. Dolayısıyla varolan çalışma kavramı yıllar itibarıyla evrilmiş günümüz koşullarda var olan işçi-işveren sınıfları ortaya çıkmıştır.

Sanayi devriminin ilk yıllarda kötü çalışma koşulları, insanı makine gibi gören anlayış hakim olmakla birlikte, insan kaynaklarının adı personel yönetimi olarak anılmaktaydı. Bu bakış açısına göre insan maliyet olarak görülmekte, verimlilik kavramı önem kazanmaktaydı. Dolayısıyla bu dönemde personel yönetiminin ağırlıklı olarak operasyonel süreçlerle yoğunlaştığı söylenebilir. Sanayi devrimi sonrası dönemde ise, motivasyon çalışmalarına önem verilmiş, insana bakış açısını değiştiren çalışmalar yapılmış, çalışma psikolojisi ve örgütsel davranış disiplinlerinin ortaya çıkışı söz konusu olmuştur.

İkinci dünya savaşı ve sonrasında ise hakim olan personel yönetimi anlayışı operasyonel faaliyetlere odaklanmaya devam etmiştir. 1980'lere gelindiğinde yaşanan birçok değişikliklerle birlikte mevcut personel yönetimi anlayışı yetersiz kalmıştır. Rekabet üstünlüğü elde etmek, küreselleşen dünya da varlıklarını sürdürmek, maliyetleri düşürmek için esneklik talebi işverenler tarafından talep edilir hale gelmiştir. Öte yandan bu dönemde yaşanan teknolojik gelişmeler işverenlerin çalışma modellerinde esneklik sağlayarak taleplerini karşılamaya imkan sağlamıştır. Gerek teknolojik değişiklikler, gerekse emek piyasalarında yaşanan değişikliklerle birlikte personel yönetimi anlayışı yerini insan kaynakları anlayışına bırakmak durumunda kalmıştır. Geleneksel insan kaynakları yönetimi olarak adlandırılan bu dönem stratejik insan kaynakları yönetimi anlayışına kadar sürmüştür.

Tüm bu gelişmelerle birlikte literatürde stratejik insan kaynakları yönetiminin misyonunu doldurup doldurmadığı, yerine hangi kavramların geçtiği veya geçeceği net olarak vurgulanamamaktadır. Nitekim sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi, yeşil insan kaynakları yönetimi, çevik insan kaynakları yönetimi kavramları da günümüz insan kaynakları yönetimi bakış açısında kavram olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda çalışma stratejik insan kaynakları yönetiminin sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi kavramı ile ilişkisini ortaya koymak, kavramları açıklayabilmek adına yapılmıştır.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İKY

Çalışma ilişkilerinin tarihsel süreci her ne kadar insanoğlunun çalışma eylemini gerçekleştirmeye başladığı ana kadar uzansa da insan kaynakları yönetiminin ortaya çıkışı işçi işveren ilişkilerinin başlangıcı olarak kabul edilen sanayi devrimi ve sonrası olarak kabul edilebilir. O dönemde insan kaynakları yönetimi kavramı yerine personel yönetimi kullanılmaktaydı. Döneme damga vuran Taylor'ın düşünceleri personel yönetimi bakış açısının temelle-

rini oluşturmuştur. Mühendis olan Taylor fabrika da işçileri incelemiş ve bir takım varsayımlarda bulunmuştur. Ona göre insanlar doğuştan tembeldir, kaytarmaya meyilli idir. O nedenle çalışanlar kontrol edilmeli, denetlenmelidir. Öte yandan Taylor işçileri motive etmek için teşvik edici ücret önermekteydi. Yazdığı “Bilimsel Yönetimin Temel İlkeleri” kitabında işçi işveren arasındaki en fazla faydanın sağlanması üzerinde durmuştur. İş, zaman, hareket etütlerini geliştiren Taylor literatüre büyük katkı sağlamakta birlikte, insanı makine gibi görmesi, aşırı baskı odaklı yönetim kurması, aşırı uzmanlaşma, işi vasıfsızlaştırması gibi sonuçlardan dolayı eleştirilmiştir.

Tarihsel süreçte öncü olan bir diğer çalışma da Elton Mayo ve arkadaşlarının yapmış olduğu “Hawthorne Araştırmaları”dır. Bu araştırmalar örgütsel davranışın temelini oluşturmuş, insan ilişkilerinin önemi ortaya konulmuştur. Bu çalışmalar insan kaynakları yönetiminin de disiplin olarak ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında, personel yönetimi yalnızca kurum içi ve idari işlere odaklanırken, 1980’lerde insan kaynakları yönetimi, işleyişini dönüştürerek katma değer odaklı ve dış paydaşlara önem veren yaklaşıma sahip olmuştur (Masud, etc.;2018,1169).

1980’lerde yaşanan emek piyasalarında değişiklik, üretim yönetim tekniklerinin değişmesi, beyaz yaka çalışan sayısındaki artış, kadın istihdamın artması, istihdamın sektörel yapısının değişmesi, teknolojik değişikliklerle birlikte 1980’lere kadar hakim olan personel yönetimi anlayışı yetersiz kalmış, yerini insan kaynakları kavramına bırakmıştır. Geleneksel insan kaynakları olarak nitelendirilebilecek bu dönemde işverenlerin ve çalışanların bir grubun üyesi olduğu inancı yer almıştır. Bununla birlikte örgütlerin stratejiye odaklanmalarıyla birlikte insan kaynakları yönetimi de stratejik insan kaynakları yönetimi bakış açısına sahip olmuştur. Günümüze gelindiğinde ise stratejik insan kaynakları yönetimi kavramı sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi, çevik insan kaynakları yönetimi, yeşil insan kaynakları yönetimi gibi kavramlarla birlikte anılmaktadır.

Çevik insan kaynakları yönetiminin ne ifade ettiğine bakıldığında çeviklik her ne kadar yazılım bağlamındaki gelişmeleri ifade etmek için kullanılsa da organizasyonlar açısından çalışanları işe alma, geliştirme ve yönetme süreçlerinde nasıl cazip hale geleceğini konu edinmektedir. Aynı zamanda işgücünün çevik olması anlamına da gelmektedir. Bu da talep dalgalanmalarına bağlı olarak çalışanların esnekliğini ifade etmektedir (Ranasinghe,etc.2021,24). Çevik insan kaynakları yönetimi örgütler süreçler ve araçlardan ziyade bireylere ve etkileşime değer veren, zihniyeti değiştiren, süreçlerinde merkeze insanı koyan anlayışa sahip olmak demektir (Hasan,etc.;2012,38).

Bir diğer kavram olan yeşil insan kaynakları yönetimi, organizasyonun ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliğine katkıda bulunmak için çalışanın yeteneklerini, motivasyonunu ve fırsatlarını geliştirmeye ve sürdürmeye yönelik bir dizi insan merkezli uygulama olarak tanımlanabilir (Fernández,etc.2019,1).

Özetle insan kaynaklarının tarihsel sürecinde dönemin çalışma hayatına bakışının etkili olduğu söylenebilir. Yaşanılan teknolojik gelişmelerin, ekonomik - sosyo-kültürel değişimlerin, üretim sistemi ve yöntemlerindeki değişikliklerin, insana bakış açısının, müşteri beklentilerinin insan kaynakları yönetimi dönüşüm sürecinde etkili olduğu söylenebilir. Sanayi devriminden günümüze yaşanan değişimlerle birlikte insan kaynaklarının ele aldığı konular ve gelişim süreci Tablo 1’de özetlenmiştir. Bu bağlamda insan kaynakları yönetiminin bir personel işlevinden insan ilişkilerine, ardından işgücüne, ardından endüstriyel ilişkiler ve son olarak da stratejik insan kaynakları yönetimi işlevine doğru evrildiği söylenebilir.

Tablo 1: İnsan Kaynakları Yönetiminin Tarihsel Süreci

Tarih	İnsan Kaynakları Faktörleri / Konuları / Özellikleri
1700-1900	Sanayi Devrimi, makineleşme, çocuk işçi artışı, çalışma koşullarının kötüleşmesi, sendikaların ortaya çıkışı, kitle yığın üretim, Taylor’ın bilimsel yönetim ilkeleri, verimlilik, personel yönetimi, personel kayıtlarını tutmak
1920 -1930	Motivasyon uygulamalarının artışı, Hawthorne araştırmaları, çalışan memnuniyeti uygulamaları, insan ilişkilerinin öneminin ortaya çıkması
1945-1980	Çalışan verimliliği, motivasyon arttırmak için çeşitli tekniklerin kullanılması, işe alım süreçlerinin geliştirilmesi, refah sorunları ve artışı, sendikaların yasal olarak tanınması, artan toplu pazarlık, bilgisayarların ortaya çıkışı kayıtların tutulmasında teknoloji kullanımı, hakların ve yasaların genişlemesi, personel yönetiminden insan kaynaklarına geçiş, ik fonksiyonlarının verilerinin bilgisayarlaştırılması, insan kaynakları bilgi sistemlerinin gelişmesi, çalışan katılımı, çalışanların güçlendirilmesi

Tarih	İnsan Kaynakları Faktörleri / Konuları / Özellikleri
1980-1990	Otomasyonun artması, çalışan yönetiminden çalışanın gelişimi ve bağlılığına geçiş, teknoloji vasıtasıyla etkinlik ve verimliliğe geçiş, insan kaynaklarında yazılımsal ve donanımsal gelişmeler, çalışanlara yatırım yapılmasının sonuçlarının tartışılması,
1990'dan günümüze	Küreselleşmenin artan etkisi, büyük teknolojik gelişmeler, artan verimlilik baskısı, rekabetin artması, stratejik insan kaynakları yönetimi, iş geliştirme stratejileri, entelektüel insan sermayesinin tanınması, stratejik rolü gereği ödüllendirme, takdirin ve motivasyonun artırılması, yetenek yönetimi ve elde tutulması için strateji geliştirme, balance skor kartının uygulanması, insan kaynaklarının örgütün rekabet etmesine katkı sağlaması için insan kaynakları planlama stratejilerinin işgücü çeşitliliğinin yönetimi yetenek yönetiminin ortaya çıkışı, e-hrm uygulamaları, esnek çalışma, iş yaşam dengesi, sosyal medya yönetimi.

Kaynak: Rotich K.J.(2015). History Evolution and Development of Human Resource Management : a Contemporary Perspective,s.66-68

STRATEJİK İKY

1970'lerden sonra örgütlerin rekabet üstünlüğü sağlamak amacıyla stratejik yönetime önem vermeleriyle birlikte insan kaynakları yönetiminde de geleneksel insan kaynakları bakış açısının yerini stratejik insan kaynakları yönetimi almıştır. Geleneksel insan kaynakları yönetimi kısa vadeli politikalara odaklanmakla birlikte, bu anlayışta stratejilerle insan kaynakları uygulamaları ve politikalarının bağımsız olduğu görülmektedir. Öte yandan stratejik insan kaynakları uzun vadeli politikalara odaklanırken, uyuma önem vermektedir.

Stratejik insan kaynakları yönetiminin literatürde net, ortak tanımının olmadığı söylenebilir. Stratejik insan kaynakları yönetimi; örgütlerin örgütsel performansını iyileştirmek, etkinlik, verimlilik sağlamak, örgüt kültürünü yenilikçi ve esneklik sağlayacak şekilde insan kaynakları faaliyetlerinin yerine getirilmesi olarak ifade edilebilir. Stratejik insan kaynakları yönetiminde örgütün hedeflerine stratejik ortak olarak yön vermek ve uyum sağlamak adına iki uyumdan bahsetmek mümkündür. Dikey uyum; örgütün hedeflerine, po-

litikalarına, stratejilerine uyumu ifade ederken, yatay uyum; insan kaynakları uygulamaları ve politikalarının kendi aralarındaki uyumu ifade etmektedir (Bingöl;2014,13).

Aynı zamanda stratejik insan kaynakları yönetimi geleneksel insan kaynakları yönetiminin proaktif işlevidir. Örgütlerin stratejik ihtiyaçlarına göre insan kaynaklarının etkin kullanılmasıdır (Thakur;202,50). Bir diğer tanıma göre; stratejik insan kaynakları yönetimi çalışanlar aracılığıyla örgütlerin amaçlarına ve planlarına nasıl ulaşacağını tanımlamaktadır. Üç temele dayanmaktadır. İnsan sermayesinin rekabet avantajı sağladığı, stratejik planı insan aracılığıyla gerçekleştirdiği, örgütün nereye gideceği ve oraya nasıl gideceğini gösterdiği. Bu doğrultuda stratejik insan kaynakları yatay ve dikey uyum ile örgütlerin stratejileriyle uyum hareket etmesini sağlayan süreçtir (Armstrong;2006;37). Başka bir ifadeyle örgütün gelecekteki başarı ve gelişimine insan kaynakları politikaları ve uygulamalarının nasıl destek olacağını ifade-sidir (O'riordan;2017,9).

SÜRDÜRÜLEBİLİR İKY

Kavram olarak sürdürülebilirlik; bir sistemin uzun vadeli olmasını sağlamak için yeniden üretme ve kendi kendine yetme, canlılık veya hayatta kalması olarak tanımlanabilir. Toplumlarda sürdürülebilirlik kavramının yansımaları olan sürdürülebilir kalkınma ise; bir toplumun, örgütün veya bireyin sürdürme, güçlendirme ve kendisini (kaynaklarını, sermayesini vb.) içeriden geliştirmesi anlamındadır (Enhert etc.,2014;8). Bir diğer tanıma göre sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakların hızla tükenmesi, toplumdaki refah eşitsizliklerine ilişkin endişeler ve kurumsal sosyal sorumluluğun önemi nedeniyle ilgili bir konu olmuştur (Genari,2021;2)

Örgütlerin sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlik kavramlarına önem vermesiyle birlikte, örgütler insan kaynakları yönetiminin rolünü yeniden gözden geçirmek durumunda kalmışlardır. Nitekim sürdürülebilir insan kaynaklarının ortaya çıkmasında önemli nedenlerden biri de örgütlerin sosyal sorumluluk anlayışı çerçevesinde hareket etmek durumunda kalmalarıdır. Özellikle sürdürülebilirlik kavramının örgütlerde uygulama ayağında insan kaynağının önemli olduğu görülmektedir. Nitekim sürdürülebilirlik açısından çalışan ilişkilerinin önemli olduğu yapılan araştırmalarla da ortaya konulmuştur (Sharma;2020;48). Ancak sürdürülebilirlik kavramının uygulamada nasıl karşılık bulduğu net değildir. Uygulamada sürdürülebilirliğin çevresel faktörlere odaklandığı, organizasyonların da kendi iş süreçlerini bu doğrultuda düzenleme yapmalarına dayandığı görülmektedir. Aynı zamanda kavram sosyal veya finansal kaynaklara ulaşım, sosyal sorumluluk anlayışına

odaklanmaktadır. Kavramın sosyal boyutu insan kaynakları uygulamalarında yetenekli kişilerin işe alınması ve elde tutundurulması, kritik yetkinliklerin belirlenmesi, motivasyon, yüksek performanslı çalışan için teşvik, istihdam edilebilirlik, ömür boyu öğrenme, demografik özellikler, yaşlanan işgücü, iş yaşam dengesi, adalet, etik, çalışanın sağlığı ve güvenliği şeklinde karşılık bulabilmektedir (Enhert;2008,4).

Öte yandan sürdürülebilirlik ve insan kaynakları yönetiminin arasındaki ilişki iki varsayma dayanmaktadır: örgütsel sürdürülebilirliği teşvik etmede insan kaynakları yönetiminin rolü ve insan kaynakları yönetimi süreçlerinde sürdürülebilirliktir. Bununla birlikte literatürdeki diğer çalışmalarda insan kaynakları yönetiminin sürdürülebilir rolüne ilişkin farklı varsayımlar da yer almaktadır (Macke,2019,807). Aynı zamanda araştırmacılar sürdürülebilir insan kaynakları yönetiminde bireysel sorumluluktan ziyade örgütsel sorumluluk açısından kavrama yaklaşmışlardır. Bu bağlamda seçme ve yerleştirme, geliştirme, yer değişikliği ve küçülme faaliyetlerinde sosyal sorumluluk ve ekonomiklik amaçlamaktadır (Gutterman;2020;2).

Ekoloji krizi, büyüme ve verimlilik azalışı, sağlık harcamalarındaki eşitsizlik, çalışanların olumsuz etkilenmeleri, işgücü devir oranının artması, bağlılığın düşmesi, stresin artması sürdürülebilir insan kaynakları yönetiminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi, yeşil insan kaynakları yönetimi ve stratejik insan kaynakları yönetimi ve çalışanların koşullarının iyileştirilmesini entegre eden kavramdır (Kramar;2022;163). Nitekim literatürde, diğerlerinin yanı sıra sosyal açıdan sorumlu insan kaynakları yönetimi, yeşil insan kaynakları yönetimi gibi kavramlarla da anılmaktadır (Proença;2022,2).

Sürdürülebilir insan kaynakları yönetiminin tanıma baktığımızda, kurumsal sürdürülebilirlik, sosyal sorumluluk, sürdürülebilir çalışma sistemlerine odaklanan çeşitli disiplinlerin ve araştırma alanlarının sonucu olarak ifade edilebilir (Davidescu;2020;2) Bir diğer tanıma göre insan kaynaklarının kullanımında uzun vadeli sürdürülebilirliği sağlamak için insan kaynakları yönetimi uygulamalarının tasarımında ekonomik, finansal ve sosyal unsurların ortak arayışını birleştiren bir kavramdır (Tortia;2022,1).

Sürdürülebilir insan kaynakları yönetiminin özelliklerine bakıldığında; uzun vadeli oryantasyon, çalışanlara özen, çevreye özen, karlılık, çalışan katılımı ve sosyal diyalog, çalışan gelişimi, dış ortaklık, esneklik, ötesinde uyum, çalışma düzenlemeleri, çalışan işbirliği, adalet ve eşitlik olarak söylenebilir (Stankevičius;2019,17).

Sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi aynı zamanda psikolojik perspektif (çalışanın sahip olması gereken özelliklerine ve çalışanın güçlendirilmesine), sosyolojik perspektif (çalışan işveren toplum arasındaki ilişkiyi açıklamaya), stratejik perspektif (insan kaynaklarının katkıları, örgütlerde tamamen uzun döneme odaklanma), yeşil perspektif (çalışan yönetimi, çevre) şeklinde 4 farklı alanı da kapsamaktadır (Mazur,2015,8).

STRATEJİK İKY - SÜRDÜRÜLEBİLİR İKY ARASINDAKİ İLİŞKİ

İnsan kaynakları yönetiminin tarihsel süreci stratejik insan kaynakları yönetimine ve sürdürülebilir insan kaynakları yönetimine evrilmiş olmakla birlikte; kapsamı, odak noktası, amaçları, bakış açıları ve işlevleri değişikliklere uğramıştır. Aslında sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi stratejik insan kaynakları yönetiminin bir uzantısıdır. 2000'li yıllardan sonra stratejik insan kaynakları yönetimine yönelik eleştiriler, sürdürülebilirliğe olan ilgiyi artırmış, sürdürülebilir kalkınma ile insan kaynakları alanında çağdaş bir araştırma odağının ve yepyeni bir bakış açısının ortaya çıkmasına, insan kaynakları yönetiminin odağını saf ekonomik bakış açılarından dikkate almaktan ziyade sürdürülebilir insan kaynakları yönetimine dönüşmesine öncülük etmiştir. Sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi, insan kaynağını stratejik ve sürdürülebilir bir şekilde yöneterek kurumsal verimliliği ve etkinliği artırmanın modern bir yoludur (Ahmad etc.,2012,905).

Öte yandan örgütleri daha rekabetçi hale getirmek ve sürdürülebilir rekabet avantajları yaratmak stratejik insan kaynakları yönetiminin temelidir. Strateji ve stratejik planlama, sürdürülebilir rekabet avantajları yaratma konseptiyle ilgilenmektedir. Sürdürülebilir rekabet avantajı, müşteriler için rakiplerin hızla veya kolayca kopyalayamayacağı değer yaratan ve kuruluşun ürün veya hizmetlerini rakip ürün veya hizmetlerden farklılaştırmasını sağlayan bir yetenektir. Bir kuruluş, müşterileri için rakiplerin hızlı veya kolay bir şekilde kopyalayamayacağı değer yaratan ve ürün veya hizmetlerini rakip ürün veya hizmetlerden farklılaştırmasına olanak tanıyan bir şey yaparak, sektördeki rakiplerine karşı sürdürülebilir bir rekabet avantajı yaratır (21st-Century Human Resource Management Strategic Planning and Legal Issues;2021;10).

Stratejik insan kaynakları yönetimi ile sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi arasında benzerlikler bulunmakla birlikte farklılıklar da mevcuttur. Stratejik insan kaynakları yönetiminde kaynak sağlama, çalışanların gelişimi, ödülleri ve ilişkiler gibi ana alanlarda entegre insan kaynakları yönetimi stra-

tejilerinin çerçeveselenebileceği bir çerçeve sağlanmaktadır. Aynı zamanda tüm bu insan kaynakları yönetimi uygulamalarının, çalışanlarla örtüşmesini öne çıkarırken, sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi, kuruluşlardaki kararların ilgili tüm kişilerin yaşamlarını etkilediğini kabul eden kapsayıcı bir eylem yaklaşımıdır. Finansal, sosyal ve ekolojik hedeflere ulaşılmasını sağlayan, organizasyonun içinde ve dışında ve uzun vadeli bir ufku kapsayan, istenmeyen yan etkileri ve olumsuz geri bildirimleri kontrol eden insan kaynakları yönetimi strateji ve uygulamalarının uyarlanmasıdır (Indiparambil;2019;66).

Diğer yandan stratejik insan kaynakları yönetimi, esas olarak ekonomik sonuçlar açısından organizasyonel performans tarafından belirlenirken, sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi aynı zamanda sosyal, insani, çevresel ve finansal sonuçları da dikkate almaktadır. Stratejik insan kaynakları yönetimi ile sürdürülebilir insan kaynakları yönetiminin sahip olduğu roller de farklıdır. Stratejik insan kaynakları yönetimi, 1970'lerin sonları -1980'lerde geliştirilen bir kavramdır. Stratejik insan kaynakları yönetiminin ana rolü, kuruluşun işgücünün finansal ve ekonomik sonuçlarına, insan kaynakları uygulamalarına ve insan sermayesinin izlenmesine odaklanmaktadır. Sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi ise rekabetçi bir ortamda örgütsel başarıyı teşvik etmek için iç ve dış sosyal katılımı olan yenilikçi bir iş yeri geliştirmeye, çevrenin korunmasına yönelik farkındalığı ve sorumluluğu artırmaya ve kaynakların dağıtımını ve tüketimini iyileştirmeye önem vermektedir (Chams,2019,111).

Benzer şekilde stratejik insan kaynakları yönetimi, örgüt ve çalışanların ortaklaşa yararlarına vurgu yapmaktadır. Bu nedenle de, örgütsel performansı arttırmaya yönelik örgütsel bağlılık, iş tatmini, çalışanların güçlendirilmesi konuları literatürde öne çıkmıştır. Ancak sürdürülebilir insan kaynakları yönetiminin ilk tanımlarına bakıldığında çalışanların iş yapış şekillerinin yüksek performansa etkisinin belirsizliği vurgulanmaktadır. Aynı zamanda çalışma ortamının iyileştirilmesi sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi bağlamında örgütlerin finansal başarılarını arttırmak için oluşturulan çalışanların üzerindeki yüksek performans baskılarını sınırlandırmak anlamındadır (Vanka,2020,11). Dolayısıyla bu bağlamda kavramlar arasında farklılıklar ve belirsiz uygulamalar olabileceği söylenebilir.

SONUÇ

İnsan kaynakları yönetiminin tarihsel süresinde ilgili dönemlerde toplumların çalışma hayatına bakışının etkili olduğu söylenebilir. Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmelerin, ekonomik - sosyo-kültürel değişimlerin, üretim sistemi ve yöntemlerindeki değişikliklerin, insana bakış açısının, müş-

teri beklentilerinin insan kaynakları yönetimi dönüşüm sürecinde etkili olduğu söylenebilir. Sanayi devriminden günümüze yaşanan değişikliklerle birlikte insan kaynakları yönetiminin bir personel işlevinden insan ilişkilerine, ardından işgücüne, ardından endüstriyel ilişkiler ve son olarak da stratejik insan kaynakları yönetimi işlevine doğru evrildiği söylenebilir.

Günümüzde artan rekabet baskında varlıklarını sürdürmek isteyen rekabet üstünlüğünü elde tutmak isteyen örgütler insan kaynakları uygulamalarını ve politikalarını bu doğrultuda gerçekleştirmek durumundadır. İnsan kaynakları yönetiminin örgütlerin rekabet üstünlüğünü elde etmede önemli rol oynadığı yadsınamaz bir gerçektir. İnsanı maliyet unsuru olarak gören personel yönetimi bakış açısından insan kaynakları yönetimi ve stratejik insan kaynakları yönetimine, sürdürülebilir insan kaynakları yönetime geçilmiştir. İnsan maliyet olarak değil değer katan, değer üreten, fark yaratan olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda günümüz insan kaynakları politikaları ve uygulamaları değişime uğramış, stratejik ve sürdürülebilirlik rolünü üstlenmiştir. Yetenek yetkinlik yönetimi, yetenekli çalışanları örgüte çekmek ve elde tutmak, ödüllendirme, işveren markasını kuvvetlendirme, sosyal sorumluluk bağlamında çalışmalarını sürdürmektedir. Elbet teki bu çalışmalar örgütün stratejik hedefleriyle entegre şekilde yapılmaktadır. Örgüt stratejilerine hedeflerine yön vermek ve entegre hareket etmek önemli olmaktadır.

Literatürde stratejik insan kaynakları yönetimini sürdürülebilir insan kaynakları yönetiminin devamı olarak veya sürdürülebilir insan kaynakları yönetimini daha kapsamlı değerlendiren bakış açıları olsa da kavramların arasındaki ilişkiyi net şekilde ortaya koymak mümkün olmayabilir. Stratejik insan kaynakları yönetiminde örgütün strateji ve hedeflerine uyum ön planda ve finansal ekonomik sonuçlara odaklanır iken, sürdürülebilir insan kaynakları yönetiminde finansal sonuçlarla birlikte sosyal sorumluluk anlayışı, çevresel, insani sonuçlarda dikkate alındığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad,H.M.S.,Dogar, M.N.(2021). Sustainable Human Resource Management: Literature look over, Indian Journal of Economics and Business Vol. 20 No. 4 (July-December, 2021).
- Armstrong,M.(2006). Strategic Human Resource Management a Guide to Action, Kogan Page.
- Bingöl,D.(2014).İnsan Kaynakları Yönetimi,9.Baskı,Beta yayınevi.
- Chams N. García-Blandón J.(2019). On the importance of sustainable human resource management for the adoption of sustainable development goals, <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2018.10.006>.
- Davidescu, A.A., Apostu A.S.,Paul A., Casuneanu A.(2020).Work Flexibility, Job Satisfaction, and Job Performance among Romanian Employees—Implications for Sustainable Human Resource Management, 10.3390/su12156086
- Enhert,I.Harry W.,Zink K.L.(2014). Sustainability and Human Resource Management,
- Enhert I.(20028), Sustainable Human Resource Management A Conceptual and Exploratory Analysis from a Paradox Perspective, Springer.
- Fernández,A.L., Martínez-del-Río, J.(2019). Green Human Resource Management, DOI: 10.1007/978-3-319-71062-4_113-1.
- Genari,D.,Macke J.(2021). Sustainable Human Resource Management Practices and the Impacts on Organizational Commitment, DOI: <http://dx.doi.org/10.1590/S0034-759020220505>.
- Gutterman, A.S.(2020). Sustainable Human Resources Management, : <https://www.researchgate.net/publication/351094333>.
- Hasan,A. Frai, J. Várallyai L.(2021). The Role of Agile Management in HRM Environment Change, Journal of Agricultural Informatics (ISSN 2061-862X) 2021 Vol. 12, No. 2:37-45.
- Indiparambil, J.J (2019). Strategic to Sustainable Human Resource Management: Shifting Paradigms of Personal Managerial Trends, International Journal of Business and Management Invention (IJBMI) ISSN (Online): 2319 – 8028, ISSN (Print): 2319 – 801X www.ijbmi.org || Volume 8 Issue 03 Series. II || March 2019 || PP 65-70.
- Kramar,R.(2022).Sustainable human resources management: six defining characteristics, <https://doi.org/10.1111/1744-7941.12321>.
- Macke J., Genari D.(2019). Systematic literature review on sustainable human resource management, Journal of Cleaner Production Volume 208, 20 January 2019, Pages 806-815

- Masud H.,Daud W.N.W.,Zainol F.A.,Rashid N., Afthanorhan A.(2018). Past and Future of Human Resource Functions: Are We Done?, DOI: 10.6007/IJARBSS/v8-i11/5160.
- Mazur B.(2015). Sustainable Human Resource Management. The attempt of holistic approach, Economics and Management, Volume 7.Issue 2.
- O’riordan, J.(2017). The Practice of Human Resource Management Research Paper.Ipa.
- Proença,T.(2022). Sustainability and the role of hrm, <https://doi.org/10.1590/S0034-759020220513>.
- Ranasinghe V.R., Sangaradeniya Y.M.S.W.V.(2021).Agile Human Resource Management, Human Resource Management in Challenging Environments ISBN 978-955-704-154-4.
- Rotich K.J.(2015). History Evolution and Development of Human Resource Management : a Contemporary Perspective, Global Journal of Human Resource Management Vol.3, No.3, pp.58-73, May 2015.
- Sharma E.& Rao M.B.(2020).Sustainable Human Resource Management: Making Human Resources More Responsible, DOI: 10.1007/978-981-15-5656-2_3.
- Stankevičiūtė, Z. Savanevičiūtė A.(2018). Designing Sustainable HRM: The Core Characteristics of Emerging Field, doi:10.3390/su10124798.
- 21st-Century Human Resource Management Strategic Planning and Legal Issues.(2021). https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/45673_1.pdf(20.01.2023).
- Thakur,P.(2022). Basic Concepts of Strategic Hrm, https://www.researchgate.net/publication/363066996_BASIC_CONCEPTS_OF_STRATEGIC_HRM
- Tortia,E.C., Sacchetti S., López-Arceiz,EJ.(2022). A Human Growth Perspective on Sustainable HRM Practices, Worker Well-Being and Organizational Performance, <https://doi.org/10.3390/su141711064>
- Vanka S.,Rao M.B.,Singh S.,Pulaparthi M.R.(2020). Sustainable Human Resource Management Transforming Organizations, Societies and Environment, Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-15-5656-2>.

Turkish Sephardic Women's Social Life in Istanbul between the 1930s and 1980s Discovered through Interviews: Respecting Atatürk's Reforms for Women

Fazıla Derya Agış¹

Abstract

This study will analyze the lifestyles of Sephardic women in the Turkish city of Istanbul from the 1930s through the 1980s collected via oral history interviews from a Centropa project by Sephardim from Istanbul. The interviews with Turkish Sephardic women in the Centropa interview database will be supported by research conducted in the Şalom Newspaper archives in Istanbul, the Turkish Official Journal archival database research, as well as historical and anthropological material search at libraries. As Sephardic Jews speak Judeo-Spanish, this study aims to shed light on Judeo-Spanish words used by Sephardic women on social activities, emphasizing the importance of the Judeo-Spanish language. Besides, this study also aims to analyze the societal roles of Sephardic women as professionals, their pastime activities, their culinary traditions, the historical information about their quarters' surroundings, and the occupations that disappeared, underlining the importance of the reforms Atatürk brought to all the women living in Turkey as a way of history and culture education.

INTRODUCTION

For gathering the data for revealing the importance of the historical and cultural reforms of Atatürk mainly on Sephardic women and then on the entire human race, I referred to an oral history database on Jews: “Preserving Jewish memory - Bringing history to life” supported and realized by Centropa (2018). I selected interviews conducted with Sephardic women living in Istanbul. Here is the list of the interviews I have selected for this project: 1) an interview with Lina Franko conducted in August 2004 by Feride Petilon: <https://www.centropa.org/biography/lina-franko>, 2) an interview conducted with Güler Orgun in May 2005 by Anet Pase: <https://>

1 University of the People, deryaagis@gmail.com, Orcid: 0000-0001-7871-0932

www.centropa.org/biography/guler-orgun, 3) an interview with Zelda Ers conducted in February 2006 by Yusuf Sarhon: <https://www.centropa.org/biography/zelda-ers>, 4) an interview with Rebeka Evgin conducted in May 2006 by Feride Petilon: <https://www.centropa.org/biography/rebeka-evgin>, and 5) an interview with Janet Arguete conducted in August 2006 by Feride Petilon: <https://www.centropa.org/biography/janet-arguete>.

As I conducted archival research, I will supply the oral history interview's evidence with newspaper and research articles. From a historical point of view, this study will answer the following research questions on Sephardic women's social lives between the 1930s and 1980s: 1) What were the jobs of Sephardic women since Atatürk gave the equal rights to women as those possessed by men in modern Turkey? 2) What were the pastime activities of Turkish Sephardic women between the 1930s and the 1980s? Did they disappear? Did the places they visit change or disappear? 3) What were the culinary traditions of Sephardic women that can be regarded as cultural heritage? 4) What did change in the quarters they have once lived, such as street sellers, street food, and buildings? 5) To conclude, what were the effects of reforms of Atatürk for women on their lives?

Regarding my methodology, in this study, I will refer to qualitative (via *MindMup 2: Zero-friction online mind mapping* (n.d.) and text analyses) and quantitative content analysis (via Sinclair's & Rockwell's (2022) *Voyant: See through Your Text*) for finding out historical details on Istanbul's Sephardic Jewish women's social lives between the 1930s and 1980s in oral history interviews conducted with them. I will decipher their lifestyles from their published narratives that consist of answers to the questions of the ones who interviewed them for a project supported and hosted by Centropa. I will focus on their narratives that form explicit data on their societal statuses and social life experiences via proximity analysis based on the word uses related to their professions, hobbies, culinary traditions, and the quarters in which they have lived, emphasizing the novelties Atatürk brought to Turkish women, also including the Sephardic Turkish women. Afterwards, a cognitive map related to their social lives between the 1930s and the 1980s will be developed.

Besides, the female Sephardic interviewees were asked questions on their societal experiences during the two world wars; their answers will shed light on the statuses of Turkish Sephardic Jewish women during these wars, and their memories about Atatürk's novelties after the Turkish Liberation War (May 19, 1919 – July 24, 1923) contribute to the world history since as

a leader in the world history, Atatürk made unique exemplary reforms for women some of which do not still exist in some parts of the world.

This manuscript aims to address questions about the representativeness of the five interviews' evidence and claims about the broader community of Turkish Sephardic women with archival and library research to provide the readers with additional context information about the community. Therefore, this study intends to shed light on the importance of archived oral history interviews in a world history and a history of the Middle or Near East or Eurasia course, thinking about the reforms Atatürk made for women without excluding the Sephardic women.

Besides, this study will try to decipher which Judeo-Spanish terms these Turkish Sephardic women use for reviving the Judeo-Spanish language. The women's professions, hobbies, and culinary traditions, as well as the changes in the quarters in which these Turkish Sephardic women have lived will make the readers better understand the past habits, disappearing professions, and culinary traditions of Sephardim together with the uniqueness of Atatürk's reforms for women in the world history.

1. HISTORY OF THE SEPHARDIM AND THE JUDEO-SPANISH LANGUAGE

In 1481, Sultan Mehmed II would accept non-Muslims as the inhabitants of the Ottoman Empire, and accordingly, among the first Turkish Jews, one can encounter "Ashkenazim, Romaniots, Karaites, and small numbers of Sephardim"; numerous Sephardim arrived in the Ottoman Empire after their expulsion from Spain in 1492 (President and Fellows of Harvard College, 2022). Currently, many of them live in Istanbul and Izmir and try to preserve the Judeo-Spanish language.

Furthermore, Judeo-Spanish is the native language of Spanish Jews, known as Sephardim, expelled from Spain in 1492; it is based on Medieval Spanish, but it was influenced by Hebrew, "Aramaic, Arabic, Turkish, Greek, French, Bulgarian, and Italian" (The Editors of Encyclopedia Britannica, 2016).

2. LITERATURE REVIEW

Previously, Armistead and Silverman (1983) discussed the similarities between Sephardic songs, poems, riddles, and proverbs in Greece, Israel, and Turkey as these can be obtained via oral history interviews. Besides, Benmayor and Kandiyoti (2020) conducted an oral history project with fifty-five Sephardic restorative Spanish or Portuguese citizenship applicants

from four continents between January 2017 and October 2019 to collect their perspectives on the year 2015's Spanish and Portuguese restorative citizenship laws' historical and ideological frameworks. Moreover, Cohen (2011) refers to oral history interviews twenty-seven of which were conducted with Moroccan Sephardim between 1984 and 1986 and fifteen of which were conducted with Moroccan Sephardim between 2009 and 2011: these Sephardim immigrated to Quebec.

My study differs from these previous studies since it focuses on the social lives and traditions of Jewish women from the 1930s through the 1980s. Additionally, the Centropa interview database on Turkish Sephardim differs from other databases on Sephardim from other parts of the world that focus on sorrowful and tragic Holocaust memories of many Jews, such as the "Oral Histories" database of St. Louis Kaplan Feldman Holocaust Museum (2022) and the Oral History Interviews at the United States Holocaust Memorial Museum Collection (n.d.).

3. DISCUSSION

In this section, I will talk about the societal roles and socialization activities of Sephardic women as professionals, their hobbies, their culinary traditions, and their surroundings, which give us information about the attitudes of Sephardic women towards their neighbors, their shopping habits, and the urban structures in Istanbul between the 1930s and the 1980s, as well as the impact of Atatürk's reforms on their lives.

3.1. Sephardic Women and Their Roles within Society between the 1930s and the 1980s: Professions

I will introduce the readers to the interviewees and their professional experiences to prove how strong they are as women. Besides, first, I have to remind the readers of the fact that Turkish women obtained equal rights to those of men only after the establishment of the Republic of Turkey on October 29, 1923 by Mustafa Kemal Atatürk. Atatürk explained in a congress held in Izmir on January 31, 1923 that women had to have the same educational rights as those of men for the development of the whole country (Özer, 2013).

Accordingly, Sephardic women can become successful as businesswomen. Regarding the selected oral history interviews, Lina Franko (2004), born in 1929, depicts that the father of her paternal grandmother, called Haskiya Hatem, was "the undersecretary to a chief rabbi"; they were from Istanbul; her paternal grandfather was a cashier "at a glassware shop in Beyoğlu" in

the European side of Istanbul, her paternal grandmother was from Ortaköy that is a quarter in the European side of Istanbul, and one of her sisters passed away due to cholera. These explanations make us realize that working in a big shop in Beyoğlu was respected for a man, and a pestilent cholera pandemic was spread in Istanbul during her paternal grandmother's time. The illnesses she witnessed, and the jobs performed by men might have shaped Lina Franko's views about a career life. The other sister of her paternal grandmother immigrated to Argentina, as she (2004) narrates. Furthermore, Lina Franko's (2004) words about the last times of the Ottoman Empire emphasize the need for a new leader that could establish a republic instead of an empire: "After World War I, the Ottoman Empire of the time was regarded as a 'sick man.' The economy had collapsed, while the fall of the empire was about to be declared. Planning a future under these circumstances, in this country, had become a dream for some people. Under these conditions several families emigrated to many parts of the world. The continent of America became the main center of this emigration." She explains (2004) that she was born in 1929 and depicts the impression her family had before the establishment of the Republic of Turkey in 1923. The economic collapse and the corruption in the Ottoman Empire had led to its invasion by many nations. She (2004) tells us that her grandmother volunteered and washed the dead or took care of the sick in the community, although she was a primary school graduate. The graduates of the Jewish Primary School in Üsküdar were respected at that time, according to her (2004). She (2004) says that a hair bun was called "*kurulika*" in Judeo-Spanish; her paternal grandmother had one and wore black clothes, as she was mourning for her husband's death due to a heart attack before the marriage of his offspring. She (2004) narrates that her grandmother died in 1963 in the Jewish Or-Ahayim Hospital in Istanbul, and her oldest daughter, called Anet was a tailor, since her husband's business failed after their immigration to Israel. The hair bun and tailoring underline that Atatürk modernized Turkey with the "Hat Reform" he started in Kayseri in 1925: men would not carry a fez, and women would wear modern clothes that could make their identities visible in public places to declare their equality to men after this reform; some journals of that time wrote that men welcomed Atatürk with hats and women unveiled themselves in his visit to Kayseri on August 28, 1925 for initiating this reform (Bozkuş, 1991). This was the first step in their liberation and the start for gender equality within the Turkish society. Lina Franko (2004) also narrates that her mother's relatives are from Edirne, and her maternal grandfather owned a winery. However, women were discriminated in her family, as she (2004) narrates that as soon as her grandfather

had retired from the *Banco di Roma* [Bank of Rome], her father received a medal with Romulus and Remus, as the founders of Rome, and no female family member participated in the award ceremony. Despite that, she knows that women and men have equal rights in work and education. A Jewish woman called Simbul (the Turkish word “sümbül” means jacinth in English) was visiting them to wash the clothes: she was the most powerful female role model in front of her as she gained her own money, and this affected how she would feed her daughter, as Lina Franko (2004) explains, “The wash-erwoman had a daughter with red cheeks. My mother asked her enviously what she gave her daughter to eat. She replied that she dipped bread into the coffee grounds which she had drunk before and gave this to her in the morning, and she shared with her daughter the food she was given at the houses where she worked.”

This woman was actively working in the Jewish community, and would also wash corpses, as Lina Franko (2004) cites that she replied in Judeo-Spanish to her grandmother that she would have washed her, if she had passed away: “*‘Si, a si biva la madam, de alma i de korason’* meaning ‘of course madam, I’ll do it with all my heart.’”

However, Lina Franko knitted sweaters and sold them to her neighbors, although her mother preferred to offer these as gifts to the poor, as she (2004) mentions. Despite this economic dependence of Sephardic women on their husbands within her family, her daughter studied Business Administration (Franko, 2004).

Besides, regarding the second interviewee Güler Orgun (2005), she can speak English, French, Spanish, and Ladino; her grandfather “worked in a bank called Marmarosh Bank” and he was “a wheat expert” in Romania. She (2005) mentions that her maternal grandmother married when she was fourteen. After the establishment of the Turkish Republic, it was determined that the marriage age should have been 18 for men, and 17 for women on a decree published in the *Turkish Official Journal (Resmi Gazete)* on April 4, 1926 with the number 339. However, her grandmother was a role mother for Güler Orgun as she sold the cloth sacks for hazelnuts she had sewed to an exporter, as she (2005) explains. Moreover, Güler Orgun would keep the accounts of the Jewish Or-Ahayim hospital voluntarily, and her daughter completed her graduate studies in Scotland (Orgun, 2005). She and her husband had a poultry farm; she had woven rugs and kilims: she initiated a cottage industry with her female friend, who had a bachelor’s degree in Textile Designing: she supervised the housewives working for her, while her friend was designing the rugs and kilims (Orgun, 2005). Güler Orgun

was born in 1937, according to the Centropa project. On October 4, 1926, the Civil Code of the Republic of Turkey passed into legislation thanks to Atatürk, and women and men were started to be regarded as equal legally, since the men's marriages with many wives were forbidden, women obtained the same inheritance rights as those of men, women can become testimonies in courts, and again women can divorce their husbands after the legislation's approval (Erdem, 2015). Güler Orgun appears as a defender of Atatürk and tries to empower every housewife by offering them jobs. In addition, she (2005) says, "In those years, 1958-1959 maybe, I was the only woman who drove herself to factories to sell raw materials and machinery," after having started to accompany her father, while working. Even the Dutch were shocked to see a woman, when she visited them as a business-woman, according to her (2005).

Concerning the third interviewee, Zelda Ers, she was born in 1934 and lives in Gayrettepe, her grandfather was a rabbi; her grandparents were from Balat: they left Turkey after the World War II to live with her uncles in the United States, as she suggests in 2006. In the United States, her grandmother never covered her hair with a wig, however, she had a scarf (Ers, 2006). Besides, her brother sold glassware, whereas her mother was a tailor (Ers, 2006). She could not study due to the difficulties in her life, but she started to work as a child, when her mother was paralyzed, as she (2006) says, "There was a pantyhose factory in Kasımpaşa belonging to some Druzes, I started working there. First, I started working in the weaving, I would attach labels. Then I would make straps for bras. We paid the rent with the money I earned. One of my brothers was a soldier, the other had just returned and did not have a job" (my correction).

Additionally, the fourth interviewee Rebeka Evgin is from Adana, but she lives in Istanbul, she was born in 1934; she did embroidery to contribute to her family's budget, when they came to Istanbul, as she (2006) suggests.

Finally, the fifth interviewee, Janet Arguete is from Istanbul, she was born in 1924: she had not known her paternal grandparents, and alongside these, she also (2006) mentions that her father owned a textile business. All these Sephardic women from Istanbul show themselves as strong women to whom Atatürk had given the right to work without relying on their husband's or male family members' pockets.

3.2. Hobbies or Pastime Activities

The first interviewee, Lina Franko (2004), depicts that they would play games in the gardens as a child in an environment without any racial or re-

religious discrimination: “I had a childhood full of quite nice memories. We would gather in the gardens, and play games. At night girls and boys, Muslim or not, would gather and play hide-and-seek with a piece of wood. [...]. Throughout Ramadan [month of fasting for Muslims], we would gather around the mosque and sing all together during Iftar [the dinners after the sunset for breaking fast for Muslims], when all the lights were on” (my correction). Besides, she (2004) tells us that she learned how to swim by a seashore close to the Çırağan Palace; plus, she (2004) describes that many of her primary school friends’ mothers gave up hiding their faces behind veils after the Hat Reform of Atatürk (1925). She (2004) adds, “For this reason, I have a big love for Atatürk and secularity.” She (2004) explains that she witnessed the sadness that prevailed in Istanbul on November 10, 1938, when Atatürk passed away, since her teacher brought all the students, including her, to Dolmabahçe Palace, and they -all- burst into tears.

Besides, Lina Franko (2004) depicts her family’s social life with some guests: they would play card games recognized as “*Pastra*,” played like “*Pish-ti*” (*Piști nasıl oynanır? Piști kaç kağıtla oynanır? Piști oyununun kuralları*. 2020), *Kunkam*” (*TürkçeBilgi*, 2004-2022), and “7.5” (*İskambilci.com*, n.d.); they would offer cheese, vanilla, and black pepper cookies to guests; these cookies were known with the Judeo-Spanish term “*ke se tope*” (“to have something to offer - to guests”).

Furthermore, Lina Franko (2004) would water plants in her garden, when she was young; they would go to cinemas and theatres, some singers would sing before the movies. According to her (2004), Ajda Pekkan was a female Turkish singer who sang before the movies; furthermore, as she (2004) narrates, a “*fikso*” (the Judeo-Spanish counterpart of the phrase “a fixed day or night”) was a planned gathering among friends.

The second interviewee, Güler Orgun (2005), underlines that she liked riding horses; she was an only child, and she used to live in Taksim until she had become twenty-three years old; as a child, she would spend the summers in Büyükkada with her parents: they all enjoyed swimming, but she and her father liked rowing a boat and riding bikes. She (2005) also mentions “*kunkam*” (cooncan) as a card game played with friends and family members.

The third interviewee, Zelda Ers (2006) believes that she does not have any nice childhood memories, but children had to finish at least primary school legally, thus she (2006) explains that a school committee arrived her home to investigate why she was not attending school and witnessed the

sickness of her mother, and accordingly, she was allowed to stop working at 3 pm to attend an evening school, because an elementary school education was obligatory. However, despite her harsh life, she (2006) mentions that she was enjoying making blouses out of her old dresses, walking, playing with balls, and jumping ropes; but on Saturdays, songs would be sung during family Shabbat gatherings, and she would go to Florya to swim with her family. The fourth interviewee Rebeka Evgin (2006) enjoyed reading books, but her mother warned her since educated women were disliked by society at that time. Accordingly, Turkish women owe a great deal to Atatürk for underlining gender equality. As well, the fifth interviewee, Janet Arguete (2006) loved reading magazines.

3.3. Culinary Traditions

I will analyze the religious meal rules and herbal remedies suggested by Sephardic women alongside the novelties introduced by Atatürk to which they refer in this subsection.

The first interviewee, Lina Franko (2004) mentions that her family obeyed the rules on eating Kosher (see Marengo, 2020 for details) food and not to work on Saturdays during her childhood in Ortaköy. Besides, she (2004) emphasizes the importance of using local food, referring to a Turkish national celebration for children: “Domestic Goods Week.” The week is celebrated after the scarcity of the resources after the World War I: Atatürk held the Economic Congress in Izmir in 1923, emphasizing that the local products promote a country’s security; after İsmet İnönü had delivered a speech at the Turkish General Assembly on December 12, 1929 on the positive effects of using local products, the week of December 12-18 is recognized as the “Local Products Week” or the “Domestic Goods Week,” and it has been celebrated in primary schools since 1946 (Habertürk Gazetecilik A.Ş., 2021) thanks to the awareness Atatürk raised on food security.

The second interviewee, Güler Orgun (2005) mentions that her great grandmother burned cloves against the evil eye since many believe in the dire and destructive effects of the gazes of jealous people around the globe. She (2005) teaches us an ethnic local remedy from the Sephardim of Istanbul. Thus, we learn about a certain herbal remedy.

The third interviewee, Zelda Ers (2006) says that her mother observed the Kosher diet laws and visited the synagogue on holidays; she also celebrated the Jewish feasts with her children.

The fourth interviewee, Rebeka Evgin (2006) mentions the henna burning ceremony for women before their marriage ceremonies in Anatolia since her mother painted her hair with henna, most probably for having thicker and healthier hair. Besides, she (2006) lists the national festivities after the foundation of the Turkish Republic at schools: “Turkish Independence Day on October 29, National Independence Day, and Children’s Day on April 23 (The anniversary of the establishment of the Turkish Parliament by Atatürk. Atatürk [...] created the first children’s day in the world in this way) would be celebrated with exuberance. The love of Atatürk had been instilled in all of us” (my corrections). We feel the respect of Sephardic women for Atatürk in their speech, and she appreciates the freedom and equality Atatürk had given to all the women of the Republic of Turkey: women can paint their hair and choose their jobs freely, accordingly.

The fifth interviewee, Janet Arguete (2006) indicates that she eats only Kosher food. After the Passover (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2021) cleaning, her mother would say, “*Ya entro pesah en esta kamareta*” in Judeo-Spanish, thus, “Passover has arrived in this room.”

After these details, one can analyze the culinary traditions of Sephardim.

About culinary traditions, the first interviewee, Lina Franko (2004) explains how she would make the salt, the sugar, and the meat Kosher especially for the Passover. Besides, she (2004) gives the recipes of “*boyikos de pimienta*” (blackpepper cookies) and “*boyikos de kasher*” (yellow cheese cookies) on her interview page on Centropa.

The second interviewee, Güler Orgun (2005) mentions that her family cooked Sephardic dishes.

The third interviewee, Zelda Ers (2006) narrates that her mother would cook green beans for her, as she was a small child; as an adult, she prefers to cook “*turlu*,” thus mixed vegetables, “*apyiko*” [celery roots], “*kofvikas de pira-sa*” [leek balls with meat], and “*kofvikas de patata*” [potato balls with meat].

Rebeka Evgin (2006) gives the recipe of “stuffed grape leaves with yoghurt” on her oral interview page on Centropa: grape tree leaves are filled with rice and spices. Besides, she (2006) also gives the recipe of *Shillece*, which is a Passover meal with chicken broth, Swiss chard, rice, turmeric, salt, and pepper: these ingredients are boiled. To sum up this section, the Local Products Week made Sephardic Jewish women prudent and thrifty, while cooking food.

In the next section, I will talk about the quarters in which Sephardic women enjoyed their lives.

3.4. Surroundings

The first interviewee, Lina Franko (2004) lived in Ortaköy in Istanbul, and she says that she lived in a house and had good relations with her Muslim neighbors; she and her family would go to Tünel to visit her aunts and would walk from Tünel to Taksim or from Taksim to Dolmabahçe and would take a tram or a bus to arrive in Ortaköy. According to her (2004), the streets on the way from Tünel to Taksim were full of luxury shops and restaurants; they would put on hats, going to cinemas, especially close to Pera, where patisseries existed.

The second interviewee, Güler Orgun (2005) lived in Sirkeci, but she lives in Çengelköy today. She (2005) tells us that her family members lived in Rashel Han on Bankalar Avenue; Jewish families lived in this building; she also enjoyed the celebration activities for the establishment of the Republic of Turkey by Atatürk: “On holidays, like the Anniversary of the Republic, one could observe from the windows the trams decorated with paper flags passing through Bankalar Caddesi [Avenue].” There was an open café at the corner of the Bankalar Avenue, she (2005) says.

The third interviewee, Zelda Ers (2006) lived in a house to which they brought water “in buckets”: a fountain existed under a tree close to her home; water-sellers sold drinkable water; the family had a brazier; according to her (2006), Kuledibi was full of Jewish inhabitants, the transportation was realized with horses and vehicles, and a trashman would pass through the streets in a vehicle, and she would go to the Turkish bath in Kasımpaşa.

Furthermore, the fourth interviewee, Rebeka Evgin (2006) tells us that her paternal grandmother Cevahir Babaoğlu would sell socks and handkerchiefs, and for this reason, she was recognized as “Mr. Cevahir.” She used to live with her in Kuledibi in Istanbul; she (2006) mentions that the touristic attraction of the zone was the Galata Tower, which was also close to the Neve Shalom Synagogue and dining places.

In addition, the fifth interviewee, Janet Arguete (2006) lived in the quarter known as “La Juderia,” however, the place was recognized as Catalfirin [Çatalfirin in Turkish: Forkbakery]; there were the synagogues of Yirush, Mayor, and Etz Hayim in the zone. The sellers that are not present today would sell yoghurt, poultry, and eggs; they usually joked with the following sentence in Judeo-Spanish: “*Los huevos del dede son grandes*” [The eggs

-balls- of the grandfather are big]. Besides, she (2006) says, “On Saturdays the firesetter would pass through the neighborhood. The Jews who did not consider it appropriate to light a fire on the Sabbath [see The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2020 for more information] were able to light the lamps or stove thanks to the firesetters who were Muslim.” According to her (2006), there was a cotton fluffer who would beat the cotton in mattresses to renovate them, people would go shopping in the Closed Bazaar where “silk cocoons would be displayed”; lawyers worked on the top of the bazaar, and “coal stoves and braziers would be lit on laundry days, [and] food would be cooked on the same stoves,” according to her (2006).

In Beyoğlu, Tokatliyan Passage was in front of the first home of the fifth interviewee, Janet Arguete (2006). All these oral interviews show us that Atatürk made women walk freely in the streets and practice different professions. Some jobs disappeared today, but Atatürk gave importance to the progress of Turkish economy with the efforts of all the citizens of Turkey regardless of their gender and cultural background.

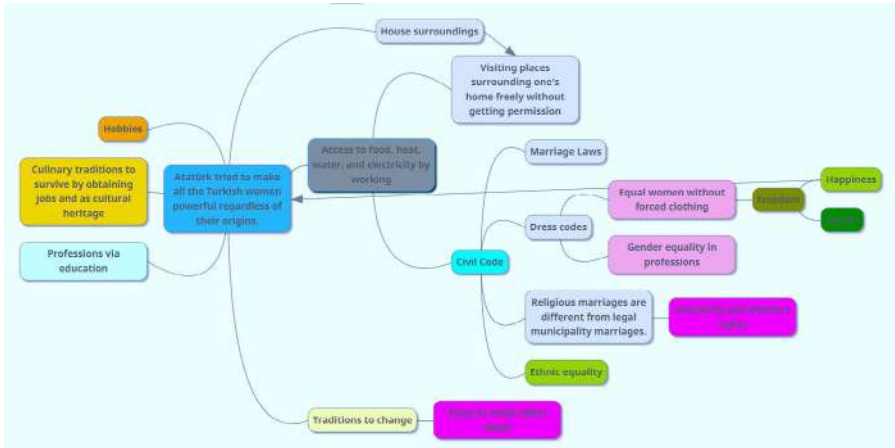
CONCLUSION

To conclude, Jewish women could become professionals in every field after the establishment of the Republic of Turkey in 1923 and the reforms of Atatürk which are crucial for history and culture education. Some could have believed that women could be businesswomen, too; however, others became successful in commerce and enjoyed reading books. Atatürk led to the equality of women and men in various educational fields and professions, as well as before the law after a congress held in Izmir on January 31, 1923 by successively giving the women “the right to attend in municipal elections” in 1930; “the right to elect and be elected as mukhtar” in 1933, alongside “the right to elect and be elected as deputy” in 1934 (Özer, 2013) regardless of their ethnic background, but with the obligation that they are Turkish citizens. The equality of women and men in legal and political spheres leads to a healthy and happy society where women do not feel the pressure of extremist male religious leaders as in the case of a woman who cannot divorce her husband despite the physical and psychological violence of which she is a victim at home, for instance; besides, in a healthy society, women can get employed in every field: the role models for every Turkish citizen woman include Black Fatma as a female warrior during the Turkish Liberation War (Zafer, 2019), Sabiha Gökçen as a female pilot, who was born in 1913 and obtained the surname Gökçen [belonging to the sky] for the surname law put into legislation by Atatürk in 1934 and was trained as

a war pilot at the Eskişehir Military Air School in 1936 (Sabiha Gökçen Uluslararası Havalimanı, 2009), Ülkü Adatepe’s childhood photo with Atatürk is a symbol for the alphabet reform that was declared in *the Turkish Official Journal (Resmi Gazete)* on November 3, 1928; according to this reform, the Arabic alphabet was replaced with Turkish characters for writing Turkish words; besides, Ülkü Adatepe got married to a Sephardic Jew after her first marriage, but she got divorced from him, and remarried with another Turkish man (*Biyografi*, 2004-2022) as a result of the Turkish Civil Code, which was accepted in 1926 (Caarls & de Valk, 2017) for allowing to civil mixed marriages, usually opposed by ultra-religious groups, who also prevent women from working for making their own money without any religious obligations posed upon them, and Afet İnan worked as a renowned history professor (*Sessiz Tarih*, 2013).

Therefore, Turkish Sephardic women can be professors, deputies, cooks, historians, businesswomen, et cetera successive to the reforms of Atatürk for all the women who are the citizens of Turkey. Thinking about the reforms of Atatürk, the following mind map can be formulated as a result of the qualitative content analysis of five interviews with Sephardic women who witnessed the first effects of the reforms of Atatürk on women:

Table 1. Mind map: Celebration the societal equality of women guided through the reforms of Atatürk

Resource: Mind mapping tool: “Mindmup 2: Zero-friction online mind mapping,” accessed January 9, 2022, <https://app.mindmup.com/>, and a map created on January 9, 2022.

Besides, the Judeo-Spanish language can be preserved via oral history interviews that show us also the importance of Atatürk’s reforms for the

whole world as exemplary for protecting the women's rights, and these reforms must be conserved for a progressive world where women and men have equal rights and opportunities in every profession and before the law. Contemporary Sephardic women receive higher education as one sees that the daughters of interviewees received university degrees; the pastime activities of Turkish Sephardic women between the 1930s and the 1980s changed over time: many do not play with cards, but computer group games may be preferred because different family members live in different countries; the public places the Sephardic women who were young between the 1930s and the 1980s changed as new culinary traditions appeared in the European side of Turkey based on immigrations from other Middle Eastern countries that led to the opening of new cafés and restaurants; however, Sephardic women try to preserve their culinary traditions as cultural heritage by writing cook books just like Koronyo and Ovadya (2005); today street sellers are replaced by markets, and firesetters by automatic lights, and villas were replaced by apartments; however, most crucially, the reforms of Atatürk led Turkish women to find jobs, get educated, and appear in social spaces without any hesitations and discrimination: Atatürk's reforms lead to a healthy and wealthy society as long as they are preserved and followed, as the mind map above shows.

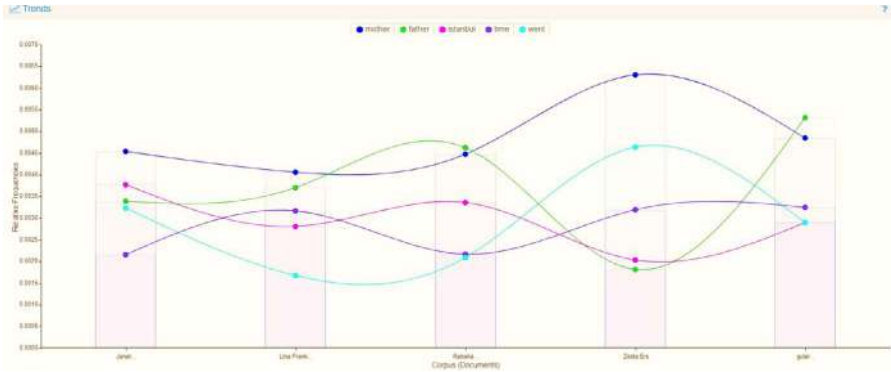
These findings are also supported in old articles published in the *Şalom* newspaper; for instance, Marko Paşa was a Jewish humor magazine published between 1946 and 1950 (Akpınar, 2021), and Kosher döner and butchers were present in Büyükkada and a goodbye-to-the-summer concert was held in Burgazada in 1985 ("Artık yeni şohetler yetişmiyor" and "Yaz biterken...", *Şalom*, October 8, 1985), and a ceremony was organized by the Jewish high school for commemorating Atatürk on November 10, 1986 ("Atatürk 10 Kasım'da Musevi Lisesi'nde Anıldı," *Şalom*, November 12, 1986), indicating that ideas of Atatürk are followed and Turkish-Sephardic culture is preserved.

In sum, Atatürk formed laws for an exemplary pluralistic secular nation where women and men are equal regardless of their ethnic origins, as appreciated and admired by Turkish Sephardic women. If the way Atatürk created is followed by any nation, this nation will prosper. Accordingly, the reforms of Atatürk shall be included in world history, as well as in Near or Middle Eastern or Eurasian history courses.

Moreover, Figure 1 shows us the frequency of words used in oral history interviews, underlining the importance of the concepts associated with these words in Sephardic women's lives; accordingly, the words "mother,"

“father,” “Istanbul,” “time,” and “went” are mentioned the most in the five oral history interviews:

Figure 1. Frequency Rates of Concepts in the Oral History Interviews, Underlining their Importance for Sephardic Women of Istanbul from the 1930s through the 1980s

Resource: Graph drawn via Sinclair’s & Rockwell’s (2022) *Voyant*: *See through Your Text* on February 4, 2022: <https://voyant-tools.org/?corpus=cf91f0787842de06de41d82c9ea6c458&query=mother&query=father&query=istanbul&query=time&query=went&view=Trends>.

Alongside this, “Ataturk” [Atatürk] appears 29 times in the five oral history interviews, these most frequent words in the investigated corpus include the concepts of “mother” (398), “father” (329), “Istanbul” (245), “time” (238), and “went” (236) (as in Figure 1 and calculated via Sinclair, & Rockwell, 2022): Figure 2 demonstrates that the core of the Sephardic women’s lives was their family life between the 1930s and the 1980s; however, they prevailed in society as they got university degrees and established businesses thanks to Atatürk, the founder of the Republic of Turkey. The most frequent 500 words used in the oral history of the Sephardic women can be found in Figure 2:

Figure 2. Concepts in Sephardic Women's Lives between the 1930s and the 1980s according to the Oral History Interviews

Resource: Graph drawn via Sinclair's & Rockwell's (2022) *Voyant*:
See through Your Text on February 4, 2022: <https://voyant-tools.org/?corpus=cf91f0787842dc06de41d82c9ea6c458&visible=500&view=Cirrus>.

To conclude, the oral history interviews conducted with Sephardic women emphasize the importance of Atatürk's reforms for a progressive nation where gender equality exists. Besides, these interviews show also that Sephardic women respect their culture, traditions, and family members, as we see in Figure 2.

RESOURCES

- Akpınar, B. (22 Aralık 2021). *Anlat derdini Marko Paşa 'ya, Şalom*. https://www.salom.com.tr/haber-120736-anlat_derdini_marko_pasaacuteya.html.
- Armistead, S. G., & Silverman, J. H. (1983). Sephardic Folkliterature and Eastern Mediterranean Oral Tradition. *Musica Judaica*, 6(1), 38–54. <http://www.jstor.org/stable/23687889>.
- Artık yeni sohbetler yetiştiriyor & Yaz biterken...* (8 Ekim 1985). *Şalom*.
- Atatürk 10 Kasım'da Musevi Lisesi'nde Anıldı*. (12 Kasım 1986). *Şalom*.
- Benmayor, R., & Kandiyoti, D. (December 2020). Ancestry, Genealogy, and Restorative Citizenship Oral Histories of Sephardi Descendants Reclaiming Spanish and Portuguese Nationality, *Quest. Issues in Contemporary Jewish History* 18, 219-251. <https://doi.org/10.48248/issn.2037-741X/10981>.
- Biyografi*. (2004-2022). *Ülkü Adatepe*. <https://www.biyografi.info/kisi/ulku-adatepe>.
- Bozkır, G. (1991). Şapka Devriminin İzmir Basınındaki Yankıları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1, 109-153.
- Centropa, Preserving Jewish memory - Bringing history to life. (2018). <https://www.centropa.org/search-our-database-jewish-memory>; interview database: https://www.centropa.org/pictures-stories?type=biography&field_biography_country_tid=192#collapsed.
- Caarls, K., & de Valk, H. A. (2017). Regional diffusion of divorce in Turkey. *European Journal of Population*, 34(4), 609–636. <https://doi.org/10.1007/s10680-017-9441-5>.
- Cohen, Y. (2011). The migrations of Moroccan jews to Montreal: Memory, (oral) history and historical narrative. *Journal of Modern Jewish Studies*, 10(2), 245–262. <https://doi.org/10.1080/14725886.2011.580984>.
- Erdem, A. R. (2015). Atatürk'ün Kadına ve Kadın Eğitimine Verdiği Önem, *Belgi Dergisi*, 1266-1277.
- Habertürk Gazetecilik A.Ş. (14 Ekim 2021). *Yerli Mali Haftası ne zaman 2021? Yerli Mali Haftası nedir, neden kutlanır? Yerli Mali Haftası şairleri...* <https://www.haberturk.com/yerli-mali-haftasi-ne-zaman-2021-yerli-mali-haftasi-nedir-neden-kutlanir-yerli-mali-haftasi-siirleri-3220328>.
- İskambilci.com* (n.d.). *7 Buçuk nasıl oynanır?* <https://www.iskambilci.com/7-bucuk-nasil-oynanir/>.
- Koronyo, V., & Ovadya, S. (2005). *Sefarad Yemekleri: Sephardic Cook Book*. İstanbul, Gözlem Gazetecilik.
- Marengo, K. (December 22, 2020). *What does Kosher mean? Medical News Today*. <https://www.medicalnewstoday.com/articles/what-is-kosher>.

- MindMup 2: Zero-friction online mind mapping.* (n.d.). <https://app.mindmup.com/>.
- Özer, S. (2013). Kadına Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuo-
yundaki Yankıları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29, 131-168.
- Piştî nasıl oynanır? Piştî kaç kağıtla oynanır? Piştî oyunun kuralları.* (26 Şubat
2020). *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/piستي-nasil-oynan-ir-pisti-kac-kagitla-oynanir-pisti-oyunun-kurallari-41456134>.
- President and Fellows of Harvard College. (2022). *Religion and Public Life: Ju-
daism in Turkey*. <https://rpl.hds.harvard.edu/faq/judaism-turkey>.
- Resmî Ceride [Gazete]*. (4/4/1926). No: 339. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/339T.pdf>.
- Resmî Gazete*. (3/11/1928). No: 1030. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1030T.pdf>.
- Sabiha Gökçen Uluslararası Havalimanı. (2009). *Sabiha Gökçen: 1913-2001*.
<https://www.sabihagokcen.aero/sabiha-gokcen-kimdir.html>.
- Sessiz Tarih*. (2013). *Atatürk'ün Manevi Evlatları Kimlerdir?* <http://www.sessiz-tarih.net/2014/02/ataturkun-manevi-evlatlari-kimlerdir.html>.
- Sinclair, S., & Rockwell, G. (2022). *Voyant: See through Your Text*. <https://voy-ant-tools.org/>.
- St. Louis Kaplan Feldman Holocaust Museum, Oral Histories. (2022). https://stlholocaustmuseum.org/survivor-stories/oral-histories/?gclid=CjwKCAiA5t-OBhByEiwAhR-hmzUJRpkU0k_R8O2y2yHNfiNnqmfBP-3pHGaOC8q5HNmCMtNXliHHboBoCOKoQAvD_BwE.
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2016, April 22). *Ladino lan-
guage*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Ladino-language>.
- The Editors of the Encyclopaedia Britannica. (February 26, 2020). Sabbath. *Ency-
clopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Sabbath-Judaism>.
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. (March 29, 2021). Passover. *Encyclo-
pedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Passover>.
- TürkçeBilgi* (2004-2022). *Konken*. <https://www.turkcebilgi.com/konken#post>.
- United States Holocaust Memorial Museum Collection. (n.d.). <https://www.ushmm.org/search/results/?q=oral+history+interviews>.
- Zafer, S. (3 Eylül 2019). *Millî Mücadele'nin kadın kahramanı: Kara Fatma*. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/milli-mucadelenin-kadin-kahramani-kara-fatma-/1571715>.

Oral History Interviews:

- Arguete, J. (August 2006). <https://www.centropa.org/biography/janet-arguete>.
- Ers, Z. (February 2006). <https://www.centropa.org/biography/zelda-ers>,

- Evgin, R. (May 2006). <https://www.centropa.org/biography/rebeka-evgin>.
- Franko, L. (August 2004). <https://www.centropa.org/biography/lina-franko>.
- Orgun, G. (May 2005). <https://www.centropa.org/biography/guler-orgun>,

Dede Korkut Destanlarının Yeni Bulunan Gümbet Nüshasında Yiğit Tasviri ve Ahilik

Muhammet Yıldırım¹

Özet

2019 yılı Dede Korkut Destanları açısından çok önemli bir yıl olarak geçmiştir. Dede Korkut Destanları 2019 yılında UNESCO Dünya Somut Olmayan Kültür Mirası Listesi'ndeki yerini almıştır. Aynı yıl içerisinde düzenlenen Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu'nda Prof. Dr. Metin Ekici tarafından üçüncü bir nüshanın varlığı bilim dünyasına duyurulmuş ve Prof. Dr. Metin Ekici tarafından 13. Boy olarak Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi Boyu tanıtılmıştır. Bu araştırma nitel bir araştırma olup doküman inceleme yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Yeni bulunan Gümbet nüshası üzerine yapılan yayınlar kısaca tanıtılmıştır. Gümbet nüshasında Dede Korkut tarafından ele alınan ideal insan “yiğit” tipinin özellikleri tasnif edilerek sunulmuştur. Sonuç olarak destandaki yiğit tasviri üzerinden “Ahi” “Akı” kavramı ile olan ilişkisi ele alınmış, öteden beri anıla gelen ideal tipe sunduğu katkılar ve benzer yönleri karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

1. GİRİŞ

Bir yanıyla gelişmiş bir anlatı, bir yanıyla destan kültürü, bir yanıyla da geniş bir masal dünyasıyla oluşan bu hikâyeler, kültürel kimliğimizi kavrama yönünden eşine az rastlanabilecek önemde bir kaynaktır (Binyazar, 2009, s. 7).

1.1. Dede Korkut Destanlarının Dresden Ve Vatikan Nüshaları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Dede Korkut Destanlarının varlığı Dresden nüshasının bulunması ile anlaşmıştır. Dede Korkut metinleri ile ilgili ilk yayını H.F. VON Diez, 1815'te yapmıştır (Özçelik, 2016, s. 39). Günümüze değin dilbilimciler ve tarih araştırmacıları başta olmak üzere pek çok bilim insanı tarafından üzerine çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar ülkemiz ile sınırlı kalmamış, Türk Dilinin konuşulduğu diğer coğrafyalarda da ciddi çalışmalar ortaya konmuştur.

1 Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu, muhammet.yildirim@jsga.edu.tr,
Orcid: 0000-0002-1657-8312

Vatikan nüshasının bulunması son senelerde olup bu nüsha bilim leminde 1950’den sonra bilinmektedir (Ergin,2008, s. 56). Dede Korkut zerine ilk kapsamlı alışmalar Muharrem ERGİN ve Orhan şaik GÖKYAY tarafından yapılmıştır. Dede Korkut ile ilgili literatürde yer alan çalışmaların pek çoğunda bu iki kaynağın taşıdığı önem dile getirilmiştir. Ergin, alışmasında Dede Korkut Dresden nüshasını 1’den 304’ e kadar numaralamıştır. Gökyay ise, okuduğu metnin kendi kitabındaki sayfa ve satır numaralarını söz dizininde tanıklar vererek gönderme yapma yoluna gitmiştir. Ergin ve Gökyay’ın bu farklı tercihleri, okuyucuların metinlere ulaşmasını gleştirmektedir (zelik, 2006, s. 29). Bununla birlikte Tezcan (Tezcan ve Boeschhoten, 2001, s. 13), “Ergin ve Gökyay’ın yayınlarında zlmemiş olan açık ve saklı sorunlar kalmıştır.” diyerek bu alanda daha pek çok çalışmanın yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. Pek tabii ki zamanla bu eserlere yenileri eklenmiştir. Ahmet Bican Ercilasun, O. Fikri Sertkaya, Saadettin zelik, Mustafa Kaçalın de bu alanda başucu eser niteliği taşıyan çalışmalara imza atmışlardır.

1.2. Dede Korkut Destanlarının Bilinen  Nüshası Mı Var Dört Nüshası Mı Var?

Dede Korkut Destanları nc nüshasının bulunması bilim dünyasında heyecan uyandırdı. 2019 yılının Nisan ayında Bayburt niversitesinde düzenlenen “Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu’nda Türkiye Kamuoyuna 13. Oğuznamenin varlığı Metin Ekici tarafından duyuruldu. (zelik, 2019, s. 51) Sadettin zelik ise (2019), Türk Dil Kurumu Dergisi Ağustos 2019 sayısında yayınlanan makalesinde Dede Korkut Destanlarının nc yazması sayılabilecek bir yazmanın Mustafa KAÇALİN tarafından Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi yazma eserler (Yazma I,261.sy.) arasında bulunduğunu belirtmiştir. Bilim dünyasına tanıtılan bu yeni nüshanın dördüncü nüsha olarak değerlendirilebileceğini savunmuştur. zelik (2019), Mustafa KAÇALİN’in mevcut el yazması nüshayı ayrı bir makale olarak duyurmak yerine o dönemde hazırlamakta olduğu kitabında bir bölüm olarak yer vermeyi düşündüğünü belirtmiştir. Sadettin ÖZÇELİK bu el yazmasından nc nüsha olarak bahsetse de bahsi geçen Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı adlı eserde nc bir nüshaya dair bilgiye yer verilmemiştir. Mustafa KAÇALİN 2017 yılında yayımlanan Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı adlı eserinin n söz kısmında (2017), Dedem Korkut Kitabı’nın elde iki yazması var, ifadesine yer vermiş bulduğu bir nc nüshadan bahsetmemiştir.

Kaçalın, Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı adlı kitabınının 105. Sayfasında Ekler başlığı altına Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yazma

I/261.sy. olarak yer vermiştir. Oğuz-nāme, Hikāyet-i Korkud Ata [Muqad-dime] ve al-hikāyatü 'l-avvalu bölümlerinin okunuşuna yer verilmiş ve sayfa altı dip notlarla metindeki yazımına göre değişiklik yapılan kelimeler belirtilmiştir. Elyazması metinde nasıl geçtiği aktarılan kelimenin ne olduğu şeklinde bilgi verilmiştir. Aynı şekilde 221. sayfada “Tıpkıbasım” başlığı ile 22 sayfalık metnin tıpkıbasımına yer verilmiştir.

1.3. Gümbet Nüshanın Bilim Dünyasına Tanıtılması

Metin EKİCİ tarafından; 2019 yılının Nisan ayında Bayburt Üniversitesinde düzenlenen “Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu’nda 13. Oğuznamenin varlığı ve Dede Korkut Destanlarının üçüncü nüshasının varlığı bilim dünyasına duyuruldu. Aynı Çalışma daha sonra Milli Folklor Dergisinin 2019 Haziran sayısında yayımlanmıştır. Bu makalede Ekici (2019, s. 7), “Biz bu makalede ilk olarak İran’ın Türkmen Sahra adıyla bilenen bölgesindeki Gümbet-i Kavus şehrinde yaşayan kıymetli dostumuz Yahya Vali Mehemed Hoca tarafından bulunup bize elektronik ortamda pdf olarak gönderilen ve bizim “Türkistan/Türmensahra” nüshası adını verdiğimiz, üçüncü Dede Korkut nüshası el yazması hakkında tanıtıcı bilgi vereceğiz.” demiştir.

1.4. Gümbet Nüshanın İsmi Hakkında

Ekici’nin Türkmen/Türkmensahra ismine karşılık yine yeni nüsha üzerine yapılmış olan kapsamlı bir diğer çalışmada Gümbet ismi uygun görülüyor. (Shagoli, Yaghoobi ve diğerleri 2019, s. 155), “Türklük biliminin filoloji çalışmaları ile elyazması araştırmaları geleneklerine uyarak, saklandığı şehrin adının verilmesini uygun bulduk ve Dede Korkut Kitabı’nın bu nüshasına Gümbet Yazması adını verdik.” İfadesini kullanmışlardır. Ahmet Bican ERCİLASUN da Dede Korkut Kitabı’nın Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar adı ile Milli Folklor Dergisinde yayımlanan makalesinde Gümbet ismini kullanmayı tercih etmiştir. (Ercilasun, 2019,s.7) Bununla birlikte yeni nüsha üzerine kapsamlı bir araştırma yapan Yusuf Azmun da Dede Korkut’un Üçüncü El Yazması Soylamalar ve İki Yeni Boy İle Türkmen Sahra Nüshası adı ile yayınladığı eserinde bu yeni nüshaya Türkmen Sahra Nüshası demeyi tercih etmiştir (Azmun, 2019).

1.5. Gümbet Nüshasının Muhtevası

Mevcut akademik çalışmalar yeni nüshanın ismi konusunda iki gruba ayrıldığı gibi ihtivası ile de iki gruba ayrılmaktadır. Azmun (2019,s. 8), eserde Salur Kazan’un Aras Suyu ile Kars Kal’asını Alduğu Boy ve Salur Kazan’ un Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy adını vermeyi uygun bulduğu iki adet

boy olduğunu ifade etmektedir. Oysa Metin Ekici, Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı ldrmesi adlı kitabında Azmun'un boy olarak ele aldığı Salur Kazan'ın Kars Kalesi'ni fethini ve düşmana galebe çaldığı bölümü Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı ldrdğ Boyunun başında almış bu kısmı ayrı bir boy olarak nitelendirmemiştir.

1.6. Gümbet Nüshası zerine Yapılan alışmalar

Muhteva ve isim verme açısından üçüncü nüshayı değerlendirirken bu eser üzerine yapılmış olan çalışmaları da anmış olduk. Bunlar; Yusuf Azmun tarafından hazırlanmış olan Dede Korkut'un nc El Yazması Soylamalar ve İki Yeni Boy İle Türkmen Sahra Nüshası adlı eseri, Metin Ekici'nin Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı ldrmesi adlı kitabı, Nasser Khaze Shahgoli, Valiollah Yaghoobi, Shahrouz Aghatabi, Sara Behzad tarafından yazılan Dede Korkut Kitabı'nın Gümbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım adlı makaleleri idi. Ahmet Bican Ercilasun da önce bildiri esnasında paylaşılan el yazması eser görüntülerini inceleyerek Dede Korkutun Yeni Nüshası zerine Konu- Bağlantılar- Yer- Zaman- Okuyuş adlı makalesini Dil Araştırmaları Dergisinde yayınlamış ardından çalışmaların ortaya konması ve metnin tamamının ulaşılabilir hale gelmesinin ardından da Dede Korkut Kitabı'nın Yeni Nüshası ve zerindeki Yayınlar adlı makalesini Milli Folklor dergisinde yayınlamıştır. Dede Korkut Destanlarının nceki nüshaları ile ilgili ciddi çalışmaları olan Sadettin zelik de Dede Korkut Oğuznamelerinin Kaç(ıncı) Nüshası Bulundu? Adlı makalesini Türk Dili Dergisinde yayınladı.

Akademik çalışmalara bir yenisi olarak eklenecek olan bu çalışmada Prof. Dr. Metin Ekici'nin kitabındaki transkripsiyon metninden faydalanılmıştır. Makale içerisinde gösterim yapılırken de Ekici'nin vermiş olduğu varak numaraları kullanılmıştır. Bu vesile ile bu makaleyi ortaya koymak konusunda çalışmasından en üst düzeyde istifade ettiğim Sn. Prof. Dr. Metin Ekici'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Gümbet nüshasında Dresden ve Vatikan nüshalarına nazaran daha fazla soylamaya yer verildiği görülmekte buna karşılık nüshada yer alan 13. Boyun diğer nüshalarda yer alan boylamalara göre daha kısa olduğu görülmektedir. Metin Ekici (Ekici, 2019), Gökyay'ın Dede Korkut Destanlarında Salur kazanın hangi epitetlerle tanımlandığını belirtmiş, bilim dünyasına ilk kez kendisi tarafından tanıtılan 3. Dede Korkut Nüshasının Salur Kazan için kullanılan sıfatların bir anlatması olan ve Salur Kazan hakkındaki bilgileri genişleten

yeni bir el yazması olduğunu da belirtmiştir. Edebi eserlerde, özellikle, halk edebiyatı eserlerinde çok kullanılan epitetler, bir nesnenin, insanın, olayın ve kavramın sıfatlarını, köklerini, başkalarından farklı özelliklerini yansıtarak özelleştiren kelimeler ya da kelime gruplarıdır (Ussev, 2019,s.91). Günbet nüshasında olaylardan çok tasvirler, sıfatlamalar (epitetler) yer almaktadır. Bu gerçeklikten hareketle Günbet nüshasında “yiğit” in nasıl tasvir edildiğine hangi özellikleri taşıdığına yönelik bir inceleme ortaya konmuştur.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinde birisi olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Kültürler, gelenekler, yaşantılar ve devlet politikaları yazılı araçlar yoluyla gelecek nesillere aktarılmış, bu kaynakları kullanan tarihçiler ve arkeologlar, geçmiş hakkında bugün bildiğimiz şeylerin pek çoğunu, bu yazılı kaynakların analizi yoluyla bize ulaştırmışlardır. (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 189)

3. BULGULAR VE YORUM

Bu soyda Dede'nün müdde'ası budur ki, her kim, belki her neste, öz hâdinde ve kemâlinde olsa yahşidur ,ehl-i isti'dadı kemâl-i tahşiline tergip édüb mev'îze éyler.(Ekici,2019,s. 33)

Günbet nüshasının üzerinde daha sonra kırmızı kalemle yazılmış bu bölüm günümüz Türkçesi'ne Ekici (2019), tarafından şu şekilde aktarılmıştır: “Bu soylamada Dede'nin duası budur ki ‘Her kim, belki her nesne kendi sınırlarında ve olgunluğunda dursa iyidir.’ Yetenekli kişiler, olgunlaşmak için eğitim isteyenlere yardımcı olur.” Dede Korkut destanlarının taşıdığı önemi çalışmamızın başında aktarmıştık. Daha sonradan eklenmiş olsa da mevcut açıklamanın da büyük önem taşıdığı ortadadır. Günümüz dünyasında bile yeteneklerin keşfi, kişinin kendini gerçekleştirme gibi kavramlar çok değerlidir. Destanın yazıldığı dönemde tasvirler yer verilmesi, kahramanların özelliklerinin ince ayrıntısına kadar aktarılmasından dolayı üzerine bu not alınmıştır. Yazımızda Günbet nüshasını biz de bu açıdan ele alarak soylamalarda ve boylamlarda anılan yiğit tipine ait özelliklerden Ahi tipi ile ortak olanları ortaya koyduk.

3.1. Ahinin Özellikleri

Prof. Dr. Semra Alyılmaz, Risale-i Muze- duzluk adlı eserinde (2011,s. 47) “ahi” kavram ışıretine, Jean Deny'in “ahi” sözcüğünün “yiğit, mert, cesur” anlamına geldiğini ve Türkçe olduğunu; Arapçaya geçtikten sonra Arapların telaffuzuyla “ahi” şeklini aldığını belirttiğini aktarmıştır. Yine Al-

yımaz'ın (2011, s. 48) Nadalyaev vd. aktardığına göre akı: cömert, eli açık; akılık; cömertlik, eli açıklık; akı er: cömert kişi, yiğit kişi, koçak kişi, ahi anlamlarına gelmektedir. Bilinen anlamı ile "ahi" belli kurallar çerçevesinde hareket eden ideal kişi tipini anlatmaktadır. "ahi", "akı" kavram işareti ile Dede Korkut Destanlarının bu yeni nüshasındaki "yiğit" kavram işareti ile arasındaki anlam bağı incelenmiştir.

Ftvvet kavramının temeli tasavvufa dayandığı için bu tür eserlerin hepsinde tasavvufi nitelik ağır basar. Umumiyetle ftvvet anlayışı Hz. dem'den başlayarak Hz. Muhammed de dâhil olmak üzere bütün büyük peygamberlerin vasıflarıyla izah edilmiştir. Ancak ftvvet kavramının belli bir teşkilatı ifade etmeye başladığı XIII. yüzyıldan itibaren özellikle ahilik kurumu içinde yazılan fütüvvetnamelerde bu kavramın bir takım menkıbevi rivayetlerde Hz. Ali'ye dayandırılmasına zen gösterilmiştir. Böylece ftvvet geleneğı içinde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e vris olan ve ftvvet anlayışını en iyi temsil eden kişi olarak telakki edilmeye başladığı görülür. Hz. Ali'yi Ftvvet telakkisiyle alakalandırmanın, erken bir devirde ortaya çıkan ve Hz. Peygamber'e atfedilen bir hadisle (" La fet ill Al, l Seyfe ill zlfekr: Ali'den başka fet; Zlfikardan başka kılıç yoktur.") ok yakın ilgisi vardır. (Alıylmaz, 2011, s. 49-50)

Alıylmaz (2011), alıntılanan metinde "feta", "ftvvet", "yiğit" ve "Hz. Ali" arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymuştur. Bu durumu daha iyi açıklayabilmek için "fet" ve "ftvvet" kavramlarını anmak gerekmektedir. Ferit Devellioğlu'nun Ansiklopedik Osmanlıca- Türkçe Lugatı'nde (2002, s. 262) "fet" için genç, delikanlı, yiğit, mert anlamı verilmiş, örnek olarak da " L-fet ill Al" Ali'den başka yiğit yoktur." cümlesi verilmiştir. "ftvvet" için de (Devellioğlu, 2002, s. 272) soy temizliğı, mertlik, yiğitlik, gençlik, delikanlılık, cömertlik, elıklığı, eski esnaf teşkiltı anlamı verilmiştir.

3.2. Gümbet Nüshasında Ahi Tipini Tasvir Eden Bölümler

... şh-ı Merdan 'Al kimi Civnmerd er dağı gerek. (Ekici,2019, s.33) Dede Korkut bu soylaması ile destanın ilerleyen kısımlarında özeliklerini uzun uzadıya anlatacağı "yiğit"i tek cümleyle anlatmıştır. Zira Hz. Ali ideal kişiliğıyle "yiğit"liğın sembolü olmuştur.

Dede Korkut'un da "yiğit"ın Hz. Ali gibi olması gerektiğini söylediğı bu soylama büyük önem arz etmektedir.

Kazan'ın sahip olduğı özellikler dikkate alındığında birkaç önemli husus ön plana çıkmaktadır. Bu soylamada alp tipinin İşlam etkisi ile yavaş yavaş gazi tipine dnemeye başladığını, Kazan'ın din yolunda kafirlere kılıç çaldı-

ğını görüyoruz. İslamiyet'ten önceki Türk Alpleri, İslamiyet'in gaza ve cihat anlayışı kendilerine yerleştikten sonra sıfatlarına "gazi" ünvanını da ekleyerek "Alp Gazi" veya "Alp Eren" olmuşlardır (Bulduk, 2019, s. 150). Gazi tipi de alp tipi gibi dünyayı fethetmeyi gaye edinen bir kahramandır. İslamiyet onun savaşına yüce mana ve zengin bir muhteva verir (Kaplan,2004, s. 101).

Kara Budak üzerinde de gaza özelliğinin ön plana çıktığını görüyoruz. Ardından Dede Korkut Oğuz'un vasfını saymaya başlıyoruz.

Ħaqq Te'ālā bir igide vërse, devlet kılsa, nažarsağ olduğıça ulu devlet ol igidiñ başından eksilür-mi, eksilmağ yok (Ekici,2019,s. 47)

Dedem Korkut'un boylamasından yiğide devletin Allah Teala tarafından verildiğini ve yiğidin de bu devlete sahip çıkıp sakinması halinde devletinin eksilmeyeceğini anlıyoruz. Kut alma devlet alma inancının izleri çok daha eskilere gitmektedir. Eski Türk inancına göre Tanrı aşı, yemi, ülüğü, ve kücü insanlara baht, talih, bolluk, bereket kuşu Umay aracılığı ile iletir. Bu inancın izlerine farklı Türk boyları arasında hala rastlanmaktadır.(Alyılmaz,2015 s. 238)

...yayağ olsa bir igid, çok segirtse 'aql azar, bilig çaşar; yağlı yüzli yéyende gönül buñar, yamağlı don géyende, Ħaqq Te'ālā gösterme-siñ, cigin çöker, sağınıbsağınıb söz söyleşeñ ulu bégler yamacında iş bitürür; sağınmayub söz söyleşeñ, Dedem der sonra utanur... (Ekici,2019,s. 70,71)

Dedem Korkut bu soylamasında mert yiğidin fiziksel ve savaşçı özelliklerinin yanında kişilik özelliklerinden bahsetmiştir. Büyüklerinin yanında dilini tutması gerektiği anlatılmıştır. Aynı zamanda yiğidin kanaatkâr olması ve elinde olana hamd etmesi bekleniyor. Üzerine yamalı giysi giymek zorunda kalırsa yüksünmemesi gerektiğini anlıyoruz. Bu da beyliğin yiğitliğin erdemle olduğunu maddiyat ile yiğitlik olmayacağını bize düşündürmektedir.

... savaş günü hemi igid er ola-y-dı, yég ola-y-dı,ilerice segirtmege çok igidde yürek olmaz (Ekici,2019,s. 71)

Burada da mert yiğit ile yiğit arasındaki farkı görüyoruz. Alımlı çalmlı güçlü kuvvetli olsa da bazı yiğitlerde savaş zamanı ileri atılma konusunda cesaret olmayabileceğini anlıyoruz. Demek ki yiğit aynı zamanda da cesur olmalı gerektiği zaman hem pazu gücünü hem de silahlarını kullanmaktan geri durmamalı.

Dedem Korkut der ki; namert biri bir düşmanla karşılaşıncı kaçır arkadaşını da geride bırakır. Ancak yiğit kişi odur ki yoldaşına dürtülen mızrağa göğüs gerer atılan oka karşı durur baş alır yahut başını verir ama yoldaşını

cenk meydanında darda koymaz kurtarır. Yiğit kişinin en temel özelliklerinden birisinin de vefalı olmak olduğu anlaşılmaktadır. Dresden nüshasındaki vefa değeri üzerine araştırma yapan Harun şahin (2019, s. 146), metinlerin 40 yerinde vefa ve vefalı oma ile ilgili durum ve olayların konu edildiğini ortaya koymuştur. Gümbet nüshasında ise vefa kavramı metinde şu şekilde geçer:

... bir merd igid yoldaşını üstüne hvler döner, kim oħa kadanur, srcidya sslr, yara, pre götürür, kızıl kana belleşr, ya baş vrr, ya baş alur, yoldaşını kurtarur, ern koç, igid hası... (Ekici,2019,s. 87)

Devam eden kısımda ise yiğidin başka bir özelliği olarak paylaşımcılığı ve ihtiyaç sahiplerini gözetmesi karşımıza kıkıyor. Dedem Korkut paylaşılan malın azalmayacağını, haram malın ise haneye huzur getirmeyeceğini şu dizilerle aktarıyor;

... tükenmedi civnmerd malı; vermez-iken, ymez-iken tiz tkenr, krlk-ilen kazanılmış krn malı badanca bay evleri harb yler... (Ekici,2019,s. 87)

... merd igidde hüner-ilen, erdem gerek; ala cid bulayub, ġanimini at blinden kara yre dřrmaķa merd igidn kollarında kuvvet gerek; kuvvet daħı n'lesn bir Allahun vrgisi, igidlere devlet gerek; yħa eri durkuzmaķa er er kaymasa, igid igidi ldrmese, yhıla er amn dilese, mürüvvet dilese, mürüvvet řħ-ı Merdn 'Alide olur, 'Al kullarında eyle demde mürüvvet gerek; yeke gelen ġanme segirtmege yürek gerek; ol yağını içinde elleşmege, dgşmege igi saymaz tüm yürekli, gzi kanlı, demir donlı, oķ egleği ulumasından korħmaz, merd igidn kiķesinde i'tibrl yoldaş gerek. (Ekici,2019,s. 93)

Mert yiğidin merhametinin gözler önüne serildiğini görüyoruz. Silahsıza, aman dileyene karşı Hz. Ali gibi bağışlayıcı olduğunu görüyoruz.

... (ejderhayı uyur bulan kazan) ... Ėazan fikryledi ki; yatur yrde er öldürmek merdlk olmaz; (Ekici,2019,s. 139)

Yukarıda da Hz. Ali gibi Mürüvvet sahibi olan yiğidin silahı olmayana aman dileyene kılıç çalmadığını görmüştük bura da karşısındaki yedi başlı bir ejderha dahi olsa uyurken saldırmayan Kazan'ın yiğitliğini görüyoruz.

4. SONUÇ VE NERLER

Gümbet nüshası Dresden nüshasına göre daha az destan içermektedir. Bununla birlikte Dresten Nshasından da Vatikan nüshasından da daha fazla soylama içermektedir. Soylamaların fazla oluşu olaylardan ziyade durumların ve görünüşün ön plana kıkmasını sağlamıştır. Bu çalışmada boylamalardan

hareketle “yiğit” in özellikleri ortaya konmuştur. “yiğit”, “ahi”, “akı”, “fetâ”, “fütûvvet” kavram işaretleri arasındaki ilişki ortaya konmuştur.

Bulgular ışığında anlatılan “yiğit”i; Şahı Merdan Ali gibi mürüvvet sahibi, demir tolğalı, zırhlı, kartal yüzlü, kılıcı, oku, yayı, gürzü, kalkanı ve mızrağı çok iyi kullanan, çok iyi at binen, heybetinden yer yerinden oynayan, korkudan düşmanlarının yüreğini yaran, ölümden korkmayan, yoldaşına camı pahasına sadık, soyundan asaletli, kahramanlık yaparak ad kazanan, istişare eden, akla önem veren, güçsüze ve aman dileylene vurmeyen, garibe ve düşküne sahip çıkan, toplumun beğendiği davranışlar sergileyen, Allah’ın varlığına ve birliğine inan, Allah’a inanların mahzun olmayacağına güvenerek sadece Allah’a dayanan, kâfire karşı savaş edip fetihler gerçekleştiren, özellikleri anlatmakla tükenmeyen, namuslu, eli açık, civan mert birisi olarak tanımlayabiliriz.

Yeni bulunan Günbet nüshası üzerine daha pek çok akademik çalışma yapılabileceği gibi bu çalışmada anılan özelliklerin diğer nüshalarda ne şekilde ele alındığı da karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir. Bulunması ile akademik camiada yeni bir heyecan doğuran ve gözlerin tekrar Dede Korkut Destanları’na çevrilmesine sebep olan Günbet nüshasının kitap bölümüne konu olan özellikleri itibari ile de önemi bir kez daha ortaya konmuştur.

Kaynakça

- Alyılmaz, C. (2015). İpek Yolu Kavşaaının lmszlk Eserleri, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- Alyılmaz, S. (2011). Risle- Müze-düzlük, Ankara: Elik Yayınları
- Aytaş, G. (2019). Dede Korkut'ta Kimliğe Dair Olgu ve Olaylar. Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri. Bayburt Üniversitesi, 25- 27 Nisan 2019, Bayburt, s. 209- 229.
- Azmun, Y. (2019). Dede Korkut'un nc Elyazması Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası. İstanbul: Kutlu Yayınevi
- Binyazar, A. (2009). Dede Korkut. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
- Bulduk, . (2019). Dede Korkut Oğuzlarında Askeri Teşkilata Dair Unsurlar. Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri. Bayburt Üniversitesi, 25- 27 Nisan 2019, Bayburt, s. 149- 162.
- Devellioglu, F.(2002). Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lgat, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları
- Ekici, M. (2019). 3. Dede Korkut Destanı: "Salur Kazan'ın Yedi Başı Ejderhayı ldrmesi" Boyunu Beyan Eder Hanım Hey!", Millî Folklor, 122 (Yaz 2019), 5-13.
- Ekici, M. (2019). Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahrra Nüshası Soylamalar ve 13.Boy Salur Kazan'ın Yedi Başı Ejderhayı ldrmesi. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Ekici, M. (2019). Yeni Bir Dede Korkut Boyu: Salur Kazn'ın yedi Başı Ejderhayı ldrmesi. Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri. Bayburt Üniversitesi, 25- 27 Nisan 2019, Bayburt, s. 41- 51.
- Ercilasun, A. (2019). Dede korkut kitabı'nın yeni nüshası ve üzerindeki yayınlar. Milli Folklor, 123 (Gz 2019), 5-22.
- Ercilasun, A. (2019). Dede korkutun yeni nüshası üzerine konu-bağlantılar-yer-zaman-okuyuş. Dil Araştırmaları, 2019/24, 7-13.
- Ergin. M. (2008). Dede Korkut Kitabı. Ankara: Türk Dil Kurumu
- Kaçalin, M. (2017). Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı. Ankara: Türk Dil Kurumu
- Kaplan, M. (2004). Türk Edebiyatı zerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri, İstanbul: Dergah Yayınları
- zelik, S. (2006). Dede Korkut zerine Yeni Notlar. Ankara: Gazi Kitabevi
- zelik.S.(2016). Dresden Nüshası: Giriş, Notlar. Ankara: Türk Dil Kurumu
- zelik, S. (2019). Dede korkut oğuznamelerinin kaş(ıncı) nüshası bulundu?. Türk Dili, 812 (Ağustos 2019), 48-56

- Shahgoli, N. ve diğçerleri. (2019). Dede korkut kitabı'nın günbet yazması: inceleme, metin, dizin, tıpkıbasım.Modern Türklük Araştırmaları, cilt 16,sayı 2,(Haziran 2019), 147-379.
- Şahin, H. (2019). Dede Korkut Kitabı'nda "Vefa Değçeri". Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri. Bayburt Üniversitesi, 25- 27 Nisan 2019, Bayburt, s. 129- 148.
- Tezcan, S. Boeschoten, H. (2001). Dede Korkut Oğuznameleri. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
- Useey, N. (2019). Manas ve Dedem Korkut Destanlarındaki Bazı Epietlerin Karşılaştırılması. Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri. Bayburt Üniversitesi, 25- 27 Nisan 2019, Bayburt, s.89- 104.
- Yıldırım A. ve Şimşek H.(2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin yayınları
- Yıldırım, M. (2011). Dede Korkut Destanlarının kültürel açıdan incelenmesi ve eğitimde kullanılabilirliği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Afetlerin Engelli Bireylere Etkisi

Kübra Arslan¹

Özet

Afetler ortaya çıktığı tarihten itibaren çok sayıda can ve mal kaybına, medeniyetlerin yok olmasına ve kitlesel göçlere neden olmuştur. Engellilik olgusu, engelli bireyin etkileşim içerisinde bulunduğu sosyal grupların farkındalığı oranında içselleştirilebilmektedir. Toplum içinde engelli bireyler yoksulluk, eğitim, rehabilitasyon, ulaşım, fiziksel çevre ve konut, erişilebilirlik/ ulaşılabilirlik alanında sorun yaşamaktadır. Bu çalışmada afetlerin engelli bireyler üzerindeki etkisinin ele alınması amaçlanmaktadır. Afet öncesi yaşadığı toplumda herhangi bir zorlukla karşılaşmadan hayatını devam ettiren bir engelli birey afet nedeniyle var olan çevresel ve toplumsal düzenin bozulması sonucu hareket kısıtlılığı, erişim gibi sorunlarla karşılaşarak dezavantajlı duruma düşebilir. Afet öncesi sosyal hayatta damgalanan bireyler afet yönetim süreçlerinde göz ardı edilerek süreçlere dâhil olamayabilir. Afet öncesi planlama ve risk azaltma süreçlerinde dikkate alınmayan ve paydaş olarak sürece katılmayan engelli bireyler afet durumlarında daha büyük sorunlar yaşamaktadır. Engelli bireyler afet öncesi sırası ve sonrasında birçok zorlukla karşılaşmaktadırlar. Engelli bireylerin karşılaşabileceği zorluklar; aile, arkadaş, bakım hizmeti veren birey gibi destek ağlarının bozulması, hareketliliğe yardımcı olan tekerlekli sandalye, protez, ortez gibi cihazların hasarı ya da kaybı, acil durum toplanma/barınma yerlerine ve erken uyarı veya genel uyarı mesajlarına erişimdeki zorluklar olarak sıralanabilir. Sonuç olarak afetlerde toplumun etkilenme biçimi, şiddeti ve etkiye verebildikleri yanıtlar farklı olmakla birlikte en fazla etkilenecek dezavantajlı gruplar engellilerdir. Engellilerin afetlerden etkilenme durumunda etkilenme düzeylerinde bireysel farklılıklar görülebilir. Engel durumuna göre oluşacak bu farklılıklar için engelli bireylere görüş sorulmalı ve ihtiyaç analizi yapılmalıdır. Özellikle afet eylem planı çalışmalarında engelli bireylerin hazırlıkların bir parçası olması sağlanmalıdır.

1 Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, kbraarslann@gmail.com Orcid: 0000-0003-4916-8317

GİRİŞ

Afetler, ekonomik ve sosyal yaşamı kısa sürede etkisi altına alarak, büyük can ve mal kayıplarına, yaralanmalara neden olan insan faaliyetlerini durduran olaylar olarak tanımlanmaktadır (Kaya, 2013). Afetler sonucu meydana gelen can kaybı, yaralanma, iş gücü kaybı, ekolojik dengenin bozulması ve ciddi ekonomik kayıplar afet konusunun önemini arttırmaktadır. Özellikle çocuklar, yaşlılar, kadınlar, yoksullar, fiziksel veya zihinsel engelli kişiler ve göçmenler hem afet araştırmacıları hem de politika yapıcılar tarafından afetin zararlı etkilerine karşı özellikle savunmasız olarak ele alınmışlardır (Peek ve Sert, 2010)

Hayatın her anında yer alan afetlerin insanlığı sosyal, ekonomik, psikolojik ve fiziksel yönden olumsuz etkilediği bir gerçektir. Afet eğitimi herhangi bir afet meydana geldikten sonra yaşanacak olan bu olumsuz durumları en aza indirmek için uygulanan bir bilinçlendirme çalışmasıdır (Dikmenli ve Gafa, 2017). Afet eğitimi toplumun hem afetlere daha hazır hale gelmesine hem de yaşanan bir afet sonrası olaydan en az zararla kurtulmasını sağlamaktadır.

Ülkemizdeki fiziki ve sosyal koşullar engelli bireyler için yeterince gelişmiş değildir, bunun yanında engelli bireyler toplumda yadsınamayacak kadar fazladır ve her ne kadar günümüzde engelli bireyler için afet eğitimleri artmış olsa bile sağlıklı bireylere verilen eğitimler kadar yaygın değildir (Tonak ve Kitiş, 2020). Afetlere dirençli bir toplum oluşturmak için afet sürecini yönetme planlarının toplumun tüm kesimlerini kapsamaması, planların her birey tarafından erişilebilir olması gerekmektedir.

Engelli bireyler eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam, iş gücüne ve sosyal hayata katılım, erişilebilirlik gibi çok sayıda konuda zorluk yaşamaktadır. Ülkemizde afet yönetimi karar mekanizmaları ve uygulama süreçlerine dâhil edilmeyen avantajlı gruplardan biri engelli bireylerdir. Gündelik yaşamlarını sürdürmek için birçok engelle karşılaşan engelli bireyler gündelik yaşamı kesintiye uğratan ve durduran afet durumlarında diğer bireylere oranla daha çok engelle karşı karşıya kalmaktadır. Afet durumlarında engelli bireyler çaresizlik, kendilerini yetersiz hissetme, korku gibi duyguları sağlıklı bireylere göre daha fazla yaşayabilmektedir.

Afetler ile ilgili toplumun önemli bir kesimini oluşturan engelliler için uygulamaya yönelik daha fazla çalışmalara ihtiyaç vardır. Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Konseyi engellilerin “acil afet durumlarından en kötü etkilenen” gruplar arasında olduğunu açıklamıştır. BM engelli hakları sözleşmesinde de engelliler için afet öncesi, sırası ve sonrası gereken önlemlerin

alınmasını, yardım müdahalelerinden eşit haklardan yararlanılmasını bir hak ve sorumluluk olarak tanımlamıştır. Bu çalışmada afetlerin engelli bireyler üzerindeki etkisinin ele alınması amaçlanmaktadır.

AFET KAVRAMI

Türkçe'ye Arapçadan yerleşen afet kelimesi 'çeşitli doğa olaylarının sebep olduğu yıkım', 'kıran' anlamına gelmektedir (TDK, 2020). Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'na (AFAD) göre afet 'bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuçtur' (AFAD, 2014).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) afeti, toplumun normal yaşam koşullarını olumsuz etkileyen ve etkilenen toplumun uyum kapasitesini aşan olaylar olarak tanımlamaktadır (WHO, 2002).

Uluslararası afet veri tabanı EM-DAT'a göre bir olayın afet olarak tanımlanabilmesi için çeşitli kriterlerin meydana gelmesi gerekmektedir. Bu kriterler;

- On veya daha fazla kişinin hayatını kaybetmesi,
- Yüz veya daha fazla kişinin etkilenmesi,
- Olay sonrasında olağanüstü hâl ilan edilmesi,
- Olay sonrasında uluslararası yardım çağrısı yapılmasıdır.

Bu kriterlerden en az birinin gerçekleşmesi afet olarak değerlendirilmektedir (EM-DAT, 2009).

Literatürde yer alan afet tanımlarında da görüldüğü üzere bir olayın afet niteliği kazanması için insan ve meydana gelen olay merkezli iki ana unsurdan söz edilebilir. Birinci unsur olayın büyüklüğü ve kapsamı, ikinci unsur ise olayın meydana geldiği toplumun yapısıdır. Olayın afete dönüşmesini sağlayan asıl neden olayın kendisinden çok toplumun afete karşı direncinin boyutudur.

AFAD sınıflandırmasında afetleri kaynağına göre; doğal ve teknolojik afetler olarak ele almıştır (AFAD, 2019). Doğal afetler kapsamında; deprem, dev dalgalar (tsunami), volkanik patlamalar, toprak kaymaları, tropikal siklonlar, sel, kuraklık, çevre kirlenmesi, ormanların yok edilmesi, çölleşme gibi afetler bulunmaktadır. Teknolojik afetler kapsamında; nükleer santral kazaları, kimyasal ve endüstriyel kazalar, uçak kazaları, demiryolu afetleri, gemi kazaları, terörizm ile ilgili eylemler bu sınıf içinde yer almaktadır. Teknolojik afetler kendi başına oluşabileceği gibi doğal bir afet tarafından da etkilenebilmektedir (Kadioğlu ve Özdamar, 2008).

AFET YÖNETİMİ

Afetler tarihten beri çok sayıda can ve mal kaybına, medeniyetlerin yok olmasına ve kitlesel göçlere neden olmuştur. Toplumlar geçmişten günümüze afetlerin doğaya ve çevreye verdikleri zararlar nedeniyle afetlerle mücadele etmiştir. Geçmişte kısıtlı olan bilgi ve teknoloji nedeniyle afet ile mücadele genellikle afet anı ve sonrası odaklı olmuştur. Günümüzde ise afetlere yönelik bilgilerin ve teknolojinin artmasıyla afet mücadelesi yönetim çerçevesinde kurum ve kuruluşlar arası iş birliğini içinde toplumun tüm kesimlerini kapsayan ulusal ve uluslararası bir anlayışla afetlerle mücadele edilmektedir (Demiröz Yıldırım, 2022).

Son yıllarda, doğa kaynaklı tehlikelerin tetiklediği binlerce afet meydana gelmiştir. Bu afetlerin büyük kısmı sel, fırtına ve sıcak hava dalgaları gibi iklim ve hava ile ilgili aşırı olaylardan kaynaklanmıştır (IFRC, 2020). Ülkemizde günümüzdeki jeopolitik yapısı gereği çok sayıda insanı derinden etkileyen afetler yaşanmaktadır. Bu bağlamda 2009 yılında afet yönetiminde birtakım değişikliklere gidilmiştir. 2009 yılında 5902 sayılı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü, Afet İşleri Genel Müdürlüğü ve Sivil Savunma Genel Müdürlüğü kapatılmış Başbakanlığa bağlı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) kurulmuş ve AFAD afet ve acil durumlarda yetkili tek kurum haline getirilmiştir (5902 Sayılı Kanun, 2009). 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesi ile Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı teşkilat ve görevlerinde değişikliğe gidilmiştir. 15.07.2018 tarihinde yayınlanan Cumhurbaşkanlığı 4 Nolu 'Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi' ile Başbakanlığa bağlı olarak faaliyet sürdüren Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır ve yetkili üst yönetici İçişleri Bakanı olmuştur. Merkezi örgütsel yapılanmada; Afet ve Acil Durum Yüksek Kurulu, Afet ve Acil Durum Koordinasyon Kurulu ve Deprem Danışma Kurulu kapatılmış ve Afet ve Acil Durum Danışma Kurulu kurulmuştur (Cumhurbaşkanlığı 4 Nolu Kararname, 2018).

Afetlerde yaşanan sorunlarla baş edebilmek ve güçlü bir toplum olabilmek için risk ve zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme evrelerin hepsini dikkate alan bir afet yönetim modeli gerekmektedir. Bu yönetim modeli risk yönetimi (risk ve zarar azaltma, hazırlık) ve kriz yönetimi (müdahale, iyileştirme) süreçlerini kapsayan Bütünleşik Afet Yönetimi'dir. Bütünleşik afet yönetimi; "Afetlerle baş edebilen, dayanıklı ve dirençli bir toplum oluşturmak için tüm tehlikeleri dikkate alan, afet yönetiminin önleme, zarar azaltma,

hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarında yapılması gereken çalışmalar ve alınması gereken önlemleri, toplumun tüm güç ve kaynaklarını kullanarak gerçekleştirebilen bir yönetim süreci; entegre afet yönetimi” şeklinde tanımlanmaktadır (AFAD, 2014).

Bütünleşik afet yönetim sistemi basamaklarında yapılacaklar;

Önleme: Önleme tedbirleri, tahliye planları, çevre düzenleme, tasarım standartları yapılmalıdır. Hazırlık: Planlama, organize olma, eğitim, teçhizat, tatbikat, değerlendirme, düzeltici aksiyonlar, tahmin ve öngörüler oluşturulmalıdır.

Müdahale: Kaynakların koordinasyonu ve yönetimi, afete müdahale oluşturulmalıdır.

İyileştirme: Önemli/kritik fonksiyonları eski haline getirme, istikrar sağlama, olağan duruma dönüş sağlanmalıdır.

Zarar Azaltma: Afetlerin olası etkilerini sınırlandırmak için yapısal ve yapısal olmayan değişiklikler yapılmalıdır. Afetler, sosyal ve çevresel; temiz hava, güvenli içme suyu, yeterli yiyecek, güvenli barınma gibi pek çok konuyu olumsuz etkiler. Afetlerden korunmanın en etkili yolu, toplum olarak hazırlıklı ve donanımlı olmaktır. Çünkü afetler tüm toplumu fiziksel, sosyal, psikolojik yönden etkilemektedir (UNISDR, 2015).

ENGELLİLİK

Engellilik kavramı uluslararası boyutta farklı kurumlar tarafından farklı bakış açıları ile tanımlanmıştır. Uluslararası kurumlar arasında engellilik durumunu ilk tanımlayan kurum Birleşmiş Milletler’dir. Birleşmiş Milletler (UN) 1975 yılında yayımladığı Engelli Kişilerin Hakları Beyannamesi’nde engelli kişi ‘doğuştan ya da sonradan meydana gelen fiziksel veya zihinsel yeteneklerindeki bir yetersizlik nedeniyle normal bir bireyin ve/veya sosyal yaşamın gereklerini tek başına, kısmen ya da tamamen yerine getirememesi’ şeklinde tanımlanmıştır (UN, 1975). Birleşmiş Milletler tarafından 1993 yılında ‘Engelli Bireylerin Fırsatlarının Eşitlenmesine Dair Standart Kurallar’ yayımlanmış ve buradaki engelli tanımı ikiye ayrılmış. Bunlar sakatlık/yeti yitimi (disability) ve engellilik (handicap) şeklindedir.

Engellilik ile ilgili literatürde çoğunlukla aynı anlama gelen farklı ifadeler kullanılmaktadır. Bunlar içinde sık kullanılanlar; yetersizlik, özürlü ve sakat kavramlarıdır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) hastalıkların sonuçlarını gözünde bulundurarak engellilikle ilgili bir tanımlamaya ve sınıflandırmaya gitmiştir. Buna göre;

Yetersizlik (Impairment): Anatomik, psikolojik ve fizyolojik sağlık açısından meydana gelen işlevsel eksiklik ve anormalliktir. Bu tanım genellikle organ düzeyinde bozuklukları ifade etmektedir.

Özürlülük (Disability): Bir eylemi normal tarz ya da normal olarak kabul gören sınırlar dahilinde gerçekleştirirken bir kısıtlılık ya da yetersizlik hali ile karşılaşılmasıdır.

Engellilik (Handicap): Yaş, cinsiyet ya da sosyo-kültürel faktörler neticesinde kişiden beklenen rollerin bir özür veya yetersizlik sebebiyle kısıtlanması ya da yerine getirilememesidir (WHO, 2011).

Engellilik kavramı tarihten beri farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Tarihte bilinen en eski model olan töresel (ahlaki) olmakla birlikte tıp alanının ilerlemesiyle medikal (tıbbi) model ortaya konmuş ve bireyci tıbbi modele itiraz olarak sosyal model ortaya konmuştur. Ardından medikal model ve sosyal modelin birleşimi biyopsikososyal model kabul görmüştür (Harris, 2006).

Töresel (Ahlaki) Model: Engelliliğe ilişkin ilk ve en eski model töresel (ahlaki) modeldir. Bu modelde engelliliğin ahlaki çöküntüden dolayı oluştuğu, bireyin içindeki ahlaksızlığın veya şeytanın dışı vurumu olduğu ileri sürülmüştür (Arıkan, 2002).

Medikal (Tıbbi) Model: Tıbbi modelin temelinde, engelli bireylerin sınırlı olduğu düşünülmektedir. Bu modelde bireyin güçlü yanları göz ardı edilerek yalnızca “yetersizlik, eksiklik ya da patoloji” üzerinde durulmaktadır. Haliyle engelli bireyi çevreleyen ve onu engelli kılan etmenlerden ziyade bireyin kendisini değiştirmesi beklenmektedir (Mackelprang ve Salsgiver, 2016). Medikal modelde bireylerin yeteneklerinin sınırlı olduğu düşünülmekte ve onlara yönelik aşırı koruyucu ve kollayıcı tutumlar sergilenmektedir (Arıkan, 2002).

Sosyal Model: Medikal modele tepki olarak 1970’lerde Amerika ve İngiltere’de sosyal model ortaya çıkmıştır. Sosyal model engelliliği inkâr etmemekte ancak problemi açıkça toplumda görmektedir. Bu modele göre problemin sebebi bireysel sınırlılıklar değil, toplumun engelli bireylere uygun hizmet sunmaması ve engelli bireylerin ihtiyaçlarının yeterli düzeyde karşılanmamasıdır. Sosyal modele göre engellilik, engelli bireylere sınırlamaları dayatan her şeydir (Meşe, 2014).

Biyopsikososyal Model: Biyopsikososyal model engelliliği daha geniş bakış açısı ve kapsamlı değerlendirilmesine imkân vermesi bakımından diğer modelleri de kapsayıcı bir konumda yer almaktadır. Bu modele göre insanlar hem kendi bedenleri hem de toplumsal engeller nedeniyle engelli olmaktadır.

Bu model biyopsikososyal bir yaklaşım ile engelliliğin biyolojik, psikolojik ve sosyal faktörlerin dikkate alınması gerekliliği görüşünü savunmaktadır (Sullivan vd., 2004).

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından oluşturulan Türkiye’de Ulusal Engelli Veri Sistemi’ne toplam kayıtlı 2.533.209 engelli bulunmaktadır ve bunların 1.109.875’i kadın, 1.423.334’ü erkektir. Ağır engelli birey sayısı 777.569’dur. Kayıtlı engelli bireylerin %20,03’ü zihinsel, %15,38’ü ortopedik, %11,12’si görme, %9,11’i işitme, %1,69’u dil/konuşma, %43,87’si süregen hastalığa sahip ve %11,44’ü diğer engel türüne sahiptir (AÇSHB, 2020).

ENGELLİLİK TÜRLERİ

Literatürde engellilik türleri farklı nedenlere bağlı olarak tanımlanmakta olup en temel engellilik türleri aşağıda verildiği gibi özetlenebilir:

Ortopedik engelli, kas ve iskelet sisteminde yetersizlik, eksiklik ve fonksiyon kaybı olan kişidir. Doğuştan olabileceği gibi sonradan da gelişebilen fiziki bir rahatsızlıktır (Öztürk, 2011). Ortopedik engel doğum öncesinde, doğum sırasında ve sonrasında oluşabilmektedir. Birey ve ailesinin olduğu kadar toplumu da ilgilendirmektedir.

Görme engelliliği, kişinin gözlerinden birinin ya da ikisinin kısmi veya tamamen görme kaybı olma durumudur. Görme kaybına bağlı olarak protez göz kullanma, renk körlüğü, gece körlüğü, şaşılık durumları görme engelliliğine girmektedir (Özkan ve Akı, 2016).

İşitme engelliliği, işitmeyi sağlayan sesin kulağın bölümlerini aşması, işitme merkezine ulaşması ve algılanması koşullarından herhangi birisinin yetersiz kalması durumunda işitme yetersizliğinin veya işitme engelinin ortaya çıkması durumudur (Özata ve Karip, 2017).

Dil ve konuşma engelli, herhangi bir nedenle konuşamayan veya konuşmanın hızında, akıcılığında, ifadesinde bozukluk olan ve ses bozukluğu olan kişilerde konuşma engeli bulunmaktadır. Bu engelliliği hafiften ağıra olmak üzere farklı derecelerde görmek mümkündür (Yıldız, 2013).

Zihinsel engelli, engellilik grupları içinde en karmaşık olan engel türüdür. Zihinsel yetersizlik ve zeka yaşı ile ilgili bir durumdur. Zihinsel engellilerin düşünme, karar verme, iş yapma, duyguları ifade etme ve ilişki kurabilme kapasiteleri yetersizdir (Öztürk, 2011).

Kronik hastalıklar, kişinin iş yapma kapasitesini etkileyerek fonksiyonlarının engellenmesine neden olan, sürekli bakım ve tedavi gerektiren hastalıklardır (Kayaarslan, 2016).

ENGELLİ BİREYLERİN YAŞADIKLARI SORUNLAR

Engellilik olgusu, engelli bireyin etkileşim içerisinde bulunduğu sosyal grupların farkındalığı oranında içselleştirilebilmektedir (Kayacı, 2022). Toplum içinde engelli bireyler yoksulluk, eğitim, rehabilitasyon, ulaşım, fiziksel çevre ve konut, erişilebilirlik/ulaşılabilirlik alanında sorun yaşamaktadır.

Engelli bireylerin sosyal yaşamlarında karşılaştıkları problemlerden başında yoksulluk gelmektedir. Engelli bireylerin yaşadıkları maddi zorluklar gibi sorunlar engelli bireylerin kendilerine olan güvenini azaltmakta ve bireyler tümünden içine kapanık hale gelebilmektedir. Yoksulluk engelli bireylerin yaşadıkları toplumla sosyal olarak bütünleşmesini engellemektedir. Sosyal dışlanmışlık, depresyon, taciz ve intihar risklerini arttırabilmektedir (Burcu, 2013; Öztürk, 2011).

Engelli bireylerin temel sorunlarından bir diğeri eğitimidir. Engelli bireylerin eğitime erişememeleri bireylerin toplumla bütünleşmesinin önündeki önemli engellilerdendir (Öztürk, 2011). Engelli bireylerin de diğer bireyler gibi eğitim süreçlerinden yararlanma hakları vardır. Zorunlu eğitimin herkesi kapsayıcı nitelikte olması gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerin eğitim sistemlerinde engelli bireylerin eğitime katılımlarına yönelik bazı düzenlemeler yapılmakta iken gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerde bundan bahsetmek oldukça güçtür (OECD, 2007).

Engelli bireylerin bir diğer yaşadığı sorun rehabilitasyon süreçleri ile ilgilidir. Oysa ki rehabilitasyon, yitirilen bir yeteneğin yeniden kazandırılması veya yitirilen yeteneğin yerine, yeni bir yetenek kazandırılmasıdır. Rehabilitasyon sayesinde dezavantajlı grupların hayatlarının kolaylaştırılması hedeflenmektedir.

Ulaşım, fiziksel çevre ve konutların erişilebilirlik sorunları engelli bireylerin topluma katılmalarının önündeki en önemli engellilerdendir. Engelli bireylerin içinde yaşadıkları fiziki çevre, sahip oldukları fiziksel işlev bozuklukları, yetersizlikler ve bunların yol açtığı sınırlamalar sebebiyle oldukça önemlidir. Yaşama alanlarını tasarlarken, bir toplum modeli ortaya koyarken, içinde yaşanılan fiziksel çevreyi ve toplumda yaşayan tüm kesimleri düşünerek evrensel ilkelere bağlı tasarlamak gerekmektedir (Öztürk, 2011).

Engelli bireyler için, sosyal ilişkilerden, toplumsal ve kültürel faaliyetlerden, eğitim, sağlık, rehabilitasyon, ulaşım gibi temel hizmetlere erişimden

yoksun kalmak, iktisadi saha ve yakın çevreden engellenmek ikinci bir engel durumu olmaktadır (Genç ve Çat, 2013). Engelli bireyleri toplumun ayrı bir kesimi olarak nitelemek yerine toplumun bir parçası olarak algılayabilmek ve yaşanılan çevrede de olanak sağlamak ve ulaşılabilirliğin sağlanması gerekmektedir.

AFETLER VE ENGELLİ BİREYLER

Akut dönemde deprem, sel, çığ, fırtına gibi afetler sonucunda binaların çökmesi, yapıların hasar görmesi, ağır maddelerin sularla sürüklenmesi gibi olumsuz etkiler genellikle ezilme yaralanmaları, amputasyonlar (organın vücuttan tümünden kesilmesi, kopması) sinir sistemi travmaları, yumuşak doku travmaları ve kırıklara neden olmaktadır. Afetler nedeniyle meydana gelen bu yaralanmalar bireylerin hareket ve duyu organlarının kabiliyetlerini yitirmelerine neden olabilmektedir. Savaş, çatışmalar ve terörizm hareketleri amacıyla döşenen mayınlar ve patlayıcı maddeler hem devam eden savaş, çatışma süresince hem de temizlenmemesi durumunda uzun süre sonra dahi bireylerde amputasyonlar ve travmalara neden olarak engelliğe yol açabilmektedir. Bir afet olarak kuraklık ve diğer afetler sonrası özellikle bebek ve çocuklarda uzun dönem beslenme bozuklukları nedeniyle malnütrisyon (yetersiz beslenme) sonucu bilişsel gelişim bozuklukları afet sonrası engelliliğe neden olabilmektedir. Afet sonrası afetzedelere sağlıklı ve dengeli yaşam alanı sağlanamaması bulaşıcı hastalıkların meydana gelmesine bu hastalıkların da bireylerin vücutlarında geri döndürülemeyecek kalıcı hasarlar oluşmasına neden olmaktadır (Demiröz Yıldırım, 2022).

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın (AFAD), Arama Kurtarma Derneği'nin (AKUT) yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin engellilere yönelik verdikleri eğitimler ve hazırlamış oldukları afetlere hazırlık yayınları mevcuttur. Afetlere yönelik sağlık personeli de ekip çalışması içinde engelli bireyi hazırlamak, korumak, tedavi etmek ve rehabilitasyonunu sağlamak için çalışmaktadır. Bununla beraber engelli bireyler afet öncesi sırası ve sonrası pek çok zorluk ve sorunla karşılaşmaktadırlar. Afetler sırasında engelli bireylerin karşılaşılabileceği zorluklar; aile, arkadaş, bakım hizmeti veren birey gibi sosyal destek sistemlerinin yetersiz kalması, hareketliliğe yardımcı olan tekerlekli sandalye, protez, ortez gibi cihazların hasarı ya da kaybı, acil durum toplanma/barınma yerlerine ve erken uyarı veya genel uyarı mesajlarına erişimdeki zorluklar olarak sıralanmaktadır (Stough ve Kang, 2015).

Engelliler de dâhil olmak üzere savunmasız grupların afet ve acil durum planlamasında dikkate alınması gereken afetlere özgü özel ihtiyaçları vardır. Örneğin yapılar; afet sırasında insanların merdiven kullanması, kapıları ma-

nuel olarak açması veya pencereden çıkması şeklinde tasarlanmaktadır ancak bu durum hareket kısıtlılığı olan engelli bireyler için tahliyeyi zorlaştırmaktadır (Stough ve Kang, 2015).

Afet öncesi sosyal hayatta damgalanan bireyler afet yönetim süreçlerinde göz ardı edilmekte süreçlere dâhil edilmemektedirler. Afet öncesi planlama ve risk azaltma süreçlerinde dikkate alınmayan ve paydaş olarak sürece katılmayan engelli bireyler afet durumlarında daha büyük sorunlar yaşamaktadır. Bilindiği gibi engelli bireyler engel durumlarına göre afet öncesi risk ve zarar azaltma ve hazırlık süreçlerinde özel eğitim ve düzenlemelere ihtiyaç duymaktadırlar. Örneğin; erken uyarıların görme, işitme engelliler için uygun olarak yapılması gerekmektedir. Deprem sonrası tahliyeler merdivenlerden yapılmakta asansörler kullanılmamaktadır. Ortopedik engelli bireylerin tahliye yollarının uygun olmaması nedeniyle buldukları yapılarda mahsur kalabilmektedirler. Afetler sonrası toplanma ve geçici barınma merkezlerinin engellilerin kolaylıkla erişebileceği şekilde yapılmaması bireylerin bireysel olarak destek almadan bu merkezlere ulaşamamasına, başkalarının yardımlarıyla ulaşmaları durumlarında ise uygun çevresel ve yapısal şartlar sağlanamaması nedeniyle hareket kısıtlılığı, taciz, hizmetlere erişememe ve damgalama gibi olumsuz durumların oluşmasına neden olabilmektedir (Demiröz Yıldırım, 2022).

Engelli bireylerin çoğunluğu bir afet sırasında hayatta kalmaları ve güvenlikleri için ailesinin desteğine ihtiyaç duymaktadır (UNISDR, 2014). Afetler sırasında engelli bireylerin karşılaşılabileceği zorluklar arasında yer alan aile, arkadaş, bakım hizmeti veren birey gibi sosyal destek sistemlerinin yetersiz kalması sonucu bireyler afetten daha fazla etkilenebilmektedir. Birleşmiş Milletler'in araştırmasına (2014) göre bir afetten önce tahliye için yardım gerektiğinde engelli bireylerin sadece %30,9'u her zaman yardım edecek birilerinin olduğunu, %55,8'i bazen yardım alabileceğini ve %13,18'inin hiçbir zaman yardımda bulunacak destek sistemine sahip olmadığını belirtmektedir (UNISDR, 2014).

Kurt ve arkadaşlarının (2021) araştırmasında, özel gereksinimli birey ve ailelerin deprem sırasında genelde bulunduğu alanı terk edememe, ne yapacağını bilememe, yardım bulamama, çevre ile iletişim kuramama gibi sıkıntılar yaşadıkları görülmüştür. Deprem sonrası için özel gereksinimli bireylerin en ihtiyaç duydukları maddeler; buldukları alanı güvenle terk etmek, korku ve panik ile mücadele etmek, kaybolmamaktır. Bu gibi sorunlar ile baş edebilmek için coğrafi bilgi sistemleri veya elektrik ve internet kesintilerinden etkilenmeyen haberleşme sistemleri önerilmiştir.

Afetlerde ve toplumsal kriz durumlarında toplumun etkilenme biçimi, şiddeti ve etkiye verebildikleri yanıtlar farklı olmakla birlikte özellikle başta doğal afetler olmak üzere hangi tür olay olursa olsun en fazla etkilenecek dezavantajlı gruplar engellilerdir bu nedenle yapılacak afete hazırlık çalışmaları engelli bireyler göz önüne alınarak planlanmalıdır (Saygılı, 2011; URL-1)

Sonuç olarak afetlerde toplumun etkilenme biçimi, şiddeti ve etkiye verebildikleri yanıtlar farklı olmakla birlikte en fazla etkilenecek dezavantajlı gruplar engellilerdir. Engellilerin afetlerden etkilenme durumunda etkilenme düzeylerinde bireysel farklılıklar görülebilir. Engel durumuna göre oluşacak bu farklılar için engelli bireylere görüş sorulmalı ve ihtiyaç analizi yapılmalıdır. Özellikle afet eylem planı çalışmalarında engelli bireylerin hazırlıkların bir parçası olması sağlanmalıdır.

Kaynakça

- AÇSHB. (2020). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni 2020- Mart. Ankara.
- AFAD. (2014). 2014-2023 Teknolojik Afetler Yol Haritası Belgesi. Ankara: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.
- AFAD. (2014). *Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.
- AFAD. (2019). *Afet türleri*. <https://www.afad.gov.tr/afet-turleri>
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun. (2009). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090617-1.htm>
- Arıkan, Ç. (2002). Sosyal model çerçevesinde engelliliğe yaklaşım. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), 12-21.
- Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. (2018). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180715-1.pdf>
- Burcu, E. (2013). Engelli gençlik ve sosyal riskler. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(2),30-45.
- Demiröz Yıldırım, S. (2022). *Bütünleşik afet yönetiminde ortopedik engelli bireylerin afet deneyimi ve öğrenilmiş dersler*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Dikmenli, Y. ve Gafa, İ., (2017). Farklı eğitim kademelerine göre afet kavramı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44, 21-36.
- EM-DAT. (2009). *General classification*. <https://www.emdat.be/classification>
- Genç, Y. ve Çat, G. (2013). Engellilerin istihdamı ve sosyal içerme ilişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 363-394.
- Harris, J. C. (2006). *Intellectual disability: Understanding its development, causes, classification, evaluation, and treatment*. New York: Oxford University Press.
- IFRC. (2020). *World disasters report 2020 come heat or high water*. Geneva: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies.
- Kadioğlu, M. ve Özdamar, E. (2008). *Afet zararlarını azaltmanın temel ilkeleri*. Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA). Türkiye Ofisi: Ankara
- Kaya, M. (2013). *Türk kamu yönetiminde gönüllülük ve afet yönetimi*. Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Kayaarslan, S. (2016). *Evde bakım hizmeti sunan engelli bakıcılarının yaşam kalitelerinin değerlendirilmesi (Kırıkkale Örneği)*. Doktora Tez, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Kayacı, E. (2022). *Engelli kurum bakım hizmet modelinde aile süreçleri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.

- Klynman, Y., Kouppari, N. & Mukhier, M. (2007). *World disasters report: focus on discrimination*. Geneva, Switzerland: International Federation of Red Cross & Red Crescent Societies.
- Kurt, O., Tün, M., Kurnaz, E. ve Çavuşoğlu, T. (2021). *Özel gereksinimli bireyler depreme hazır mı?* Alpaslan Otizm Vakfı Yayınları: Sakarya
- Mackelprang, R. W. & Salsgiver, R. O. (2016). *Disability: A diversity model approach in human service practice*. Oxford University Press.
- Meşe, İ. (2014). Engelliliği açıklayan sosyal model nedir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 33, 79-92.
- OECD. (2007). *Students with disabilities, learning difficulties and disadvantages policies, statistics and indicators*. OECD Publishing.
- Özata, M. ve Karip, S. (2017). Engelli bireylerin sağlık hizmetleri kullanımında yaşadıkları sorunlar: Konya örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(4), 397-407.
- Özkan, E. ve Akı, E. (2016). Az gören ve görme engelli bireylerin öz yeterlilikleri ve baş etme becerileri arasındaki ilişki. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 4(2), 81-88.
- Öztürk, M. (2011). *Türkiye’de engelli gerçeği*. Müsiad Yayınları, İstanbul.
- Peek, L. & Sert, L. M. (2010). Children with disabilities in the context of disaster: A social. *Child Development*, 81 (4), 1260-1270.
- Stough L. M. & Kang, D. (2015). The Sendai framework for disaster risk reduction and persons with disabilities. *International Journal of Disaster Risk Science*, 6(2), 140-149.
- Sullivan, M. J., Thorn, B., Rodgers, W. & Ward, L. C. (2004). Path model of psychological antecedents to pain experience: Experimental and clinical findings. *The Clinical Journal of Pain*, 20(3), 164-173.
- TDK. (2020). *Afêt*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tonak, H.A. ve Kitiş, A. (2020). Deprem ve yangın afetlerinde engelli: Anlatımsal bir derleme. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 8 (1), 77-84.
- UN. (1975). *Declaration on the rights of disabled persons*.
- UN. (1993). *Standard rules for equal opportunities for people with disabilities*.
- UNISDR. (2014). *Living with disability and disasters*. Geneva: United Nations Office for Disaster Risk Reduction.
- UNISDR. (2015). *Sendai framework for disaster risk reduction 2015–2030*. Geneva: United Nations Office for Disaster Risk Reduction.
- WHO. (2002). *Disasters and emergencies. Definitions training package*. Addis Ababa: WHO/EHA PanAfrican Emergency Training Centre.
- WHO. (2011). *World report on disability 2011*. Geneva: World Health Organization
- Yıldız, Ö. (2013). *Sosyal sorunlar*. Açıköğretim Yayınları, Eskişehir.

Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar II

Editor: Doç. Dr. Nüket Kırcı Çevik

 ÖZGÜR
YAYINLARI

ISBN 978-975-447-587-6

9 789754 475876